

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Шамрай Оксана Леонідівна

**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта.

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. В. Лобова,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної і
початкової освіти
«26» листопада 2020 року

Виконавець

_____ О. Л. Шамрай,

«26» листопада 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ	6
1.1. Розвиток зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема	6
1.2. Особливості розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями	17
1.3. Критеріально-рівневе оцінювання розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями	27
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ	44
2.1. Методичний досвід розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями	44
2.2. Український фольклор як засіб розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями	53
2.3. Закономірності і принципи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору	64
2.4. Форми і методи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору	74
Висновки до розділу 2	87
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми. Мова є унікальним явищем, тому що це засіб спілкування, пізнання і впливу, центр духовної культури народу, основна форма прояву національного і особистісного самосвідомості. Останнім часом в центрі уваги дослідників в галузі дошкільної освіти знаходиться розвиток зв'язного мовлення у дітей, що надзвичайно важливо для гармонійного розвитку і виховання особистості.

Згідно з новітніми науковими положеннями, процес розвитку зв'язного мовлення відбувається поступово, у міру розвитку мислення, і пов'язаний з ускладненням дитячої діяльності і форм спілкування з оточуючими людьми. Тож Базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини в процесі опанування мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему зв'язного мовлення розглядають у різних аспектах: у психологічному (С. Рубінштейн, Г. Леушина., І. Синиці, О. Леонтєва, П. Блонського, А. Бородича та ін.); педагогічному (С. Русова, Г. Хріпкова, А. Павлова, В. Яшина, Г.Беленька, О.Богініч та ін.); лінгводидактичному (А. Богуш, Н. Гавриш, Ф. Сохіна та ін.). Видатні дослідники дитячого мислення та мовлення – К. Бюлер, В. Штерн, Ж. Піаже та ін. Питання щодо використання творів українського фольклору в процесі розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку досліджували видатні науковці А. Богуш, В. Кононенко, Н. Лисенко, М. Стельмахович, Н. Гавриш, Г. Іваницька, Т. Котик, Н. Луцан, В. Мельничайка, Л. Симоненкова, М. Пентилюк, Н. Пешковська, Ю. Рібцун та ін.

Водночас, актуальними є дослідження у галузі розвитку зв'язного мовлення дітей з мовленнєвими порушеннями, зокрема засобами національного фольклору. Пошук можливих шляхів вирішення зазначеної проблеми зумовив вибір теми магістерської роботи: *«Розвиток зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору»*.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати методичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору (в умовах ЗДО).

Для досягнення поставленої мети було визначено такі *завдання*:

1. З'ясувати теоретичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.
2. Здійснити критеріально-рівневе оцінювання розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.
3. Визначити роль українського фольклору як засобу розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.
4. Теоретично обґрунтувати методичні основи (методичні закономірності і принципи, форми і методи) розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в умовах ЗДО.

Об'єктом дослідження є процес розвитку зв'язного мовлення у дітей з мовленнєвими порушеннями в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження – методичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в умовах закладу дошкільної освіти.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз, систематизація, узагальнення наукових джерел – з метою визначення теоретичних основ і стану розробленості проблеми дослідження; теоретичне моделювання – з метою визначення критеріїв та показників оцінювання досліджуваного феномену; класифікація – для угруповання методичних основ формування досліджуваного феномену; *емпіричні:* педагогічний експеримент – для експериментальної перевірки ефективності розроблених методичних основ; *методи математичної статистики* – для обчислення здобутих даних експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів: теоретично обґрунтовано методичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору (в умовах закладу дошкільної освіти); *уточнено* критерії, показники та рівні розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями; *набули подальшого розвитку* знання про методичні закономірність і принципи, форми і методи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дослідження можуть бути застосовані методистами та вихователями закладів дошкільної освіти, студентами спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Апробація результатів і публікації. Основні положення магістерської роботи апробовано на 2-х конференціях (IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Дошкільна та початкова освіта: реалії та перспективи», Суми, 24 квітня 2020 р.; VI Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій», присвячена 20-й річниці кафедри дошкільної і початкової освіти, 27 листопада 2020 року, ННІПП СумДПУ імені А.С. Макаренка) та представлено в 2-х статтях: «Розвиток зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема» та «Методи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору».

Структура та обсяг роботи. Робота містить 2 розділи, 11 додатків, 2 таблиці, загальний обсяг 129 сторінок, 47 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Розвиток зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема

Розвиток - це процесом становлення та формування особистостей під впливом зовнішніх і внутрішніх контрольованих і неконтрольованих чинників.

Упродовж останнього десятиріччя в центрі пильної уваги багатьох досліджень у галузі дошкільної освіти є розвиток зв'язного мовлення, адже мова – явище суспільно унікальне – виступає засобом спілкування, пізнання і впливу, осередком духовної культури народу, основною формою виявлення національної та особистісної самосвідомості. Логіка досліджень таких понять як «мовлення», «комунікація», «спілкування», «монологічне й діалогічне мовлення», «мовленнєві вміння» дає змогу підійти до розуміння сутності і складання програми розвитку зв'язного мовлення у дошкільників.

Насамперед з'ясуємо, як пов'язані поняття «комунікація» і «мовлення». Психологи визначають «комунікацію» як багатоаспектний процес встановлення і розвитку контактів, зв'язків між суб'єктами, що породжуються диференціальними потребами в спільній діяльності, обміні інформацій, а також загальній розробці конкретного плану дій, програм, завдань, проектів (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн).

С. Рубінштейн зазначив, що комунікація здійснюється сигналами знаковими засобами взаємодії поведінкової реакції партнера, залежить від ситуативних чинників, від того, як у процесі комунікації один суб'єкт розкривається та не розкривається для іншого. Вербальна функція комунікації необхідна для обміну інформації, а також для спільної діяльності,

передачі знань, різних оцінних критеріїв, зорієнтованих на пошук і досягнення – відтворення моделей взаєморозуміння [8, с. 324].

Отже, мова - це головний засіб спілкування і взаєморозуміння між людьми. Внутрішня культура особистості, її моральні принципи, соціальні і естетичні ідеали залежать від знань і вміння їх використовувати.

Проблему розвитку мовлення в психології зазвичай розглядають в контексті мислення і мови. Дійсно, з мисленням мова пов'язана особливо тісно. Слово виражає узагальнення, воно є формою існування думки. Генетично мова виникла разом з мисленням в процесі суспільної трудової практики і розвивалася в процесі історичного розвитку людства в єдності з мисленням. Але ж мова все ж таки виходить за межі співвідношення з мисленням. Значну роль у мові грають і емоційні моменти, мова корелює зі свідомістю в цілому. Отже, свідомістю вважають процес розумового формування під час спілкування, що відбувається на основі спільної практичної діяльності; процес духовного, свідомого спілкування між людьми здійснюється за допомогою мови

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що зв'язне мовлення – це змістовне, розгорнуте висловлення (серія логічно побудованих пропозицій), що відіграє значну роль у процесі мовного розвитку дітей.

Проблему зв'язного мовлення у психології найбільш докладно розглядають С.Рубінштейн і Г.Леушина. Так, С.Рубінштейн визначає сутність цього поняття, умов та формування, показує процес онтогенезу мовленнєвого спілкування і дає комплексну характеристику. На думку вченого, поняття зв'язності прирівнюється до розумової завершеності як визначає ознакою висловлювання. «Психологічно, в певному сенсі, перш за все для того, хто говорить, будь-яка справжня мова, якою виражено думка, бажання мовця, є зв'язною мовою (на відміну від окремого залежного слова, вирваного з контексту мови)» [8, с. 468].

Зв'язна мова - це процес і результат мови, а не просто «роздуми вголос». Отже, щоб домогтися зв'язності мовлення, необхідно вміти не тільки

вибирати зміст, яке необхідно передати промовою, а й використовувати для цього необхідні мовні засоби. Потрібно вдало використовувати інтонацію, логічне (фразовий) наголос (виділяти найбільш важливі, ключові слова), підбирати найбільш точні слова для вираження заданої думки, вміти будувати складні пропозиції, використовувати різні лінгвістичні засоби для з'єднання речень [7, с. 49].

Проблема розвитку зв'язного мовлення дошкільників не є новою. Вона досліджується сучасними науковцями в різних аспектах: педагогічних, психологічних, психолінгвістичних, лінгво-дидактичних.

Дошкільник, на думку російського психолога П. Блонського, не схожий на дорогоцінний камінь, якому байдуже, як його відполірували, і який не є контейнером, який можна наповнити будь-яким вмістом. Подібно до рослини, він поглинає з навколишнього середовища лише те, що відповідає його природі. Жодну людську якість не можливо розвинути у дитини без освіти [6, с. 30]. Ця думка також підходить для розвитку мови. Отже, Розвитком являються не просто кількісні зміни успадкованих від народження ознак. В першу чергу, він показує якісні зміни в організмі і психіці під впливом навколишньої середовища.

Виховання особистості неможливо без опори на знання рідної мови, зокрема його лексики, граматики і зв'язного мовлення. Рідна мова - це загальна основа навчання і виховання дітей в дитячому садку. Оволодіння мовою як засобом пізнання - найважливіше досягнення дошкільного віку. Зрештою, психофізіологи довели, що вік найбільш сприятливий для оволодіння мовою.

Оволодіння рідною мовою - одне з найважливіших досягнень дитини в дошкільному віці. Саме дошкільне дитинство особливо чутливе до засвоєння мовлення. Отже, процес мовного розвитку розглядається в сучасній дошкільній освіті як загальна основа виховання і навчання дітей. На думку К. Ушинського, засвоєння понять, оволодіння граматично-правильної мови покращує розвиток логічного мислення, «логіки мови».

На думку К.Стрюка, з народження дитині закладено вміння вивчити мову, а потім і говорити. При цьому свідчать фізіологічну розвинутість головного мозку, нервової системи, органів почуттів, апарату артикуляції. Виходячи з цього, ми припускаємо, що українська мова дошкільнят може розвиватися у всіх видах діяльності і, перш за все, по найбільш близьким до неї психологічними характеристиками - в грі, малюванні, ліпленні, конструюванні, аплікації і т. д.

А. Богуш, Л. Виготський, О. Леонт'єв розглядають розвиток зв'язного мовлення у дошкільників в двох аспектах: а саме, це процес зв'язного висловлювання як продукт мовлення. Зв'язна мова визначається одним цілим, й складається з тематичного і логічного пов'язаних сегментів і відображає всі істотні аспекти її предметного змісту.

Доречно буде зазначити, що завдання розвитку зв'язного мовлення займає основне місце в роботі з розвитку мовлення в дошкільному навчальному закладі. Навчання дітей зв'язного мовлення є одночасно метою і засобом практичного оволодіння мовою. Це надзвичайно важливо для розвитку інтелекту і самосвідомості дитини, добре впливає на формування у неї важливих особистісних якостей, таких як товарииськість, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою розвиненої зв'язного мовлення дитина вчиться ясно і ясно мислити, легко встановлює контакт з оточуючими. Завжди активна та приймає участь в розвитку творчості здібностей.

В оволодінні промовою дитина переходить від частини до цілого, від слова до з'єднання двох-трьох слів, потім до простої фрази, а потім до простих пропозицій. В результаті виходить зв'язна мова, що складається з ряду докладних речень. Отже, зв'язна мова - це передача, яку можна зрозуміти, в наслідок власного тематичного змісту.

Нерідко спостерігається штучність, заорганізованість занять, тиск на дитячу свідомість, непосильні або готові зразки мови дорослих. Звідси – небажання і невміння дитини говорити, добирати потрібне слово, будувати

фразу, зв'язно розповідати, творчо мислити. У таких дітей затримується розвиток власного мовлення [47, с. 17].

Перший, чуттєвий розвиток мовлення набуває особливої актуальності в практиці дошкільних закладів. Нерідко спостерігається штучність, заорганізованість занять, тиск на дитячу свідомість, непосильні або готові зразки мови дорослих. Звідси – небажання і невміння дитини говорити, добирати потрібне слово, будувати фразу, зв'язно розповідати, творчо мислити. У таких дітей затримується розвиток власного мовлення [5, с. 3].

Відповідно до поглядів А Сбруєвої, маленьку дитину важливо навчити, сприймати різноманітні ознаки оточуючих предметів, виділяти ці ознаки у спеціально абстрагованому навчальному матеріалі та в реальних життєвих умовах; важливо привчати її до самостійних зосереджених занять; важливо організувати виховний процес як систему вільної діяльності, побудовану на основі провідних рис української духовності [3, с. 137].

Суть принципу взаємозв'язку мислення й мови, відзначає А. Богуш, передбачає знайомство дітей з граматичними формами, артикуляцією, багатозначністю слів, складом і т. д. Дане сприйняття відбувається в процесі мовлення дітей, направленої на вдосконалення їх мовлення і розвиток мислення (завдання на класифікацію та узагальнення предметів, абстракцію і т. Д.). На думку дослідниці, у дітей необхідно формувати мовну компетенцію з раннього віку [1, с. 25].

У контексті нашого дослідження також відзначимо: в своїх роботах такі дослідники, як Г. Хріпкова, А. Павлова, В. Яшина відзначили, що необхідно підтримувати інтерес дітей до спілкування з однолітками в різних видах діяльності; сприяти вивченню етичних способів побудови відносин з партнерами; навчити творчо і грамотно використовувати для цього різні способи спілкування - вербальне, мімічне, пантомімічне, в залежності від ситуації. Розвивати уміння підтримувати бесіду, вибудовувати різні форми діалогу [4, с. 16].

На думку психологів, розвиток мовлення у дитини опосередковується навчанням: дитина зазвичай освоює мовлення - вчиться говорити - використовуючи мову в процесі спілкування. Навчальна діяльність, в якій перед дитиною була поставлена мета - розучування мови, відрізняється від мовної діяльності оскільки, оволодіння мовою є результатом, а не метою.

Як показує практика, провідну роль у процесі розвитку мовлення дітей відіграє розвиток зв'язного мовлення. Тому важливим напрямком в роботі сучасних дошкільних освітніх установ є формування зв'язного мовлення дітей: діалогічного і монологічного.

Виходячи з того, що розвиток зв'язного мовлення ми розглядаємо як засіб комунікації, що дозволяє встановлювати контакт одним з одним, спілкуватися, дитина має навчитись основних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства.

За віковою періодизацією до старшого дошкільного віку належать діти п'яти-шести років. Вони вирізняються не тільки кількістю прожитих років, але й своїми психологічними можливостями, специфікою розвитку психічних процесів. Розвиток мовлення дітей п'ятого-шостого року життя багато в чому зумовлений їхнім психічним розвитком і насамперед розвитком мислення, що яскраво виявляється в мисленнево-мовленнєвій діяльності. Дитина цього віку здатна на індуктивний та дедуктивний висновок.

У розвитку мислення виділяють ряд незалежних від змісту формальних структур, що змінюють один одного в залежності від віку. Мовна діяльність дітей старшого дошкільного віку складається з різних видів говоріння та аудіювання, в ході яких формуються мовні навички та вміння. Дитина одночасно вчиться мислити: вона освоює такі розумові операції, як аналіз, синтез, порівняння, порівняння, абстракція, узагальнення, класифікація. Завдяки мові діти вивчають операції дедукції і індукції [1, с. 10].

Мовлення старших дошкільників може досягати високого рівня розвитку. Дитина чітко і правильно вимовляє всі голосні і приголосні звуки, оволодіває прийомами звукового аналізу слів. Досягненням дітей цього віку є усвідомлення ними звуковий культури рідної мови, завершено розвиток фонематичного сприйняття звукового складу мови. Діти освоюють монолог і контекстну мову [2, с. 29].

Покликання педагога - створювати умови для розвитку кожної дитини з урахуванням його можливостей. Наприклад, однією з причин неуважності старших дошкільників є швидке стомлення, що виникає під час виконання дитиною складної та нецікавої для неї роботи. Причиною неуважності може бути перенавантаження мозку значною кількістю вражень. Важливим засобом, що запобігає неуважності, є мовлення вихователя. Живе, емоційне, виразне мовлення педагога, сповнене довіри й пошани до дитини, жартів, гумору, не може залишити байдужою дитину, не збудити її увагу.

Ефективний розвиток зв'язного мовлення дошкільників відбувається у грі, конструюванні, малюванні тощо. У процесі ігрової діяльності діти не лише позначають і супроводжують свої дії словами, осмислюючи їх, а й висловлюють власні думки та почуття. Вони отримують нагоду творити слово, фразу, тексти (будують висловлювання, репліку в діалозі, самостійне судження; перефразування і створюють власні варіанти віршованих супроводів, вступають у контакт з іншими учасниками гри і ведуть з ними діалог тощо).

Отже, можемо зазначити, що проблема розвитку зв'язного мовлення дошкільників є одна з найактуальніших у дошкільному вихованні.

На основі аналізу наукових джерел розглядаються два типи зв'язного мовлення: діалогічне і монологічне.

Ми розглядаємо діалогову мову як засіб спілкування, що дозволяє встановити контакт один з одним, спілкуватися, його формування направлено на розвиток культури мовного спілкування, мовного етикету і етичних норм спілкування. Зв'язкова мова монологу, в порівнянні з

діалогічної, вимагає більш складних навичок. За допомогою добре розвинутого монологу, зв'язного мовлення дитина вчиться ясно мислити і легко налагоджує контакт з оточуючими.

Діалогічне мовлення - основна форма спілкування дошкільнят. Діалог - це розмова між двома або більше людьми, природне середовище для розвитку особистості. Також він може складатися з питань і відповідей, не вимагає докладних пропозицій, так як зміст доповнюється мімікою, жестами, інтонацією, налаштуванням, емоційністю в процесі, в якому знаходяться співрозмовники.

Інші дослідники, зокрема Г. Хріпкова, А. Павлова, В. Яшина, наголошували, що розвинена форма діалогу – це не просто ситуативна розмова, а багате думками свавільне контекстне мовлення. Це означає, що в діалогічного мовлення мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на питання співрозмовника, і йому потрібен свій особливий мотив, який би стимулював дитину до активного вираження. Отже, для ефективного розвитку діалогу необхідно стимулювати відповідну мотивацію дитини до спілкування.

Доречними, на наш погляд, є висновки Г. Леушиної про те, що діалог як комунікативний акт, який має місце в певній комунікативній ситуації і є її продуктом. Тобто найбільш соціально значущою для дошкільнят є діалогічна форма спілкування, це первинна форма мовлення дитини [9, с. 22].

Довгий час в методиці розглядалося питання визначення необхідності навчання дітей діалогічного мовлення, якщо вони освоюють її спонтанно в процесі спілкування з оточуючими. Практика і спеціальні дослідження показують, що у дітей необхідно розвивати, перш за все, ті комунікативно-мовні навички, які не формуються без впливу дорослого. Важливо навчити дитину вести діалог, розвинути вміння слухати і розуміти звернення до нього, вступати в розмову і підтримувати його, відповідати на запитання дитини і питати себе, пояснювати, використовувати мовні засоби.

А якщо говорити про монолог, це розмова однієї людини, зверненої до аудиторії. Монологічне мовлення в психологічному і лінгвістичному плані - більш складна форма усного мовлення, тому вимагає ретельної попередньої підготовки, значних волевих зусиль, композиційних і логічних навичок. Монологічне мовлення дітей вимагає більшої відкритості, повноти, ясності і взаємозв'язку окремих частин оповідання, вміння дитини зосередити свою думку на головному. У роботі над розвитком монологічного мовлення у дітей важливо створювати ситуації, в яких вони відчують і усвідомлюють користь своїх оповідань або переказів

Важливо навчити дошкільнят зв'язного мовлення, це має велике значення для їх всебічного розвитку і виховання. К. Ушинський висуває вміння дошкільнят вільно володіти усним мовленням як одну з важливих завдань у розвитку дитячого мовлення. Діяльність дитини цього віку здійснюється в основному за допомогою дорослих. Через три роки дитина починає освоювати внутрішню мову. З цього часу трансляція для неї стає не тільки засобом спілкування, а й виконує іншу функцію, в першу чергу пізнавальну: засвоюючи нові слова і нові граматичні форми, дитина також розширює своє уявлення про навколишнє середовище, предмети та явища дійсності. і їх зв'язок.

Важливими прийомами для стимулювання монологу у дітей це записи їхніх розповідей, придумані казки, розповіді власного батькам. Уже в старшому дошкільному віці у дитини виникає потреба пояснити один одному зміст гри, пристрій іграшки і т. д.

Тому пояснювальна мова важлива для розгляду особливого типу мови для дитини, який необхідний для зв'язного мовлення: як формувати колективні відносини дітей, і для їх розумового розвитку. Цей тип мови тільки починає розвиватися в дошкільному віці, тому дітям дуже складно до кінця вислуховувати пояснення дорослого.

Розвиток зв'язного мовлення - процес, який є надзвичайно важливим для розвитку інтелекту і самосвідомості дитини, позитивно впливає на

формування у неї важливих особистісних якостей, таких як комунікативні навички, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою розвиненої зв'язного мовлення дитина вчиться чітко і ясно мислити, легко встановлює контакт з оточуючими, ініціює власні ідеї, бере активну участь в дитячій творчості.

Водночас, якщо зазирнути до Філософського енциклопедичного словнику, то поняття «розвиток» дефінюється як незворотня, спрямована закономірність, зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. Отже, розвиток є одним із загальних видів зв'язку [13].

З психологічної точки зору зв'язну мову дошкільнят вивчали Л. Виготський, З. Істоміна, Г. Леушина, С. Рубінштейн. За словами С. Рубінштейна, зв'язна мова спостерігається вже у дітей раннього віку, вона носить ситуативний характер і виконує в основному емоційно-виразну функцію. Вчений розкриває сутність ситуативної мовлення, породжується ситуаціями і безпосередньо сприймається дітьми; називає таку трансляцію експресивно-емоційної, так як вона більше висловлює, показує те, про що говорить [11, с. 12]

За словами І. Синиці, розвиток зв'язного мовлення - «це, перш за все, логіка думок мовця, їх послідовність, доказовість. Зв'язність мовлення багато в чому залежить від зв'язності мислення. Зв'язне мовлення відображає логіку думок дитини, усвідомити здатність сприймати і правильно її висловлювати. По тому, як дитина засвоює свої висловлювання, можна судити про рівень його мовного розвитку [10, с. 5].

У контексті нашого дослідження доцільно звернутися до наукової спадщини А. Бородича, який відзначає, що зв'язне мовлення дошкільнят - це «словесно розгорнуте висловлювання (ряд логічно складених речень), що забезпечує спілкування і взаєморозуміння між людьми» [11, с.73].

Серед якостей зв'язного мовлення дошкільнят вчені називають такі: чітка, логічна, образна, коротка, виразна, насичена, чиста, емоційна мова.

У розвитку зв'язного мовлення дошкільників, на думку Ф. Сохіна, існує тісний зв'язок між мовою і розумовим розвитком дітей, розвитком їх мислення, сприйняття, спостережливості. Щоб про щось складно розповісти, потрібно уявити собі об'єкт розповіді, вміти аналізувати. А зв'язне мовлення - це все ж процес мовлення, а не мислення. Тому для досягнення зв'язності мовлення необхідно вміти не тільки передавати зміст промови, але також використовувати необхідні лінгвістичні засоби, щоб пов'язувати мовні засоби і переходити від одного речення до іншого [12, с. 123].

Завдання розвитку зв'язного мовлення посідають значне місце в загальній системі роботи з розвитку мовлення в дитячому садку, оскільки навчання зв'язного мовлення є одночасно метою і засобом практичного оволодіння мовою.

Отже, розвиток зв'язного мовлення надзвичайно важливо для розвитку інтелекту і самосвідомості дитини, воно позитивно позначається на формуванні особистісних якостей, таких як комунікативні навички, доброзичливість, ініціативність і ін. Добре розвинуте зв'язне мовлення, вчиться чітко і ясно дитину мислити, встановлювати контакт з оточуючими, ініціювати власні ідеї.

Сучасні дослідники вважають, що мовлення старших дошкільників може досягати високого рівня розвитку, якщо педагог створює умови для розвитку кожної дитини з урахуванням її можливостей. Виховання особистості неможливо без знання рідної мови; це загальна основа навчання і виховання дітей в дитячому садку. Ефективний розвиток зв'язного мовлення дошкільників відбувається у грі, конструюванні, малюванні тощо. У процесі такої діяльності діти супроводжують свої дії словами, висловлюють власні думки та почуття, будують висловлювання, ведуть з ними діалог з іншими учасниками діяльності.

1.2. Особливості розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями

У сучасному світі кількість дітей з недорозвитком мови значно збільшилася: якщо в середині ХХ століття 60% - 70% новонароджених були практично здоровими, але сьогодні до 40-50% дітей мають певну тенденцію до змін у розвитку, за цей час не сильно змінилося (4 - 5%), але набагато більше дітей з «межевими» відхиленнями. Їх розвиток може бути близько до нормального лише за умови правильного виховання і спеціальної підготовки.

До дітей з проблемами розвитку належать діти з розумовою відсталістю (розумово відсталі) з порушеннями когнітивного розвитку (з розумовою відсталістю); з порушенням слуху, зору, опорно-рухового апарату; з порушенням мови; з емоційними розладами, включаючи аутизм в ранньому дитинстві; з порушенням поведінки і діяльності; при важких складних порушеннях. Таким дітям необхідні особливі умови для навчання і виховання, спрямовані на виправлення їх недоліків, просування у загальному розвитку і соціалізації. Працюють з такими дітками педагоги, що є спеціалістами в галузі корекційної педагогіки [6, с. 49].

Сьогодні дуже гостро стоїть проблема мовленнєвих порушень у дітей. І в дитячому садочку, і в початковій школі є діти, які потребують допомоги логопеда, дефектолога, максимальної корекції та компенсації мовленнєвих вад, а також формування мовленнєвої компетенції.

Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися моніторингу оцінки показників дитячого здоров'я, а саме порушеннях мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку.

Діти з порушеннями мовлення - особлива категорія дітей з відхиленнями у розвитку; у них збережені слух і інтелект, але є значні порушення мови, що впливають на формування інших сторін психіки.

На підставі аналізу наукової літератури та нормативних документів щодо розвитку особистості дошкільника в закладі дошкільної освіти, Ю.

Рібцун стверджує, що формування мовної полікомпетенції в дошкільному віці - одна з найважливіших складових розвитку цілісної гармонійної особистості, оскільки дитина опановує словом, перш за все, з метою адекватного використання мови в конкретних ситуаціях, вживання лінгвістичні й екстралінгвістичні засоби виразності для вираження власних думок, бажань і запитів, ефективного спілкування з навколишнім світом. Мовні розлади у дошкільнят мають здатність патологічного закріплення, яке веде до помилки як в усній, так і в письмовій мові. І, з огляду на те, що мовленнєвий розвиток дитини триває під час шкільного навчання, вони можуть викликати різні стійкі порушення засвоєння шкільних знань, особливо з предметів мовного циклу: читання, письмо, рідна

Ю. Рібцун вважає, що розвиток мовної діяльності у дошкільнят є першочерговим завданням, перш за все, спеціальної установи дошкільної освіти компенсуючого типу для дітей з вадами мовлення (ПМ). Оскільки корекційно-розвиваюча робота, в першу чергу, передбачає формування у дошкільнят умінь спритно, скоординовано опановувати артикуляційних, дихальним і голосовим апаратом, чітко вимовляти і розрізняти звуки, відтворювати складну структуру слів, підбирати відповідні слова і граматично правильно будувати речення і зв'язне висловлювання [33].

На основі аналізу наукових досліджень з розвитку мовлення дітей, нами було виділено такі види мовленнєвих порушень:

- порушення звукової вимови (функціональні і органічна дислалія, ринолалія, дизартрія);
- недоліки словотвору (алалія, афазія, тимчасові функціональні затримки мовного розвитку);
- порушення темпу і ритму мови (брадилалія, тахилалія, заїкання);
- порушення письма (дислексія і дисграфія).

Доцільно зазначити, що більшість мовленнєвих порушень можна виправити в дошкільному віці. Діти з порушеннями мови часто мають як функціональні, так і органічні порушення центральної нервової системи.

Наявність органічних уражень головного мозку призводить до того, що вони погано переносять спеку, тільки короткий час можуть знаходитися в транспорті, їх швидко втомлює тривале хитання на гойдалках, часто скаржаться на головний біль та нудоту. Через надмірну збудливості вони не можуть спокійно сидіти, виконувати маніпулятивні рухи руками тощо. Діти емоційно нестабільні, їх настрій швидко змінюється. Часто спостерігаються розлади настрою з проявами агресії, нав'язливої ідеї, занепокоєння, невротичних реакцій на зауваження, низькі оцінки або внутрішнє несхвалення вчителя чи самих дітей. Набагато рідше вони відчують млявість і в'ялість. Такі дітки досить швидко виснажуються та мають негативний вплив на поведінку і самопочуття. Також у дітей з мовленнєвими порушеннями проявляються й різні рухові порушення: рівноваги, координації рухів, недиференційовані рухи пальців рук і артикуляційні рухи. Зазвичай такі дошкільники мають нестабільну увагу і пам'ять, особливо мовленнєву, низький рівень розуміння мовних вказівок, контролю власної пізнавальної діяльності, недостатньо регульовану функцію мовлення, низьку розумову працездатність. Їхня поведінка може характеризуватися негативізмом, підвищеною збудливістю, агресією або, навпаки, сором'язливістю, нерішучістю.

Лінгводидактика наголошує, що зв'язок мовних порушень з іншими аспектами психічного розвитку визначає особливості мислення. Дошкільнята відстають у розвитку словесного і логічного мислення. Без спеціальної підготовки дітям із загальним недорозвиненням мови (ЗНМ) складно опанувати навичками аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення. У більшості дітей переважає візуально-активне мислення, що вимагає постійних дій з предметами. Дітям складно узагальнити поняття, що належать до таких категорій: фрукти, овочі, одяг, взуття, меблі, посуд, транспорт. Прогнози складаються зі значними труднощами. Їм складно сказати, що станеться в результаті взаємодії об'єктів, виходячи з їх просторового положення. Для уваги дітей із загальним недорозвиненням

мови характерні нестійкість, зниження концентрації уваги, низький рівень довільності, млявість, що призводить до ускладнень в структурі, активності, плануванні дій, аналізі та узагальненні сприймаючої інформації; непосилена у виконанні завдань за усною інструкцією; розрізнення кольорів, форм, відмінностей в постанях тощо.

Формування правильного звукового вимовлення - один з основних напрямків розвитку мови. В родині дорослі прекрасно розуміють дитину. І навіть якщо у неї є дефекти мови, вони не відчувають дискомфорту в спілкуванні. Однак інші люди зазвичай не мають уявлення про що говорить дитина.

Ми згодні з Ю. Рібцун, що серед дошкільнят з порушеннями мовлення поширеним логопедичним висновком є *фонетико-фонетичне недорозвинення мови*.

Фонетико-фонематичні недорозвинення мови (ФФНМ) - порушення процесів формування звукової системи рідної мови у дітей з різними вадами мовлення через порушення сприйняття і вимови фонем.

На думку дослідниці, систематичні тренувальні вправи на розвиток вказаних видів моторики є важливим засобом стимулювання мовленнєвих зон кори головного мозку, корекції моторної сфери дошкільників із ФФНМ, що попереджує формування неправильних рухових стереотипів, сприяє швидшому та ефективнішому подоланню мовленнєвих розладів, цілеспрямованому удосконаленню і розвитку психомовленнєвої діяльності. [32]. Слід пам'ятати, що саме на період 4–6 років припадає переважна частина логопедичних висновків про фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ) у дошкільників.

Дизартрія – це порушення темпу, ритму, голосу, обумовлене ураженням центральної нервової системи. У дошкільників із різними формами дизартрії труднощі в словотворенні проявляються у розрізненні на слух і самотійному використанні найскладніших морфологічних форм, зокрема дієслів, утворених префіксальним способом. Зустрічаються як

синтагматичні, так і *парадигматичні* порушення, спотворення логіко-граматичних зв'язків. У дітей можливе неправильне граматичне вживання фонем у кінці слова. Часто в мовленні такі дошкільники випускають чи плутають прийменники, відчувають труднощі в узгодженні та керуванні, неправильно вживають відмінкові закінчення та числові категорії.

У дітей дошкільного віку з дизартрією, особливо з *псевдобульбарними спастичними формами*, тихий, погано модульований, інколи з гугнявим відтінком голос. Спастичне скорочення м'язів голосового апарату, що спостерігається при цій формі, порушує можливість вібрації голосових зв'язок, що робить голос дошкільнят в процесі мовлення слабким, кілька глухим, хрипким і віснажуваним.

Формування навичок словотворення завжди балансувало на межі лексики та граматики, адже словотвір виступає одночасно як засіб збагачення словника та удосконалення морфологічних умінь дітей.

Дислалія відноситься до поширених порушень мовлення у дошкільників. Причини її виникнення можуть бути самими різними, основні це - порушення будови артикуляційного апарату, а саме: неправильний прикус, порушення будови щелеп, укорочена під'язикова вуздечка, високе або вузьке піднебіння, відсутність деяких зубів, і тому подібне. Це призводить до так званої механічної дислалії. Незалежно від того, у якому віці виявлено ці порушення, необхідно звернутися до стоматолога чи ортодонта, а якщо дитині виповнилося 4 роки, то і до логопеда.

Дислалія може бути простою або складною, що обумовлюється кількістю порушених звуків. У разі *простой дислалії* неправильна вимова обмежується 1 - 4-ма звуками, а якщо кількість звуків з дефектним вимовою перевищує 4-и, то це вже *складна дислалія*.

Дислалію ще прийнято ділити на *мономорфну* і *поліморфну*. При *мономорфній дислалії* спостерігаються порушення у вимові звуків з однієї артикуляційної групи, наприклад, тільки дзвінких або тільки глухих, а

при *поліморфній дислалії* порушується вимова звуків з різних артикуляційних груп, наприклад, дзвінких і глухих одночасно.

При дислалії спотворення звуків (фонетичні дефекти вимови) різних груп позначають термінами, які утворюються від букв грецького алфавіту:

- *ротацізм* – дефекти вимови звуків [p] і [p'];
- *ламбдацізм* – дефекти вимови звуків [л] і [л'];
- *йотацізм* – дефекти вимови звуку [й];
- *сигматизм* – дефекти вимови шиплячих звуків [ж], [ш], [ш], [ч] і свистячих [з], [з'], [з], [з'];
- *хітізм* – дефекти вимови звуків [х] і [х'];
- *каппацізм* – дефекти вимови звуків [к] і [к'];
- *гаммацізм* – дефекти вимови звуків [г] і [г'];
- дефекти *оглушення і одзвінчення* – заміни глухих приголосних парними дзвінкими і навпаки;
- дефекти *твердості і пом'якшення* – заміни твердих приголосних парними м'якими звуками і навпаки.

Не рідко при дислалії зустрічаються складні комбінації дефектів, такі як: ламбдацізм + ротацізм, сигматизм + ротацізм, сигматизм / ротацізм + дефекти пом'якшення та ін.

Якщо при дислалії спостерігається фонематичний дефект (заміни звуків), то до назви групи недоліків звуковимови додається приставка «пара»: *параротацізм, параламбдацізм, парайотацізм, парасигматизм, паракхітізм, параккаппацізм, парагаммацізм.*

Доречно зазначити, що у переважної більшості дошкільнят з дислалією голос нормальної сили і зростання, тільки у дітей з дислалією з млявою артикуляцією й носового відтінку. Серед дошкільнят, особливо в початковому періоді навчання, є ті, у кого слабкий і тихий голос, що пояснюється типом темпераменту, індивідуально-психологічними особливостями, зокрема сором'язливістю і невпевненістю в собі.

Таким чином, діти з дислалією мають недостатню рухливість органів артикуляційного апарату (язика, губ, нижньої щелепи). А виконання дитиною статичних і динамічних вправ за даною інструкціями вчителя-логопеда має позитивний результат.

Ринолалія - порушення тембру голосу і звукової вимови, викликане анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату. При ринолалії артикуляція звуків відрізняється від норми. Так, при нормальному звучанні у дитини при проголошенні всіх (крім носових) звуків мови відокремлюються носоглоточні і носові порожнини від глоткової і ротової порожнин. Під час промови м'яке піднебіння безперервно опускається і піднімається на різну висоту в залежності від звуків, які вимовляються зі швидкістю мови. При порушенні функції піднебінно-глоткового зчеплення з'являється носовоївдтінок мови, характерний для ринолалії. Залежно від характеру порушення функції піднебінно-глоткового закриття відбувається різні носові відтінки мови. Виділяють такі форми ринолалії: відкриті, закриті і змішані.

У дітей дошкільного віку з функціональною закритою ринолалії мають носовий тон голосу. Захворювання астенізації (аденоїдні розростання, часті застуди та ГРВІ) гугнявлять дошкільнята, звикають до постійного носового резонансу і навіть після повного відновлення функції отофарінгеального сплетення продовжують говорити те ж саме.

Функціональна відкрита ринолалія виникає в результаті недостатнього перетину носової і ротової порожнин при звучанні і вимові фонем, коли ніс разом з ротом перетворюється в парний резонатор, з'являється гугнявий тон голосу - його тембр стає назалізованим. Порушення резонансу, обвисання м'якого піднебіння також робить голос дітей гугнявим.

Змішана ринолалія - це поєднання закладеності носа з недостатністю небофарінгеального сплетення. Також слід зазначити, що особливу групу серед дітей з вадами мовлення складають діти з порушеннями письма і читання. Основна проблема, з якою стикаються діти, - це проблема сприйняття тексту.

Дислексія - це нездатність сприймати друкований або рукописний текст і перетворювати його в слова. При дислексії спостерігаються такі типи помилок читання, як заміна і змішання звуків, схожих за акустико-артикуляційних особливостей; читання по буквах; створення слова по звукобуквенній структурі де проявляються пропуски, доповнення, перестановки звуків. При дислексії у дітей спостерігається недостатнє розуміння прочитаного, яке проявляється на рівні окремого слова, речення, тексту в цілому; аграматизми (проблеми з вживанням відмінкових закінчень, закінчень дієслів, узгодження іменника і прийменника і т. д.).

Допомога таким дітям повинна бути комплексною і здійснюватися групою фахівців, зокрема невропатологом, логопедом, психологом і педагогом.

Результативність роботи багато в чому визначається своєчасністю проведених заходів і вибором оптимального методу і темпу навчання.

Відзначимо також поширені проблеми у дітей з порушеннями читання і письма. В першу чергу, це дисграфія - спотворення або заміна букв, спотворення звуко-літерного складу в структурі слова, порушення «суцільного» написання слів і пропозицій, аграматизм. Класифікація дисграфії виникає через відсутність сформованості операцій письмового процесу.

Існують різні типи дисграфії.

Артикуляторно-акустична дисграфія проявляється в замінах, пропусках букв, відповідних прогалин і замін звуків в усному мовленні; Дисграфія, заснована на порушенні фонематичного розпізнавання (диференціації фонем), проявляється в замінах букв, що позначають фонетично близькі звуки, хоча в усному мовленні звуки вимовляються правильно. Робота з двома мовними порушеннями у дітей дошкільного віку спрямована на розвиток фонематичного сприйняття: уточнення кожного звуку, яке замінюється співвідношенням артикуляції і слухового образу звуків.

Дисграфія через порушення мовного аналізу і синтезу проявляється в спотворенні звуко-літерної або морфологічної будови слова і будови речень. А аграматична дисграфія пов'язана з недорозвиненням граматичного ладу мовлення (морфологічних і синтаксичних узагальнень). Робота з даними мовними порушеннями у дошкільнят спрямована на уточнення структури речень та функцій зміни слова й словотворення, вміння дітей аналізувати склад слова за морфологічними ознаками.

Оптична дисграфія пов'язана з недорозвиненням зорового гнозису, аналізу та синтезу, просторових уявлень і зорової пам'яті у дітей, також відбувається заміна і спотворення букв на письмі, до оптичної дисграфії належить і дзеркальне письмо. Дану роботу логопеди спрямовують на розвиток зорового сприймання та розширення зорової пам'яті у дітей.

Звернемо увагу на ще одне з найпоширеніших порушень мовленнєвого розвитку у дошкільнят – **заїкання**, що є одним з найбільш складних і тривалих порушень мовлення. Заїкання буває невротичним і неврозоподібним. Лікарі характеризують його як невроз (дискоординацію скорочень м'язів мовленнєвого апарату).

Слушними, на нашу думку, є висновки педагогів, що заїкання – це порушення темпу, ритму, плавності мовлення судомного характеру, а психологи доводять, що це порушення мовлення з переважаючим порушенням його комунікативної функції. Отже, судоми виникають лише під час продукування мовлення. При заїканні з дитиною працюють логопед, невропатолог, психотерапевт, психолог і педагог.

Проте, логопед може призначити збережувальну терапію режимом мовчання, а лікар повинен застосувати весь комплекс лікування, що рекомендований при невротичних станах у дітей. Незалежно від форми заїкання, усім дітям паралельно з логопедичними заняттями необхідні заняття логоритмікою, медикаментозне (за призначенням лікаря) та фізіотерапевтичне лікування.

Наступним важливим видом порушень у дошкільнят є *тахілалія*, за якою вони мають монотонний і слабкий голос, нерідко форсований, із носовим відтінком. Часті симптоми перенапруження голосу оглушують його, а затинання роблять мовлення змазаним.

Відзначимо, що дошкільнята з дисфоніями становлять невелику кількість. У них є порушення висоти, сили, тембру голосу різного ступеня вираженості. В основному це хлопчики з проявами гіперактивності, часто занадто емоційними і гучними. Тембр голосу цих дітей в першу чергу залежить від їх фізичного та емоційного стану, а також від функцій голосових зв'язок і узгодженості дихального апарату з ротоносоглотковим резонатором. Крик дітей супроводжується різким приступом, в результаті якого відбувається перенапруження голосових зв'язок, і як наслідок - утворення на їх вільних краях невеликих ущільнень - «вузликів-крикунів».

Отже, на підставі всього зазначеного можемо погодитись із фахівцями, що вчасне правильне оволодіння звуками рідної мови можливе тільки за умов повноцінної сформованості та рухливості органів артикуляційного апарату (щік, губ, язика, твердого та м'якого піднебіння), достатнього рівня розвитку фонематичного сприйняття (вміння чути та розрізняти фонем, тобто звуки) та розуміння зверненого мовлення [31].

Отже, всі порушення мови вимагають тривалої допомоги, що надзвичайно важлива і повинна бути включена в корекційну складову індивідуальної програми навчання дитини. Для забезпечення різнобічного розвитку дітей з порушеннями мови в індивідуальну програму розвитку слід включати комплекси завдань, спрямованих на розвиток пізнавальних процесів: пам'яті, уваги, мислення, уяви і передумов до їх розвитку, формування дрібної моторики, зорового сприйняття, просторовий і слуховий гнозис, пізнавальна, творча діяльність, мотиваційна сфера. Особлива увага приділяється розвитку пізнавальної свідомої діяльності, вмінню контролювати свої дії і добиватися бажаного результату; розвиток довільної уваги, комунікативно-мовленнєвої діяльності, організація мовної поведінки.

1.3. Критеріально-рівневе оцінювання розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями

Як відомо, розвиток зв'язного мовлення є центральним і провідним завданням у дошкільному дитинстві, а його результатом є *розвиненість зв'язного мовлення*.

Якість зв'язного мовлення залежить від рівня розвиненості всіх його аспектів, до яких належать:

1) фонетичний (передбачає вироблення в дітей навичок сприймати на слух особливості звуків мови і закріплення навичок запису транскрипцією. Частковий фонетичний розбір застосовується при вивченні голосних звуків і приголосних звуків, фонем і їх реалізації, при вивченні звукових змін, складу інаголосу);

2) фонематичний (процес прийому, розрізнення звуків мовлення за фізичними та акустичними ознаками, розпізнавання в них загальних звукотипів (фонем). Завдяки фонематичному сприйманню дитина здатна диференціювати (розрізняти) близькі за звучанням або схожі за артикуляцією звуки рідної мови (С-З, Ш-Ж, Т-Д, Л-Р тощо). Відповідно порушення фонематичного сприймання призводить до відсутності навичку диференціації, що спричиняє виникнення різних мовленнєвих порушень у дошкільному віці);

3) лексичний (словниковий склад мови або діалекту. Корекція мовленнєвих порушень та збагачення словника є необхідною умовою для розвитку комунікативних умінь дітей. Успішна корекція формування лексичної сторони мовлення здійснюється в результаті багатоаспектного впливу, спрямованого на мовленнєві процеси, на активізацію пізнавальної діяльності дошкільників);

4) граматичний (своєчасне оволодіння мовою – основа розумового розвитку дитини, запорука її повноцінного спілкування з навколишнім світом. Правильна, виразна мова дає дитині можливість максимально широко користуватися нею, як засобом спілкування, що сприяє формуванню особистості дитини в цілому. Граматична правильність мовлення цілеспрямовано формується впродовж усього перебування дитини в дошкільному навчальному закладі, оскільки дошкільники оволодівають мовою в процесі її практичного використання, насамперед під час спілкування з дорослими).

Дослідження з метою виявлення рівнів розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями відбувалось на базі Конотопського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 7 «Золотий ключик».

На етапі констатувальної діагностики було визначено критерії, показники та рівні розвиненості дітей старшого дошкільного віку.

Відтак, обрано **три групи критеріїв з відповідними показниками**:

- вибір усної народної творчості (показники: переказ казок, ігри-драматизації, інсценування).
- користування засобами інтонаційної виразності (показники: розгорнутість, логічність, зв'язність; ступінь виразності, жести, міміка),
- характер тексту дитячих відповідей та елементи мовлення (показники: рівень мовлення (складання творчої розповіді з елементами вводу нового героя або предмета), опис «до» і «після», репродуктивний рівень мовлення, відчуття виразності).

Відповідно до обраних критеріїв змодельовано **три рівні** розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями: початковий, середній і високий.

Констатувальній діагностиці розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку передувало анкетування батьків з метою

покращення рівня знань й системи навчання дітей старшого дошкільного віку за допомогою фольклору (див. Додаток А).

Результати проведеного анкетування визначались згідно таких критеріїв: творчий підхід до відповіді, достовірність та повнота відповіді, відношення до усної народної творчості та використання її вдома.

Результати анкетування дозволили зробити висновок, що у батьків є знання про фольклор, але мізерні. Його вплив на систему навчання батьки усвідомлюють, але нажаль не приділяють цьому достатньої уваги, в зв'язку з користанням новітніх гаджетів і сучасних інтернет ресурсів. За результатами анкетування було виявлено, що більшість батьків не користуються вдома народною творчістю і майже не приділяють цьому уваги. Отже, батьки не застосовують народну творчість належним чином, а заміником стали сучасні новітні технології.

Аналізуючи відповіді, відзначимо, що тільки 20 % батьків відповідали на питання анкети, усвідомлюючи необхідність та користь використання фольклорних жанрів в системі навчання та виховання дошкільнят. Лише 15 % батьків систематично застосовують у своїх сімейних розвагах народну творчість - розвивальні ігри, читання казок, вивчення віршів, загадок тощо – і тим самим стимулюють процес розвитку мовлення та пам'яті дітей, 20 % батьків використовують елементи фольклору несистематично, 40 % взагалі не користуються даними жанрами фольклору, можливо через те, що частина дітей виховується у багатодітних родинах або позбавлені батьківського піклування, і їх вихованням займаються опікуни.

Результати анкетування дозволили зробити висновки про те, що батькі, які приділяють увагу народній творчості, мають покращений результат розумового розвитку дитини, а саме:

- 1) покращене та удосконалене мовлення, інтонаційна виразність;
- 2) формування логічного мислення;
- 3) удосконалення словесного мовлення та збагачення словника.

Батьки відзначили також труднощі, що виникають у співпраці з дітьми в процесі організації навчання, а саме: небажання дітей чи самих батьків займатися усною творчістю, невміле користування розвивальними вправами та іграми, брак часу. Багато батьків висловили побажання провести їм педагогічну консультацію та надати необхідні рекомендації щодо підвищення ефективності та стимулювання розвитку мовлення дошкільнят (див. Додатки: Г; Д; Ж)

Дане анкетування говорить про те, що вихователь в своїй роботі повинен приділити якомога більше уваги розвитку мовлення дітей з використання фольклорних та розвивальних вправ, дидактичних ігор в процесі навчання й виховання (див. Додаток Л)

Отже, батьки розуміють та підтримують необхідність використовувати різні художні засоби в системі навчання для розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

На етапі констатувального експерименту було проведено опитування дітей старшого дошкільного віку (див. Додаток Б), що дозволило з'ясувати улюблені заняття дітей старшого дошкільного віку. Як виявилось, до таких занять дітей належать театралізована діяльність та переказування казок, вони люблять розподіляти та відображати ролі на задану й вільну тематику. Можна виділити творчість дітей на заняттях із розвитку мовлення, дітям подобається разом із вихователями самостійно придумувати різні казки, розповіді, вірші, загадки. Діти люблять самостійно виконувати подібні завдання, іноді звертаються за допомогою до дорослих.

Таким чином, аналізуючи відповіді дітей, можна сказати, що дітям подобаються відтворення драматизацій художніх творів. Діти люблять виконувати різні творчі задуми, але віддають перевагу двом видам діяльності: театралізованій діяльності і гри-драматизації. Слід сказати про тих дітей, які вважають за краще не відтворення художніх творів на заняттях, а самостійну художню діяльність протягом дня в дитячому саду. Деякі діти

вказали на те, що для виконання роботи усного характеру їм необхідна допомога дорослого.

Усе це говорить про те, що вихователь у своїй роботі повинен приділяти більше уваги художнім творам, створити для дітей зручну, цікаву атмосферу та співпрацю. Це підвищить бажання дітей брати участь у драматизаціях художніх творах, а допомога дорослого в роботі з дітьми та застосування різних форм і методів сприятиме покращення зв'язного мовлення дітей в системі навчання.

Вивчення особливостей розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами усної творчості в ході констатувального експерименту дозволило отримати характеристики здібностей дошкільнят і виділити **три різних рівня їх сформованості: початковий, середній, високий.**

Охарактеризуємо кожен із визначених рівнів.

Початковий рівень – потреба в поповненні знань, умінь і навичок не проявляється. Відсутній пізнавальний інтерес до вивчення художніх творів. Дошкільники цього рівня розвитку зв'язного мовлення не прагнуть брати участь у відтворенні усного літературного твору. У процесі навчальної діяльності такі діти не проявляють високий рівень знань. Під час виникнення завдань у разі виникнення труднощів переважають негативні емоції. Не можуть і не хочуть долати труднощі в пошуках монологічного мовлення. Жива емоційна реакція на завдання усного характеру майже завжди відсутня.

Середній рівень – потреба в поповненні знань і навичок проявляється рідко. Пізнавальний інтерес непостійний, ситуативний. Нестійкий інтерес до драматизаційних художніх творів. Дошкільники середнього рівня розвитку прагнуть до відтворення усного літературного твору, але виконати завдання самостійно можуть вкрай рідко, необхідна допомога дорослого. Та у виконанні розвивальних ігор діти прагнуть проявляти розумову активність, доповнюючи сюжети гри, інколи урізноманітнюючи рольові дії. Долають

труднощі тільки в групі з однолітками або з допомогою дорослого. У разі отримання бажаного результату відчують нестриману радість.

Високий рівень – прагнуть постійно задовольняти потребу в поповненні знань, умінь і навичок. Стійкий пізнавальний інтерес. Завжди активні на заняттях. У процесі розвитку зв'язного мовлення дошкільники з високим рівнем з легкістю долають відтворення літературного зразка, оскільки володіють мовними засобами (звуковимова, словник, граматики), фонетичними, фонематичними та лексичними властивостями мови та різними способами передічі образів за допомогою засобів зовнішньої виразності. Відповідальні. Володіють діалогічним та монологічним мовленням. Активні, обирають вірші, казки, ролі, керуючись власними вподобаннями. В улюбленому виді діяльності досягають, як правило, гарний результат.

Згідно з визначеними критеріями, для діагностики рівнів розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями дібрано зразки *діагностичних завдань*.

Зокрема, запропоновано завдання для *вивчення фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ*.

Обстеження звуковимови

Завдання 1. Дослідження звуковимови (проводиться у формі гри „Луна”).

Мета: З'ясувати стан сформованості звуковимови шляхом відображеного називання звуків і звукосполучень.

Обладнання: картинки із зображенням предметів на позначення певного джерела звука [38].

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед звертає увагу дитини на картинку, відтворює певний звук (звукосполучення). Дитина повторює його.

Інструкція: Повтори за мною.

Рівні допомоги: повторне промовляння.

Завдання 2. Дослідження звуковимови (проводиться у формі гри „Разом з мишенятком Пі”).

Мета: Виявити стан сформованості звуковимови шляхом спряженого називання звуків та звукосполучень.

Обладнання: персонаж лялькового театру (бібабо) – мишенятко Пі, картинки із зображенням предметів на позначення певного джерела звука.

Підготовча робота: виявлення вчителем-логопедом знань дитиною звуконаслідувань шляхом показу відповідних зображень (типу „Покажи, хто говорить ось так: „Ме-е-е”).

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед знайомить дитину з мишенятком Пі, демонструє картинки. Дитина має разом із мишеням назвати зображені на картинках предмети.

Інструкція: Скажи разом зі мною.

Рівні допомоги: уповільнене промовляння.

Завдання 3. Дослідження звуковимови (проводиться у формі гри „Хто як голос подає?”).

Мета: Вивчити стан сформованості звуковимови шляхом самостійного називання звуків та звукосполучень.

Обладнання: картинки із зображенням предметів на позначення певних джерел звуків [38].

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед почергово викладає перед дитиною картинки і пропонує сказати, хто з зображених предметів як говорить (звучить).

Інструкція: Це корівка. Як мукає корівка?

Рівні допомоги: навідні питання.

Діагностика складової структури та звуконаповнюваності слів

Завдання 1. Дослідження складової структури та звуконаповнюваності слів (проводиться у формі гри „Назви, що побачив”).

Мета: Вивчити стан сформованості складової структури та звуконаповнюваності слів.

Обладнання: альбом із зображенням предметних картинок певної складової структури.

Мовленнєвий матеріал:

1) односкладові слова: а) без збігу приголосних: сир, жук, м'яч, рак; б) зі збігом приголосних: стіл, гриб, вовк, торт;

2) двоскладові слова: а) з двома відкритими складами: риба, коза, муха, ваза; б) з відкритим і закритим складами: лимон, банан, кубик, сирок; в) з двома закритими складами: зайчик, альбом, ведмідь, рушник; г) зі збігом приголосних на початку слова: квіти, груша, слива, штани; д) зі збігом приголосних всередині слова: чашка, шорти, лялька, мишка;

3) трискладові слова: а) з відкритими складами: машина, корова, дерево, собака; б) з чергуванням відкритих та закритих складів: коробка, косинка, тарілка, подушка.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед пропонує дитині почергово розглянути картинки та назвати зображення.

Інструкція: Назви, що (хто) це.

Рівні допомоги: підказка у вигляді називання початку слова.

Вивчення стану сформованості фонематичного сприймання

Завдання 1. Дослідження сенсорного рівня сприймання (проводиться у формі гри „Впізнай за звуком”).

Мета: Виявити стан сформованості сенсорного рівня сприймання.

Обладнання: аудіозапис жіночого, чоловічого та дитячого голосів, фотографії жінки, чоловіка та дитини.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед почергово викладає перед дитиною фотографії, супроводжуючи показ відповідним аудіозаписом. Коли всі три фотографії викладені, вчитель-логопед вмикає певний звукозапис. Дитина вказує на фотографію тієї людини, голос якої, на її думку, звучить.

Рівні допомоги: повторне прослуховування, акцентування уваги на кожній з фотографій.

Завдання 2. Дослідження перцептивного рівня сприймання (проводиться у формі гри („Хитрі слова”).

Мета: Визначити стан сформованості перцептивного рівня сприймання шляхом виявлення розуміння дітьми диференціації слів-паронімів, поданих парами.

Обладнання: альбом із зображенням пар предметів на позначення слів-паронімів (білка-зілка, миска-мишка, Марина-малина, дим-дім, коза-коса).

Підготовча робота: Вчитель-логопед перевіряє, чи знає дитина назви запропонованих зображень.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед пропонує дитині розглянути картинки, подані парами. Дитина має показати те зображення, яке назве педагог.

Інструкція: Покажи те, що я назву.

Рівні допомоги: повторне називання, акцентована вимова контрастного звука.

Завдання 3. Дослідження фонематичного сприймання на перцептивному рівні (проводиться у формі гри („Схованки”).

Мета: З'ясувати стан сформованості фонематичного сприймання на перцептивному рівні шляхом виявлення розуміння дошкільниками диференціації слів-паронімів, поданих хаотично.

Обладнання: картки із зображенням предметів на позначення слів-паронімів, розкладені хаотично.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед пропонує дитині розглянути картинки, розкладені хаотично. Дитина має показати те зображення, яке назве педагог.

Інструкція: Покажи те, що я назву.

Рівні допомоги: повторне називання, акцентована вимова контрастного звука.

Обстеження слухового контролю

Завдання 1. Дослідження слухового контролю (проводиться у формі гри „Так чи ні”).

Мета: Дослідити стан сформованості навичок слухового контролю на фонологічному рівні.

Обладнання: іграшки (предметні картинки) на позначення: а) слів-паронімів; б) слів зі звуками, далекими за акустико-артикуляційними ознаками¹; в) слів зі звуками, близькими за акустико-артикуляційними ознаками, які не змішуються у мовленні дитини.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед показує дитині іграшку, повідомляє, що буде називати її то правильно, то ні. Дитина має уважно слухати і на помилкове називання заперечливо похитати головою (підняти руку).

Інструкція: Ось мишка. Я буду повторювати слово „мишка”, а якщо я помилюся – похитай головою (підніми руку): мишка, мишка, *митка*, мишка, *ришка*.

Рівні допомоги: повторне називання в уповільненому темпі, акцентована вимова конфліктного звука.

Вивчення фонематичних уявлень

Завдання 1. Дослідження фонематичних уявлень (проводиться у формі гри „Трік-трак, чи це так?”).

Мета: З’ясувати стан сформованості фонематичних уявлень.

Обладнання: предметні картинки.

Опис ігрового завдання: Вчитель-логопед показує дитині картинку, повідомляє, що буде називати зображення то правильно, то ні. Дитина має уважно слухати і на помилкове називання заперечливо похитати головою.

Інструкція: Ось жук. Я буду повторювати слово „жук”, а якщо я помилюся – похитай головою: жук, *зюк*, *зюк*, *жук*.

Рівні допомоги: повторне називання в уповільненому темпі, акцентована вимова конфліктного звука.

Дослідження стану сформованості операції ймовірного прогнозування на фонологічному рівні

Завдання 1. Дослідження операції ймовірного прогнозування на фонологічному рівні (проводиться у формі гри „Я почну, а ти – продовжуй”).

Мета: Вивчити стан сформованості операції ймовірного прогнозування на фонологічному рівні.

Обладнання: картки із зображенням предметів, назви яких починаються однаково та конфліктними зображеннями (курка, машина, лопатка; санчата, вишні, шапка; ложка, відро, лялька).

Мовленнєвий матеріал:

слова, які починаються на однаковий склад (для показу): а) *ко* – Колобок, коник, коза; б) *со* – собака, сосиски, сокира, сорока; в) *ли* – лимон, лисиця, лижі;

слова різної складової структури (для домовляння): а) чотирискладові – телеві... (зор), пірамід... (ка), рукавич... (ки), Бураті... (но), велоси... (пед); б) трискладові – яблу... (ко), таріл... (ка), лиси... (ця), теле... (фон), помі... (дор), маши... (на), ведме... (дик), дере... (во); в) двоскладові – лож... (ка), чай... (ник), гру... (ша), зай... (чик), ліж... (ко).

Опис ігрового завдання:

1 варіант. Учитель-логопед викладає перед дитиною шість картинок, промовляє початок слова. Дитина має вибрати серед зображень те, що починається на вказаний педагогом склад.

2 варіант. Учитель-логопед викладає перед дитиною шість картинок, три з яких починаються однаково; промовляє спільний початок у назвах цих зображень. Дитина, керуючись запропонованими зображеннями, має показати лише ті з них, які починаються на вказаний педагогом склад.

Інструкція: Я почну слово, а ти спробуй відгадати, кого я хочу покликати і знайди потрібну картинку: *ко...*

3 варіант. Учитель-логопед починає слово, а дитина має продовжити його.

Інструкція: Я почну слово, а ти продовжи його: *пірамід...*

Рівні допомоги: продовження слова в умовах контексту, шепітне промо.

Для визначення рівня розвитку мовленнєвих здібностей дітей старшого дошкільного віку було проведено моніторинг.

Мета моніторингу – вивчити рівень розвитку мовленнєвих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Моніторинг розвиненості мовленнєвих здібностей дітей старшого дошкільного віку проводиться педагогом на основі ознак комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини, отриману під час аналізу фольклорного твору.

Засобами моніторингу стали спостереження за активністю дитини в процесі переказування казки та проявом дитячої виразності, логічності, розгорнутості, зв'язності, управління мовленням та спеціальні педагогічні рекомендації, що проводяться педагогом. Дані засоби дозволили визначити рівень розвиненості мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Засобами моніторингу стали три групи критеріїв:

- повний переказ твору;
- частковий переказ твору;
- неправильний переказ твору.

Оцінка критеріїв: 3 бали – пояснення правильне; 2 бали – пояснення частково правильне; 1 бала – пояснення неправильне.

Таким чином, за допомогою моніторингу з'ясувати уміння дітей переказувати (повно, стисло, вибірково) казку та рівні розвиненості (Таблиця 1.1 і 1.2).

Таблиця 1.1

Аналіз розвиненості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку логопедичної групи А «Золотий ключик» (6-7р.)

№	Прізвище, ім'я	Пояснення			середній бал
		Повний переказ	Стислий переказ	Вибірковий переказ	
1.	Гальчун А	3	3	3	3
2.	Батюк А.	1	3	3	2.3
3.	Зимовець Р.	1	3	3	2.3
4.	Білевщук К.	2	3	3	2.6
5.	Грінченко М.	1	3	2	2
6.	Сидоркін Л.	1	2	3	2
7.	Щербина Т.	1	2	3	2
8.	Чупіка А.	1	3	3	2.3
9.	Ткаченко Н.	1	2	2	1.6
10.	Ткаченко К.	1	3	3	2.3
11.	Вернигора А.	2	3	3	2.6
12.	Румянцева П.	1	2	3	2
13.	Вороненко Н.	1	2	2	1.6
14.	Щербина У.	1	2	3	2
	Середній бал	1	2.6	2.7	2.1
		Н	С	С	С

Таблиця 1.2

Аналіз рівнів розвиненості зв'язного мовлення дітей дошкільного віку старшої логопедичної «А» групи «Золотий ключик» (6-7 р.)

Початковий рівень	Середній рівень	Високий рівень
35,7 %	49,98 %	14,28%

Отже, за результатами констатувальної діагностики виявлено, що 35,7% (5 дітей) мають початковий, 49,98 % (7 дітей) – середній і 14,28 % (2 дітини) – високий рівень розвиненості зв'язного мовлення.

У процесі моніторингу вихованцям було запропоновано відтворити переказ української народної казки «Колосок». У процесі переказування

здійснювалися спостереження за складанням розповіді, виразністю та умінням дітей переказувати, розуміти емоційний зміст твору й характер дійових осіб; досліджувались фонетичні властивості мовлення; прагнення до розгорнутості, логічності, зв'язності і розуміння свого мовлення.

Моніторинг показав, що вихованці розуміють поставлену задачу, але самостійно, без допомоги вихователя здійснити уміння відтворити літературний твір (повно, стисло, вибірково) не можуть. Спостереження показали, що характер тексту дитячих відповідей в основному виконують стислий переказ або вибіркового. Ступінь повного пояснення тексту середній і відповідає 2.1 бали.

У процесі переказування казки, у більшості дітей під час розповіді частина слів, які застосовуються в творі, були не точні (велика кількість слівзамінників, замість іменників – займенники, заміна слів паузами). У дошкільників проявлялись творчі елементи розповіді, але за допомогою дорослого. Лінгвістичні та фонетичні властивості мовлення дітей мали не точне відтворення лексики, дикції, силу голосу, яка б відповідала даному відтворенні тексту. Отже, можна охарактеризувати це так: виявлялися у дітей монологічні елементи розповіді за допомогою дорослого.

Аналізуючи результати обстеження дітей, можна сказати, що діти впоралися із завданнями, виявили велику зацікавленість до повного переказування літературного твору. Помітні покращення виразності зв'язного й монологічного мовлення, зменшилась кількість слів заміників, підвищилось дитяче бажання до прослуховування українських народних казок.

Висновки до розділу 1

З'ясовано, що *зв'язне мовлення* – це змістовне, розгорнуте висловлення (ряд логічно побудованих речень), що відіграє провідну роль у процесі розвитку мовлення в дітей дошкільного віку. Концепція зв'язного мовлення розглядається в двох напрямках – як процес створення зв'язного висловлювання та як продукт мовлення (текст або дискурс). Зв'язне мовлення визначається як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично і логічно взаємопов'язаних сегментів і відображає всі істотні аспекти її об'єктивного змісту.

Зв'язне мовлення виконує низку важливих функцій, головною з яких є комунікативна, що реалізується у двох основних формах — «діалозі» та «монологі». За допомогою добре розвиненого зв'язного мовлення дитина вчиться чітко і ясно мислити, встановлювати контакти з оточуючими, ініціювати власні ідеї і брати участь в різних видах творчості дітей.

Визначено, що *розвиток* – це процес становлення і формування особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх керованих і некерованих чинників. Констатовано, що розвиток зв'язного мовлення є центральним і провідним завданням у дошкільному дитинстві. Якість зв'язного мовлення залежить від рівня розвитку всіх його аспектів (фонетичного, лексичного, граматичного), в ній виявляються всі досягнення дошкільняти в опануванні рідного мовлення.

З'ясовано, що процес становлення зв'язного мовлення відбувається поступово з розвитком мислення і пов'язаний з ускладненням дитячої діяльності та формами спілкування з оточуючими людьми. У дошкільній лінгводидактиці раніше переважали репродуктивні способи навчання мови та розвитку мовлення, проте наразі Базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини в процесі опанування мови.

Виявлено, що поміж загальних вад мовлення виокремлено загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) у дітей, які мають порушення у формуванні

всіх компонентів мовленнєвої системи: фонетичного, фонематичного, лексичного та граматичного. У розділі розглянуто загальні недоліки мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку, а саме: недоліки звуковимови (функціональні та органічні дислалії, ринологія, дизартрія); недоліки словотворення (алалія, афазія, тимчасові функціональні затримки мовленнєвого розвитку); недоліки темпу і ритму мовлення (брадилалія, тахилалія, заїкання); порушення писемного мовлення (дислексія і дисграфія).

До основних недоліків мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку віднесено *фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ)* – порушення процесів формування звуковимовної системи внаслідок порушень сприйняття та вимови фонем.

Отже, розвиток зв'язного мовлення в дітей з мовленнєвими порушеннями орієнтовано на широке застосування активних способів навчання, що стимулюють продукування, а не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні дошкільнят. Також одним із головних факторів, які визначають їх мовленнєвий розвиток, є соціальне середовище.

Відтак, цілеспрямована робота з розвитку зв'язного мовлення дітей з порушеннями мови має вестися на високому рівні, спрямовуватися на розвиток мовного чуття та мовних здібностей дітей. Працюючи з дітьми, потрібно повсякчас створювати зручні умови як для самостійних мовних спостережень, саморозвитку мовлення дітьми, так і здійснення контролю та самоконтролю над висловлюваннями.

Дослідження з метою виявлення рівнів розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями відбувалось на базі Конотопського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 7 «Золотий ключик».

На етапі констатувальної діагностики було визначено критерії, показники та рівні розвиненості дітей старшого дошкільного віку. Обрано *три групи критеріїв з відповідними показниками:*

- вибір жанрів усної народної творчості (показники: переказ казок, ігри-драматизації, інсценування).
- користування засобами інтонаційної виразності (показники: розгорнутість, логічність, зв'язність; ступінь виразності, жести, міміка),
- характер тексту дитячих відповідей та елементи мовлення (показники: рівень мовлення (складання творчої розповіді з елементами вводу нового героя або предмета), опис «до» і «після», репродуктивний рівень мовлення, відчуття виразності).

Відповідно до обраних критеріїв змодельовано *три рівні* розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями: початковий, середній і високий.

За результатами констатувальної діагностики виявлено, що 35,7% (5 дітей) мають початковий, 49,98 % (7 дітей) – середній і 14,28 % (2 дітини) – високий рівень розвиненості зв'язного мовлення. Здобуті дані свідчать про необхідність цілеспрямованого дослідження методичних основ розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Методичний досвід розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями

На сучасному етапі розвиток зв'язного мовлення в дітей з мовленнєвими порушеннями орієнтовано на широке застосування активних способів навчання, що стимулюють продукування, а не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні дошкільнят. Також одним з основних факторів, що визначають їх мовленнєвий розвиток, є соціальне середовище. У процесі спілкування дитина не пасивно сприймає моделі дорослого, а активно освоює мову в результаті оволодіння мовою, створеним колективними зусиллями суспільства.

Отже, цілеспрямована робота педагога або логопеда з розвитку зв'язного мовлення дітей з порушеннями мови повинна проводитися на високому рівні, спрямована на розвиток мовного інстинкту і мовних здібностей дітей. При роботі з дітьми необхідно постійно створювати комфортні умови як для самостійного мовного спостереження, саморозвитку мови дітьми, так і для здійснення контролю і самоконтролю над висловлюваннями.

Таким чином, педагогіка визначає, що, розвиток зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями потребує пильної уваги та має певні особливості, які слід враховувати при організації цього процесу.

У результаті аналізу наукової літератури можемо стверджувати, що механізм розвитку мовлення дошкільника з мовленнєвими порушеннями відбувається в процесі всієї життєдіяльності. Основа система навчання дітей поділяється на три роки. Перший рік діти вивчають Азбуку, малюють по квадратам, ознайомлюються зі зразками народної творчості. Другий рік навчання діти читають про школу та дім, про тварин, вивчають пори року. Третій рік навчання – це вивчення граматики [18]. У старшому дошкільному віці характерним є регулярне засвоєння грамоти, в результаті чого іде інтенсифікація мовного розвитку.

Вивчаючи проблему розвитку зв'язного мовлення, С. Коренблит зазначає, що дошкільника цікавить навчання і він готовий засвоїти грамоту, але в зручних для нього умовах. Можливо, навіть у специфічних видах чи формах діяльності.

Погоджуємося з Л. Виготським, який закликав навчати дітей грамоти в п'ятирічному віці, але під цим він розумів вільне засвоєння матеріалу, як, наприклад, в грі. Психолог вважав, що навчання повинно здійснюватись за програмою самої дитини, а не в навчальній діяльності. Також Л. Виготський наголошував на важливості взаємодії з новаційними технологіями для того, щоб створити розвивальне мовленнєве середовище. На основі цього розроблялись сценарії мультиплікаційних фільмів (як механізм вивчення матеріалу), що є невичерпним джерелом для розвитку мовлення дітей. Саме таке навчання дає можливість дітям не тільки навчатися, а і отримувати цікаву інформацію з почуттям гумору чи радості [14, с. 6]

В. Воробйова та С. Шаховська відзначали, що мовлення дітей недосконале за своєю структурно-семантичною організацією, у них виявляються значні труднощі в програмуванні висловлювання, синтезуванні окремих елементів у єдине структурне ціле, у відборі матеріалу з тією чи іншою метою. На думку вчених, основним завданням вихователів є вплив на дітей, навчання їх зв'язно та послідовно, граматично та фонетично правильно виражати свої думки, розповідати про події з оточуючого життя. Це має

важливе значення для навчання в школі, спілкування з дорослими та дітьми, формування особистісних якостей.

Розвиток зв'язного мовлення у дошкільників відбувається з урахуванням етапів корекції порушень на матеріалі звуків, які правильно вимовляються дитиною, з метою формування мовленнєвих засобів зв'язного висловлювання та удосконалення навичків діалогічного та монологічного мовлення у процесі предметно-практичної діяльності та на спеціальних заняттях.

Якщо зазирнути в дослідження по психології, то ми побачимо тісний взаємозв'язок мови та музики, а саме пісні, що ефективно впливає на мовленнєвий розвиток дитини з мовленнєвими порушеннями. Дієвими способами є вивчення віршів, пісень, закличок тощо [14, с. 19].

Також вчені вказують на прості, але дієві способи. У роботі з дошкільниками використовують різні методи та прийоми, які слід розглядати не ізольовано, а в комплексі, оскільки всі вони мають загальну спрямованість, а завдання і зміст роботи визначаються в залежності від мовних можливостей дитини.

Велику роль у результативності розвитку мовлення дошкільників відіграє дитяча активність та зацікавленість у результатах занять. Незаперечним є факт, що в дитини дошкільного віку можливі різні результати розвитку мовлення. Наприклад, результати фахових досліджень показали, що менші досягнення були у дітей, байдужих до свого мовному дефекту. Надмірно вразливі діти болісно реагували на свою мовну недостатність, спостерігалися навіть психічні прояви, що негативно впливали на розвиток дитини. А емоційні діти мали більш швидку реакцію на засвоєння матеріалу, але тимчасову. Все це свідчить про те, що під час роботи над мовленнєвими вадами необхідно зважати на індивідуальні особливості дітей. Вчені переконані, що найбільш ефективним методом роботи над розвитком зв'язного мовлення у дітей з мовними вадами є повторення дитиною слів та заучування їх напам'ять, відповідання на запитання тощо. Саме повторення

використовується як для викладання, так і для зміцнення зв'язного мовлення. Зрозуміло, що від одноразового повторення результат буде низьким, а більш дієвим виявиться метод зачування дітьми напам'ять.

В. Воробйова та С. Шаховська відмітили ще один з видів роботи над розвитком зв'язного мовлення: «запитання-відповіді». Відповідь дошкільнят на запитання вихователя має бути в зручних для них формах. Слушними, на нашу думку, є зроблені дослідницями висновки про те, що характерною ознакою у роботі з розвитку мовлення є поступове введення елементів творчості у розповіді дітей. Також важливим є застосування ігрових форм роботи з використанням ігрових ситуацій, сюжетно-рольової та дидактичної гри. Таке завдання творчого характеру може виступати як варіант ігрової дії. Насамперед, важливий сам механізм діяльності розвитку мовлення та уміння орієнтуватися у запропонованому текстовому і наочному матеріалі (мовленнєвий зразок, текст початку розповіді, опорні картинки- ілюстрації). Наприклад, під час складання власної розповіді діти активізують наяві знання та уявлення про оточуючий світ; відбувається уточнення і розвиток просторових і часових уявлень; розвивається творча уява дітей; формуються навички самостійної розповіді [15].

При роботі з дітьми з вадами мовлення педагог постійно працює над дитячим словником, збагачуючи його новими словами; уточнює значення слів, які є в дитячому словнику, але за ними немає точних і широких ідей; активує словник - вчить використовувати всі слова всього словника в прямому живому спілкуванні, тобто працює над перекладом слів з пасивного словника в активний.

Далі звернемося до розгляду різних способів засвоєння граматичної структури мови, заснованих на складній динаміці встановлення граматичних стереотипів, узагальнення та їх подальшої диференціації. Зазвичай діти засвоюють граматичні значення на інтуїтивному рівні несвідомо, без спеціально розроблених технік. Як відзначають сучасні вчені, діти з порушеннями мовлення ніколи самостійно, без спеціальної підготовки не

освоювали систему граматичного слова і словотвору. Тому в процесі корекційної роботи необхідно враховувати, що найбільш характерним і суттєвим для дітей з порушеннями мови є відсутність здатності спостерігати і узагальнювати явища мови, його звукові та морфологічні особливості, форми інтонації і методи словотвору. Словотворча робота дітей з порушеннями мовлення повинна бути заснована на спостереженні за явищами словотворення, які допоможуть дітям добре оволодіти словниковим запасом, допоможуть загострити їх увагу до слова, розвинути почуття мови і мовне мислення.

У контексті даного дослідження ми згодні з Л. Виготським, який вважає, що саме зміст навчання є основним фактором корекції аномального розвитку і розвитку в цілому. Мова повинна стати засобом спілкування і пізнання. Певний обсяг знань, який отримують діти з порушеннями мови, допомагає виправити негативні наслідки аномального розвитку. Відзначимо, що розвиток зв'язного мовлення - одна з пріоритетних завдань навчання української мови дітей з вадами мовлення. Ефективність такого навчання полягає в тому, що зміст навчання має мати комунікативну і практичну спрямованість. Це дозволить педагогу вибрати такий матеріал, що необхідний для формування навичок і умінь дітей, конкретизувати весь свій досвід одним словом і розвинути знання про навколишнє середовище на вербальній основі. [16].

На думку К. Ушинського, педагоги мають чітко усвідомлювати можливості кожної дитини, оскільки кожен вихованець має виконувати ту діяльність, яка є посильною для дитини. Рівень можливостей дитини визначається педагогом згідно з індивідуальними можливостями та властивостями дитини. За словами педагога, наша свідомість не любить ні занадто легкої, ні занадто важкої роботи, вона любить посильну працю, тобто середину, яка в свою чергу визначається здібностями людини, прагненням до самовдосконалення та силою волі [17, с. 133].

У своїх дослідженнях К. Ушинський згадує про «тонке чуття мови», коли дитина в свої п'ять, шість років говорить вже жваво і правильно. Що допомагає маленькій дитині, яка не знає правил, мовних законів і практично інтуїтивно на чуттєвому рівні засвоює норму рідної мови? Спостерігаючи за дошкільником, можна помітити, що дитина використовує почуте нове слово абсолютно правильно. «...Мимоволі дивуєшся почуттю, - писав автор. Це говорить про те, що дитина досить легко запам'ятовує цю інформацію, починає в основному його вмовляти і досить правильно поєднувати з іншими словами; Чи може це бути, якби дитина, вивчаючи рідну мову, не набула частини тієї творчої сили, яка дала людям можливість створювати мову? " Наприклад, трирічна дитина може засвоїти стільки матеріалу, скільки і половині того не підсилу двадцятирічній людині. На думку педагога, помилковим буде той факт, що у розвитку зв'язного мовлення дітей провідну роль відіграє тільки пам'ять. Відтак, розвиток дитини залежить не тільки від навколишньої природи, людей, іграшок, якими дитина грає, а й і від спадковості. Якщо дитині від батьків передаються такі риси як обличчя, колір очей, форма носа, хода тощо, то звичайно є припущення, що передаються і характерні відмінності, а саме мова і міміка [18, с. 558].

Дослідження С.Терешкіної було спрямоване на рівень практичного оволодіння і усвідомленого ставлення до мовленнєвої діяльності. На думку дослідниці, дії дитини повинні мати особливий вплив на її розвиток, що було відомо ще до нашої ери. Якщо зануритися в давнину, то згадаємо стародавніх медиків, які знали розташування біологічно активних зон на пальцях рук, що були філогенетично пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Саме жести і стали першою формою спілкування первісних людей. Найважливішу роль в даному спілкуванні відігравала моторика кисті рук, оскільки функціональний розвиток руки та мови йшли паралельно у взаємодії. Отже, дані дослідження виявили: якщо розвиток дрібної моторики відстає, то мовний розвиток також затримується, навіть коли загальна моторика буде в нормі. Дослідження довели, що важливе значення має розвиток вищої нервової діяльності

людини, що період підготовки дитини до розвитку мови потрібно розвивати як моторику артикуляційного апарату, так і дрібну моторику пальців рук. Стосовно цього В. Сухомлинський писав: «Виток здібностей і обдарованості дітей на кінчиках їхніх пальців. Від пальців йдуть найтонші струмочки, які живляться джерелом творчої думки».

Такі висновки зроблені на основі багатьох досліджень. Наприклад, М.Бернштейн писав, що парадоксальним для педагогів було усвідомлення того, що при рухових діях вправляється не стільки рука, скільки мозок [20, с. 242].

Отже, пальчикові ігри доцільно розглядати як засіб розвитку дрібної моторики у дітей з порушеннями розвитку мовлення та інтелекту [19, с. 152].

У сфері дошкільної педагогіки важливо використовувати методи, які допомагають отримати якомога більше нових і різнопланових даних про розвиток і виховання дитини. Однією з основних завдань розвитку зв'язного мовлення у старших дошкільників з порушеннями мовлення є формування зв'язного монологічного мовлення. Це необхідно дітям, щоб повністю подолати системну відсталість і підготуватися до школи.

Л. Виготський зазначав, що мова - невід'ємна і внутрішньо необхідна частина цього процесу, вона так само важлива, як і дія для досягнення мети. Дитина не просто говорить про те, що робить, але говорить і діє - це як один комбінований складник психічної функції, спрямований на вирішення проблеми. Такий важливий процес і визначає принцип спеціальної методики: розвиток мовних і комунікативних навичок у дітей відбувається в діяльності, і потреба в спілкуванні, що виникає в процесі цієї діяльності, є рушійною силою розвитку зв'язного мовлення. Навіть коли дитина починає освоювати ситуацію за допомогою мови, попередньо освоївши свою поведінку, з'являється істотно нова організація поведінки, а також нові відносини з навколишнім середовищем. Отже, мова виступає як найважливіший засіб соціальної взаємодії [21].

На думку А. Богуша, мовленнєвий розвиток дитини є одним з основних чинників формування особистості в дошкільному дитинстві. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини - потреб і інтересів, знань, навичок і умінь, а також інших психічних якостей, що складають основу культури особистості. Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку в дошкільному дитинстві визначається завданнями створення оптимальних умов для найбільш повного розкриття потенційних можливостей кожної дитини, які проявляються в конкретно дитячій діяльності і пов'язані зі спілкуванням. Формування всіх психічних функцій, психічних процесів і особистості в людині в цілому неможливо без міжособистісного контакту. У той же час розвиток мови і її вдосконалення слід розглядати як відображення зростання навичок комунікативно-мовленнєвої взаємодії [24, с. 55].

Спілкуючись з однолітками, дошкільники вчать один одного розмовляти. Дослідження американських психологів показали, що досвід спілкування з однолітками суттєво відображається на мовленнєвому розвитку дитини. Діти, які звикли до товариства однолітків, говоріть і вільно розмовляють з ними. Дослідження Г.Рейнстейна показало, що мовлення дитини, звернене до однолітка, є більш зв'язним, зрозумілим, розгорнутим і лексично багатим. Саме спілкуючись з однолітками, дитина розширює свій словник прислівниками типу «здорово», «погано», «сильно», «сміливо», прикметниками, які виражають емоційне ставлення (красивий, добрий, вередливий), різноманітними дієслівними формами (спонукальні і т.п.), особовими займенниками (вони, ми, тощо). У розмовах з однолітками вперше починають з'являтися складні речення [24, с. 84].

Ці положення свідчать на користь якомога ширшого залучення дітей з мовленнєвими порушеннями до спілкування з однолітками.

Інший дослідник зазначає, що мовне виховання тісно пов'язане з формуванням художньо-мовленнєвої діяльності, тобто з естетичним вихованням. Знання виражальних засобів рідної мови у дітей формується

через фольклор і літературні твори, оскільки художня література розкриває і пояснює дитині суспільне життя, світ людських почуттів і відносин. Вона збагачує дитячі емоції, розвиває уяву і дає прекрасні зразки мелодійної української мови. Ці зразки різноманітні за своєю дією: в оповіданнях діти вчаться лаконічності і точності слова, в віршах вони сприймають мелодійність, ритмічність рідної мови, казки розкривають дітям точність і виразність мови, демонструють багатство мови. рідна мова з гумором, яскравими образними виразами, порівняннями. На основі аналізу літературного твору в єдності його змісту і художньої форми, а також при активному освоєнні засобом художнього вираження діти набувають здатність передавати певний сенс образним словом [22].

Крім того, для формування мовленнєвої компетенції у дітей з порушенням звукової вимови доцільно застосовувати постійну роботу з текстом, зокрема його переказом. Це сприяє розвитку фонематических процесів як одного з компонентів грамотного письма і читання. При цьому, як зазначає дослідник, поліпшується не тільки структура мови, а й освоюється вимова, побудова окремих пропозицій і всього тексту. Формування перекладацьких навичок позитивно впливає на розвиток всієї розумової та мовленнєвої діяльності, розширює комунікативні та пізнавальні можливості дітей, сприяє більш ефективному засвоєнню знань. Всі методи і прийоми, які використовуються при навчанні перекладу художніх творів, поліпшуються виразністю мови, вимовою, поповнюють словниковий запас дитини: назви слів, складання фраз, пропозицій, діалогів.

На основі аналізу і узагальнення науково-теоретичної літератури встановлено, що значення художньої літератури у всебічному розвитку смислів дитини, особливо художньої літератури, як засобу розвитку дитячого мовлення. У корекційній роботі використовуються всі жанри художньої літератури (вірші, оповідання, казки, байки та ін.), Жанри фольклору (прислів'я, приказки, скоромовки та ін.). Однак до сих пір немає чітко

розробленої науково-обґрунтованої методики розвитку і збагачення мови дітей з мовленнєвими порушеннями засобами художньої літератури з урахуванням їх психолого-педагогічних особливостей і спеціальних завдань корекційної роботи. Дослідники відзначають, що в коригувальних роботах по формуванню відтворення ритму мови; сприйняття виразності мовлення; вміння використовувати виразні засоби мови в експресивному мовленні; Для диференціації інтонаційної виразності в експресивному мовленні доцільно використовувати художню літературу [22, с. 11].

2.2. Український фольклор як засіб розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями

У науковій практиці термін «фольклор» застосовується в широкому значенні комплексу словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових, драматичних різновидів народної творчості. Годі й перелічити усі різновиди художньої творчості, яку ми по праву вважаємо високо художнім скарбом культури й мистецтва нашого народу. Серед фольклорних жанрів - так звані малі фольклорні жанри (забавлянки, лічилки, скоромовки, заклички тощо). Одним з них є українська народна пісенна творчість, яка несе в собі той код українства, закладений ще з давніх часів та вишліфований у процесі розвитку українства.

Значний пласт фольклору складає дитячий фольклор, який ділиться на два підрозділи: твори, що творяться і виконуються дорослими (колискові, забавлянки тощо) і власне дитячі пісні та ігри (заклички, примовки, прозивалки-дражнилки, мирилки, скоромовки тощо).

Важливою складовою національної культури кожного народу є виховання підрастаючого покоління на кращих зразках історичної пам'яті та народну мудрість. Протягом століть в Україні викристалізувався

педагогічний досвід, який знайшов відображення у фольклорі, іграх, танцях, творах мистецтва, ритуалах і традиціях. Сьогодення вимагає від педагогів повернення до скарбів словесної творчості українців, адже вони містять глибокий пласт історичної правди, культури, звичаїв, традицій народу і передають своє ставлення до майбутнього покоління. На важливість збереження і передачі історичної пам'яті вказав І. Дзюба, зазначивши, що це «спосіб вираження національної ідентичності та розкриття сенсу існування народу, це створення нації в часі і просторі» [26, с. 43].

У 70-80-і рр. ХІХ століття. М. Драгоманов був відомим фольклористом, який в 1867 році разом зі своїми товаришами вирішив укласти і видати кілька збірок української етнографії та народної творчості. Так з'явилися дві збірки українських казок і дві збірки пісень - до речі, єдине, що за час дії Валуєвського проспекту можна було видати українською мовою.

С. Русова зазначає, що у кожної дитини є расові та родинні коріння. З біологічної точки зору кожен орган має свою власну історію послідовного розвитку, а з духовної точки зору кожна емоція, думка, почуття розвивалися століттями расовими і індивідуальними зусиллями. Дитина - «продукт минулого» і «пророк майбутнього», «продукт» раси, на тлі якої розвивається та чи інша індивідуальність. Педагог зазначає обов'язковий розгляд сучасним вихователям антропологічної спадщини, яке «дитина таємно ховає в своїй душі». Дослідниця в своєму науковому доробку прийшла до висновку, що власне «Я» дитини з'являється в будь-якій новій формації, у міру зростання вона все більше намагається створити щось своє, незалежне від зовнішніх впливів. Наприклад, вона будує щось з цегли і піску і при цьому постійно стежить за тим, щоб інші «дізналися її творіння, оцінили її оригінальний винахід. Дитині потрібна соціальна підтримка, тоді у неї з'являються нові здібності переробляти старі враження і нові досягнення» [27, с. 115].

С. Русова підкреслює ще один інстинкт українського народу - драматичний. У той же час він підкреслює, що у всіх дітей є природна драматична схильність до наслідування з інших людей чи тварин.

Драматичний інстинкт, зазначає автор, зіграв відчутну роль у розвитку «загальнолюдської культури», драми і обрядів. Це також має велике значення у вихованні дітей. Для цього потрібно, щоб діти брали участь в національних танцях, так як вони створені за народними традиціями. Драматичний інстинкт, вважає С. Русова, - необхідний засіб для розвитку мовлення, він проявляється в інсценуванні художніх творів, знайомство з якими слід організувати з дітьми якомога частіше. Драматичний інстинкт і вроджена здатність перевтілюватися - це сприятиве підґрунтя, на якій дитина пізнає народні традиції, звичаї та обряди [27 с. 116].

Дослідниця представляє в своїх працях методичні розробки і замітки про проведення українських національних свят, які так люблять дошкільнята. Це Великдень, Різдво, Маковій, Спас та ін. Вона зазначила, що в кожному святі необхідно «поєднувати народне, фольклорне з загальнокультурним і дарувати дітям все естетичне, красиве, радісне та веселе». Отже, «український дух» повинен втілюватися у творчій діяльності дітей в дитячому садку на різних заняттях. До репертуару народного виховання обов'язково повинні входити старовинні народні ігри (наприклад, веснянки, гаївки, успадковані національним духом). [27, с. 113].

Скарбниця усної народної творчості надзвичайно багата. Це ще й ніжна пронизлива пісня матері над колискою малятка, яка заспокоює дитину, зігріває її теплом і ласкою. Це теж чарівна бабусина казка, яка вчить жити і працювати, боротися і перемагати, захищати добро і ненавидіти зло. Це цікава дідівська приказка, скоромовка або загадка, розвиваюча інтелект і мислення ...

Видатний український педагог В. Сухомлинський порівнював виховання дитини, формування її найкращих рис характеру з мармуром, з якого необхідно створити скульптуру. І дуже важливо, який же інструмент буде в руках митця. Він писав: «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї. Без музики важко переконати людину,

яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основною естетичної культури» [29, с. 80].

Значний внесок в українському фольклорі проявила *українська народна пісня*. Це ліричні поетично-музичні твори, в яких відбиті почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками [34, с. 323]. Народні пісні для дітей морально-етичного змісту здебільшого спрямовані на виховання слухняної, чесною, працьовитою дитини («Не вчися, коте, красти»), яка поважає старших («Летіла зозуля»), дотримується правил гостинності («Місили коровай, місили»).

У дитячому фольклорі найбільш поширений пісенний жанр - колискові - ліричні пісні, виконувані матір'ю (рідше батьком чи іншими членами родини) над колискою дитини, щоб заколисувати її. Раніше такі пісні виконувалися не тільки для того, щоб приспати дитину, але, як змови, для залучення до неї дії певних духовних сил, захисту від зла, зміцнення дитячого здоров'я і швидкого зростання [34, с. 588].

Коліскові пісні заспокоюють, налаштовують дитину на відпочинок; вони ласкаві, ніжні, неголосні. В народі їх називають байками. Ця назва походить від дієслова «баяти, байть» – говорити. Старовинне значення цього слова – «шептати, замовляти». Таку назву колискові пісні отримали не випадково: найдавніші з них мають пряме відношення до замовній пісні. З часом ці пісні втратили обрядовий характер, а їх сюжети обрали своїм «героєм» kota, так як вважалося, що мирне муркотіння kota приносить сон і спокій дитині. Коліскові пісні сприяють вихованню таких моральних якостей як скромність, лагідність, повага до старших («Мати сина колихала», «Ой люлю, люлю»).

Народні танці, що включають в себе елементи народних танцювальних рухів, відіграють важливу роль в патріотичному вихованні дітей. Сам танець завжди, в усі часи був пов'язаний з повсякденним життям людей. Таким чином, кожен танець відповідає характеру і духу народу, у якого він зародився. У зв'язку зі зміною суспільного ладу змінилися умови життя,

характер і тематика мистецтва, змінилися і танці. Це глибоко вкоренилося в народній творчості. Ми успадкували величезний скарб народних танців, і повинні не тільки зберегти, а і розвинути цей безцінний здобуток, який дошкільнята повинні знати і вивчати. Фольклорні танці в сучасних умовах набули неабияку хореографічну цінність, що має не тільки естетичну, але і велику пізнавальну цінність як для учасників художньої самодіяльності та професійних артистів, так і для людей в цілому [29].

Цікаві й зрозумілі малятам *забавлянки* – короткі пісеньки або віршики гумористичного характеру дають можливість одночасно з вимовою виконувати певні дії, завдяки чому у дошкільнят розвивається і коригується не тільки мова, але і моторика. У них змінюється емоційний стан; діти стають більш уважними, щасливими, що спілкуються з ними. А маніпуляції руками, пальцями, ногами, головою допомагають дошкільнятам зрозуміти будову свого тіла, зорієнтуватися в ньому [24].

Щодо дитячих забавлянок, Л. Смолінська зазначала: «Національна інформація, що передається вербальними засобами спілкування, закріплюється у мові і передається наступним поколінням завдяки мовленнєвій та музичній інтонаціям. Її засвоєння є закономірним процесом та необхідною умовою ранньої соціалізації дитини». Дитина, яка хоче говорити, повинна вчити тільки такі слова, які вона зможе зрозуміти, і вимовляти тільки такі, які можна вимовляти [24, с. 113].

Якщо говорити про роль фольклору в житті дошкільнят та ознайомлення дітей з народною творчістю, вже в дошкільньому віці діти в умовах цілеспрямованого навчання здатні самостійно складати казки, оповідання, які характеризуються певною завершеністю та мають чітку структуру [24, с. 87].

Отже, усна народна творчість є не тільки найважливішим джерелом і засобом розвитку всіх сторін мовлення дітей, але і відіграє величезну роль у вихованні дошкільнят інтересу до рідної мови.

До неоціненних можливостей усної народної творчості належать *прислів'я та приказки*. Вони є своєрідним кодексом моральної поведінки, в них можна знайти пораду, осуд, підтримку без зайвого пояснення і без зайвих слів. Найкраще вживати їх у момент, коли обставини наочно ілюструють прислів'я, і тоді схований у ньому зміст стає для дитини зрозумілим.

Прислів'я та приказки являють собою короткі, виразні народні тлумачення, підсумок тривалих спостережень та втілення життєвої мудрості. У прислів'ях та приказках зі звертанням до дітей можна відкрити деякі правила поведінки, моральні норми. Короткі вислови, повні мудрості і гумору, запам'ятовується дітьми і впливає на них значно сильніше, ніж будь-які повчання і вмовляння. Важко навіть переоцінити їх вплив на влучність та образність мовлення дошкільнят. Про важливу роль прислів'я або образного висловлювання, можна сказати: «Мудрому говорять не прозою, а прислів'ям». І дійсно, для мудрої людини не потрібно довгих пояснень, щоб зрозуміти, як слід поводитися. Влучні прислів'я допомагають дітям розуміти сенс сказаного, а також спонукають їх правильно діяти. Уміле використання прислів'я завжди вважали ознакою мудрості.

Багато спільного з прислів'ями та приказками мають *загадки*. Це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього. Вони сприяють формуванню мислительних навиків, уміння аналізувати, зіставляти явища і факти, збагачують словник дітей, розвивають їхнє мовлення. Відгадування і вигадкування загадок впливає на різнобічний розвиток мови дітей.

Вживання для створення у загадці метафоричного образу різних засобів виразності (прийому уособлення, використання багатозначності слова, визначень, епітетів, порівнянь, особливої ритмічної організації) сприяє формуванню образності мовлення дітей дошкільного віку. Загадки збагачують словник дітей за рахунок багатозначності слів, допомагають

побачити вторинні значення слів, формують ставлення у переносному значенні слова. [34, с. 588].

Казка як жанр українського фольклору на сучасному етапі є найпоширенішим видом усної народної творчості серед дітей, а її високе виховне значення оцінювали В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. «Завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем», - писав В. Сухомлинський. Якщо говорити про казку, то це улюблений літературний жанр дітей дошкільного віку. Вона здавна становить елемент народної педагогіки.

Казка – це епічний твір народної словесності, у якому відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову та жанром художньої народної прози: епічні оповідання алегоричного, повчально-пізнавального, чарівно-фантастичного, героїчного або побутового змісту з установкою на вигадку [31, с. 22]. Особлива фольклорна форма, заснована на парадоксальному поєднанні реального і фантастичного.

У казковому епосі розрізняють такі жанрові різновиди: казки про тварин, казки на побутові теми, чарівні казки. Всі казки стверджують дитину в правильних стосунках до світу. У кожній казці міститься мораль, необхідна дитині: він повинен визначати своє місце в житті, опанувати морально – етичні норми поведінки в суспільстві. Сюжет казок розгортається стрімко, а щасливий кінець казки відповідає життєрадісному світовідчуттю дитини. Важливою особливістю для дітей казки відіграє те, що її герої завжди, при будь-яких обставин залишаються вірними образами. Таким чином, у казці укладена та необхідна простота людських відносин, яка повинна бути засвоєна дитиною перш, ніж він навчиться розуміти складність інших справ і вчинків.

Конкретність і жвавість зображуваних у казці подій, незвичайність пригод героїв захоплюють дитину, породжують позитивні емоції, бо

відповідають конкретно-образному, дійшовому характеру її мислення. Незважаючи на фантастичний зміст, казка є для дитини своєрідним засобом пізнання навколишнього життя. В основі казки завжди лежать ідеї, що відбивають реальні зв'язки об'єктивної дійсності. В казках діють типові персонажі, взяті з життя і діяльності народу. Тому казкові сюжети допомагають дитині краще орієнтуватися в навколишньому житті, уявляти предмети в різному співвідношенні, глибше розуміти і наслідувати поведінку улюблених героїв. Бажання дошкільнят пізнати навколишнє життя, взяти в ньому активну участь, рано виявляється в їх фантазуванні.

Отже, казка, сприяє розумовому, моральному й естетичному становленню дитини, вчить дітей бути добрими, справедливими, любити свій рідний край, вона привчає дітей бачити доцільність змін у природі, розуміти красу життя в його різноманітних проявах. Зрештою, без казок дошкільнята були би позбавлені можливості поринути в мудрий і водночас веселий світ, у якому головні герої так схожі на маленьких читачів.

Спорідненими з фольклорними казками є *небилиці*. Це особливий вид фольклору з жартівливим текстом, в якому навмисно зміщуються реальні зв'язки і відносини. Засновані вони на неправдоподібності, вигадці. Однак тим самим вони допомагають дитині затвердити у своєму мисленні справжні взаємозв'язки живої діяльності, зміцнюють почуття реальності. Вони найменш представлені в українському дитячому музичному фольклорі та є своєрідними музичними іграми.

Українські народні небилиці - це передісторія життя наших предків - прабабків, що характеризує далеке минуле, самобутню народно-музичну українську культуру. Небилиці як старовинне народне мистецтво і самобутній фольклор мають виняткову цінність у виховній роботі з дошкільнятами і заслуговують збереження. У грі дитина вчиться правильній моделі поведінки, підвищує загальну культуру, знайомиться з дитячою літературою, музикою, обрядами і традиціями нашого народу («Ой, гоп, дини-дини», «Танцювала риба з раком», «Ходить гарбуз по городу» тощо).

На думку вчених (В. Вовк, Л. Кіліченко, О. Савченко), найбільш імпровізованим жанром дитячої творчості є *прозивалки* – невеликі римовані твори, що є дитячою реакцією в момент сварки чи суперечки на якусь образу чи дію. Вони можуть супроводжуватися різними жестами, гримасами, або й діями, і є проявом безпосередності дитячого самовираження, її ставлення до іншої людини: гніву, незадоволення, ворожості, розпачу тощо.

Подібні прозивалкам є *дражнилки* - вони коротші і не викликають нарікань, вони більш узагальнені. Це невеликі пісні, складені самими дітьми, щоб викликати відгук у опонента. У дражнилках часто відсутня логічна послідовність думки, порушений розмір вірша, є примітивна конструкція, незрозуміла лексика. Все це свідчить про те, що творцями дражнілок самі ж діти, які іноді накопичують і придумують слова, не замислюючись про їхнє значення:

«Ванька-встанька требуха

З'їв корову і бика,

Сім сот поросят,

Самі ніжки висять»

Дражнилки – форма прояву дитячої сатири і гумору. Це такий вид творчості, який майже цілком розвинений дітьми. Не можна сказати, щоб у нього не було свого «предка» в творчості дорослих. Суперечки, зіткнення, ворожнеча, справжні бійки, були постійним явищем старого побуту. Дорослі давали один одному прізвиська, клички, відзначали уявні та дійсні недоліки. З іншого боку, дражнилки і прозивалки, при доречному вживанні допомагають навчити дітей з гумором і без образ ставитись до цих творів, якщо вони використовуються жартівливо, під час гри, а також зрозуміти, що дражнилки і прозивалки не можна вживати під час сварки з друзями, з метою образи іншої людини [34, с. 585].

Протилежним до дражнілок та прозивалок є жанр *мирилок*. Це невеличкі пісеньки, розраховані на те, щоб забути недавню сварку, відновити

товариські стосунки і встановити перемир'я. Мирилки широко використовуються у процесі морально-етичного виховання:

«Мир – миром,
Пироги з сиром,
Вареники в маслі –
Будем жить прекрасно».

В українському дитинознавстві серед безлічі засобів, за допомогою яких виправляються дефекти мови, одним із найефективніших є *скоромовки* (спотиканки, скороговорки) – невеликі за розміром твори гумористичного спрямування, головне призначення яких – домогтися правильної вимови важких для дитини звуків, позбутися дефектів мови. Скоромовки бувають як фольклорного, так і літературного походження. Скоромовка – невеликий твір, що часто складається з однієї фрази, побудований на поєднанні (повторенні) слів і звуків.

Скоромовки вчать чітко, швидко і правильно говорити, але в той час залишаються простою грою. Цим вони і приваблюють дітей. Скоромовки поєднують однокореневі або співзвучні слова. Українські скоромовки вчать дітей чітко, швидко і правильно говорити, але в цей час залишаються простою грою. Цим вони і приваблюють дітей. Скоромовки поєднують однокореневі або співзвучні слова:

«На дворі трава,
на траві дрова...»

Скоромовки як фольклорний жанр відіграють в українському дитинознавстві такі функції:

- емоційно-вольова – формує в дитини любов до рідної мови, музики її фонем, бажання досягти вправності у вимові тих чи інших звуків, подолати певні перешкоди наполегливою працею над удосконаленням свого мовного апарата;
- пізнавальна – дитина засвоює звуки рідної мови та свідомо оперує ними;

- практично-дійова – дитина удосконалює своє вміння правильно вимовляти слова і привчається слухати мову співбесідника, вести діалог;
- естетична – виховує у дитини почуття ритму, відчуття мови як явища космічного».

Наприклад:

«Гава гаву запитала:

Ти на ганок не літала?

Не літала я на ганок,

То й прогавила сніданок».

Важко вирішити, хто творець цих скоромовок – діти чи дорослі. Використовуючи цей вид жанру, діти навчаються не тільки говорити, співати, а й слухати. Вони люблять перепитувати, часто бувають неуважними, тому скоромовки розвивають мовний апарат дитини, роблять його досконалішим і рухливішим. Мова стає правильною, виразною, чіткою, зрозумілою, а дитина — успішною особистістю в майбутньому.

Лічилки – це віршовані, ритмізовані тексти математичної спрямованості, які використовуються дітьми для справедливого розподілу ролей у грі. Лічилки поділяють на дві великі групи: лічилки, складені самими дітьми, та лічилки для дітей, складені дорослими (народні та авторські).

Перша група лічилок досить специфічна. Серед них чимало лічилок, які зовсім не мають сюжету. У їх змісті це прихована лічба у вигляді спотворених (переінакшених) числівників та їх слів-замінників. Це такі, як «Одіян», «По-дноте», «Одноко», «Один-тири-дин», «Аза, дваза» та ін. [10, с. 82]. За допомогою лічилок діти вчаться розподіляти ролі у грі, уникаючи суперечок, відтак вони спрямовані на виховання морально-етичних категорій дружби і товариськості.

Отже, якщо говорити про дитячий фольклор, то це найцікавіший, найдоступніший, багатofункціональний матеріал для виховання дошкільників, суть якого полягає в наданні дитині перших відомостей про оточуюче середовище, передачі суспільних моральних цінностей і культуру

свого народу. За своєю природою дитячий фольклор скерований на вдосконалення потреб дитини у спілкуванні з батьками, ровесниками та іншими людьми для саморозвитку, виховання й набуття практичного життєвого досвіду особистості.

Вивчення народної творчості допоможе дітям усвідомити, що вони є спадкоємцями великого і могутнього духу народу, його історії, культури, виховати патріотичні якості. У фольклорі багато творів, розрахованих на різний вік слухачів і виконавців. Вони вчать дітей бачити багатство форм і барв навколишнього їхнього життя, сприяють розвитку почуттів і емоцій, формують почуття ритму, вчать оволодівати правильною вимовою, граматичними формами, допомагають розуміти інтонацію, міміку, жести. Кінцева мета такого підходу, за словами О. Сухомлинського, «творити дуже тонку і ніжну річ: бажання бути хорошим, стати кращим сьогодні, ніж був вчора. Це бажання не виникає саме по собі, його можна тільки виховати» [32, с. 142].

2.3. Закономірності і принципи розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору

Розвиток особистості має свої *закономірності*. Отже, процес засвоєння рідної мови дитиною є закономірним. Слушною, на нашу думку, є розроблена А. Богуш концепція щодо закономірностей і змісту навчання рідної мови дітей дошкільного віку в дитячому садку. Автор описує шість закономірностей розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку [4].

Перша закономірність – мова засвоюється, якщо дитина вчиться керувати м'язами мовного апарату (артикулювати звуки), мовленнєво-моторними координатами (вимовляти звуки, слова) і слуховими (слухання, розуміння мови) відчуттями. Дитина повинна вміти розрізняти звуки рідної

мови на слух, правильно вимовляти і артикулювати кожен звук. Це вимога активної мовної практики, при якій відбувається постійне тренування органів мови (мова, губи, зуби) шляхом імітації мови дорослого.

Друга закономірність –розуміння суті мови залежить від засвоєння дитиною лексичних та граматичних значень різного ступеня узагальнення. Засвоєння лексичного значення слів відбувається від прямого, конкретного до узагальненого і переносного значення (золота монета, золоті руки). Крім лексичного значення, дитина також вивчає граматичні відносини між словами в реченні (на столі, під столом). Засвоєння граматичного значення пов'язано з розвитком логічного мислення.

Третя закономірність –оволодіння виразністю мови залежить від розвитку чутливості дитини до засобів виразності мовлення, лексиці, граматиці, тобто вмінню відчувати виразність чужої мови, його внутрішнього світу.

Четверта закономірність – засвоєння норми літературної мови залежить від розвитку мовного чуття дитини. Мова - це впорядкована система мовних одиниць, яка функціонує в людському суспільстві як засіб комунікації у формі слова. Лінгвістична система, що склалася традиційно, називається нормою, а будь-яке відхилення від неї вважається мовною помилкою. В українській мові є свої орфоепічні, лексичні, граматичні норми. У цьому їй допомагає так зване мовне чуття. «Мимоволі замислюєшся про інстинкт, - писав К. Ушинський, - з яким почуттям вона помітила надзвичайно тонку різницю між двома словами ... Дитина, почувши нове для себе слово, в основному починає його повторювати і поєднувати з іншими словами.» [2]

Чуття мови - це сукупність відчуттів, які безпосередньо відображають зв'язки і відносини, характерні для мови як складної об'єктивної системи засобів спілкування. Треба розвивати чуття. Його фізіологічна основа - складна система нервових зв'язків, формування герметичного стереотипу в результаті аналітичної та синтетичної діяльності кори головного мозку.

Ступінь засвоєння норм рідної мови в дитинстві багато в чому залежить від того, наскільки правильно дитина засвоює його на сенсорному рівні.

П'ята закономірність – володіння письмовою мовою залежить від розвитку координації між усною і письмовою промовою. Усна мотивація випереджає розвиток письма. Дитина не може опанувати письмовою мовою, якщо не володіє усною. Письмо - це код для розмови. У дошкільному віці діти освоюють тільки усну форму промови, в школі їх навчають письму.

Шоста закономірність - полягає в тому, що швидкість збагачення мови залежить від ступеня досконалості структури мовних навичок. Чим досконаліша у дитини мова, тим краще він складає розповіді, запам'ятовує нові слова, фрази, вірші, казки, передає зміст побаченого і почутого.

Із закономірностей засвоєння мови впливають принципи навчання рідної мови. *Принципи навчання* – це вихідні теоретичні положення (правила, вимоги), керуючись якими, вихователь добирає засоби, методи і прийоми навчання та передбачає його ефективність.

У лінгводидактичній педагогіці процес навчання дітей здійснюється згідно з відповідними принципами, за допомогою яких визначають як загальну спрямованість і структуру, так і зміст, методи та результати навчально-виховного процесу. У реалізації дидактичних та методичних принципів спрямованість йде на оволодіння дітьми знаннями, вміннями і навичками з наступним їх використанням у житті, на досягнення ефективного розвивального і виховного навчання та на гармонійний розвиток особистості.

У контексті даного дослідження вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на одній з основних, на наш погляд, концепцій дидактичних принципів розвитку зв'язного мовлення у дошкільнят.

Як вважає Богуш А., завдяки сучасній методиці навчання дітей послуговується двома групами принципів – загальнодидактичними та методичними [2. с. 35].

До загальнодидактичних принципів належать: єдність навчання і виховання (виховне навчання); єдність навчання і розвитку дитини

(розвивальне навчання), активність, свідомість, науковість, міцність засвоєння знань, наочність, систематичність і послідовність навчання, зв'язок навчання з життям, наступність і перспективність навчання.

Пояснимо це на кількох прикладах. Оптимізуючи творчий процес, педагог одночасно виконує навчальні завдання. Таким чином, у дітей формується стійкий інтерес і позитивне ставлення до оволодіння національною мовою українського народу, бажання оволодіти ним, позитивне ставлення і повагу до національних традицій, української літератури, гордість за національне багатство країни.

Загальнодидактичний принцип науковості дозволяє з урахуванням результатів наукових досліджень визначити час вивчення мови, вибрати ефективні методи і прийоми мовного розвитку дітей, відповідні віковому періоду. Відомо, що розвитку мовлення у дошкільників проходить тільки на систематичних заняттях. Тому навчання дітей потрібно починати з раннього віку, вони повинні щодня слухати українські твори, дивитися діафільми, слухати аудіозаписи, проводити хороводи, тільки при такому систематичному навчанні діти зможуть отримати позитивний результат.

Крім загальнодидактичних принципів, вихователь користується і методичними. *Методичні принципи* – це положення, які визначають як основні (загальні) так і другорядні (часткові, спеціальні) параметри процесу навчання, а також найефективніші в конкретних умовах засоби, методи і прийоми навчання.

Поняття «принцип методики» носить неоднорідний характер. Одні з них є узагальненими (загальнометодичні принципи), а інші – частковими, які конкретизують та реалізують загальні принципи, або спеціальними, які стосуються одного з видів мовленнєвої діяльності дітей: звуковимови, лексики, монологічного мовлення, граматики тощо.

До загальнометодичних принципів відносять:

- 1) уваги до матерії мови;

- 2) розуміння мовних значень;
- 3) оцінювання виразності мовлення;
- 4) розвитку чуття мови;
- 5) випереджального розвитку усного мовлення;
- 6) поступового прискорення темпів збагачення мовлення та ін.

Принцип уваги до матерії мови полягає в своєчасному розвитку мовного апарату дитини: органів слуху, артикуляції, дрібної моторики м'язів пальців і кисті. Педагог за допомогою відповідних методів і прийомів навчання повинен відпрацювати (тренувати) рухи мовленнєвого апарату, необхідні для вимови (а потім і письмо дітей) кожної фонемі мовного розвитку дітей, кожного елемента інтонації (мелодика, тембр, темп, ритм, тон, наголос, пауза і т. д.). На основі цього принципу розроблені спеціальні дидактичні ігри, вправи, ігри-заняття, підбираються вірші, забавлянки, чистомовки, скоромовки, пісні для розвитку мовного апарату і вправи для підготовки руки дитини до письма. Чим більше дитина говорить і реагує на запитання вихователя на занятті, тим кращим буде результат.

Принцип розуміння мовних значень полягає в тому, що мова як предмет навчання є знаковою системою, що кодує позамовну дійсність. У процесі навчання діти мають засвоїти мовні знаки, зрозуміти їх, тобто навчитися співвідносити слово олівець з конкретним реальним предметом (дерев'яна довга паличка, всередині якої грифель; олівцем пишуть, малюють; олівці бувають різнокольорові). Дошкільники повинні навчитися розуміти лексичні значення, тобто предметний ряд об'єктів: предмет, число, дію, ознаки предмета, ознаки дії (зірка, дерево, високий, сміятись, грати), а також граматичні значення - логічний ряд об'єктів (для гри, у гри, на дивані, під диваном, з мамою, для мами). Діти мають навчитися розуміти такі граматичні значення, як:

- а) відношення предмета й ознаки: просторові, кількісні, причинно-наслідкові, суб'єктивно-об'єктивні та інші (сидіти за столом, сміятися від задоволення, четверо хлопчиків)

б) відношення об'єктивного змісту висловлювання до дійсності: особа, час, спосіб (Мені приємно. Дівчинка сидить. Це парк)

в) відношення суб'єктивної модальності: інтонація, порядок слів, вставні слова, частки. Діти дошкільного віку засвоюють лексичні й граматичні значення практично (інтуїтивно), не вивчаючи правил і законів, під час спілкування з дорослими.

Принцип оцінки виразності мовлення - це розуміння внутрішнього світу людини, втіленого в мові, і вміння виражати свої емоції і почуття. Цей принцип реалізується за допомогою спеціальних методів і прийомів на заняттях з художньої літератури та мовному розвитку (вихованню звукової культури мовлення). Дітей дошкільного віку вчать емоційно сприймати зміст творів, відчувати його характер (радісний, урочистий, сумний, серйозний, суворий, смішний, жартівливий), помічати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), передати своє ставлення до змісту, персонажам твору, навчити дошкільнят жваво декламувати вірші, використовуючи емоційно-виразні засоби інтонації.

Принцип розвитку мовного чуття. До кінця дошкільного віку дитина практично засвоїла норми рідної мови (згідно орфоепічних вимогам) і навчився вільно спілкуватися. Саме мовна схема вихователя є основним методом навчання розвитку мовлення в дошкільному закладі. Спеціальні мовні заняття, дидактичні ігри та вправи будуть сприяти розвитку почуття мови і своєчасному засвоєнню літературних норм.

Принцип випереджального розвитку усного мовлення над писемним. Протягом усього дошкільного віку педагог працює над розвитком усного мовлення дитини, розвиває всі її компоненти: лексику, граматичну і звукову правильність, діалогічну і монологічну мову. Уже в старшому дошкільному віці дітей вчать робити звуковий аналіз слів, розбиратися в звуках (голосні, приголосні, тверді і м'які), готувати руку дитини до письма. А що стосується письмової мови, то діти освоюють її в школі. При цьому їх вчать координувати рухи мовного апарату, слуху, очей і рук; пам'ятати про

подібність і відмінності звуків і букв, інтонації (усного мовлення) і розділових знаків в письмовій формі.

Принцип прискорення темпу навчання полягає в поступовому ускладненні змісту, методів і прийомів навчання мови від групи до групи. Спочатку дошкільнят вчать відповідати на питання про зміст картинки чи твору, потім складати описові, сюжетні розповіді за зразком вихователя і переводити художні тексти. У старшому дошкільньому віці діти вже самостійно складають творчі розповіді. Складнощі в темпах навчання дошкільнят можна простежити і в методичних прийомах: таких питаннях, як розповідь, план розповіді, вказівка до самостійної розповіді без допомоги вихователя.

Принцип комунікативної спрямованості навчання означає, що діти опановують рідною мовою як засобом спілкування, комунікації. Їм слід не тільки відповідати на питання дорослих під час занять, а й вільно використовувати рідну мову в усіх життєвих ситуаціях: легко вступати в випадкову розмову, підтримувати бесіду, бути ініціатором укладення розмови.

Принцип організації спостережень над мовним матеріалом заснований на тому, що діти старшого дошкільнього віку можуть розуміти звук і компоненти мовних проявів. Дошкільнята легко розрізняють звуки, склади в словах, відзначають схожість і відмінність слів. Дитина висловлює своє спостереження за діями, ставлячи питання, роблячи затвердження і виправляючи помилки. У зв'язку з цим в старшому дошкільньому віці слід привчати дітей усвідомлено аналізувати слова, помічати і виправляти мовні помилки.

Принцип комплексного підходу до розвитку мовлення дітей полягає в одночасній роботі педагога над засвоєнням дитиною звукової, граматичної правильності мовлення, збагаченням словника і розвитком діалогічного та монологічного мовлення. Тому заняття з розвитку мовлення носять комплексний характер.

Принцип збагачення мотивації мовленнєвої діяльності – це, на думку А.Богущ, діяльність, яка «без мотиву не буває; «немотивована діяльність» - це діяльність ... із суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом» Усе, що говоримо, ми говоримо для когось або чогось, чомусь, тобто керуємося певною метою і мотивом. Унаслідок цього будь-яка мовленнєва задача чи вправа, що пропонується дитині, має бути вмотивована, із чітко визначеним мотивом говоріння. Оскільки головним видом діяльності дітей старшого дошкільного віку є гра, то збагачення мотивів мовленнєвих висловлювань має відбуватися на основі поєднання навчання мови з ігровою діяльністю дітей. Наприклад, у гості до дітей прийшов ведмедик і діти розповідатимуть йому казку, а ляльку Оксану навчатимуть правильно і красиво описувати іграшки. Дітям старшого дошкільного віку пропонується скласти розповідь про свою майбутню гру з улюбленою іграшкою або скласти сценарій за іграшками для показу в ляльковому театрі.

Принцип забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей є одним із провідних методичних принципів у роботі з дошкільниками. Через твори художньої літератури відбувається збагачення, уточнення й активізація словника дітей; вірші, забавлянки, чистомовки, скоромовки закріплюють правильну звуковимову, сприяють розвитку виразності мовлення. Оповідання, казки, що пропонуються для переказу, сприяють розвитку зв'язного мовлення у дошкільнят. Крім того, художня література розвиває поетичний слух, прищеплює любов до художнього слова.

Принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини передбачає таку організацію її навчально-мовленнєвої діяльності, в процесі якої вона засвоює нові слова на основі чуттєвого досвіду (сенсорики) за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, смакового, дотикового і ін.). Дитина повинна спочатку побачити предмет (явище, річ), побачити всю його властивість (гладкість, м'якість, холод і т. д.) Дитина повинна сформулювати

уявлення, образ предмета, і тільки потім вона позначає це уявлення словом, яке згодом трансформується в поняття. Цей принцип передбачає словникову роботу, спрямовану на впровадження нової лексики на заняттях по всіх програмових розділах виховання і навчання дітей в дошкільному закладі: знайомство з навколишнім світом, природою, зорової діяльністю, художньою літературою, музикою, математикою, фізкультурою. Дітям слід пояснити конкретні терміни і концепції, які вони використовують під час цих занять (що таке рахунок, малювання, додаток, побудова і т. д.).

Принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення передбачає практичне ознайомлення дітей дошкільного віку з граматичними формами (рід, число, відмінкові закінчення, клична форма, невідмінювані слова), артикуляцією звуків, багатозначністю слів, синонімами, антонімами, композицією тексту. Ознайомлення це відбувається у процесі мовленнєвої діяльності дітей (ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповіді, дидактичні ігри і т. ін.), спрямованої на активізацію їхнього мовлення і розвиток мислення (вправи на класифікацію предметів, узагальнення, абстрагування тощо).

Принцип національної спрямованості розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Спілкування з дитиною рідною мовою з першого року життя має відбуватися на кращих зразках українського фольклору: дитячі віршики, утішки, пісні, веселі ігри, жарти. У дошкільному віці дітей знайомлять з національною посудом, одягом, іграшками, символами і оберегами, поповнюють дитячий словник традиційно українською лексикою (свищики, вишиванка, горнятко, куманець, барильце і т. д.), приказками та фразеологічними фразами (наприклад, як мед, так і ложкою; світ за очі / аби день до вечора), образні вислови (зайчик-побігайчик, мишка-шкряботушка, червона калина, золотий місяць). Дитина бере участь у святкуванні українських національних свят, розучує обрядові пісні та вірші. Дитяче мовлення набуває національного колориту.

Відзначаємо також, що крім загальних і часткових принципів виокремлюють ще *спеціальні принципи*, які стосуються конкретної мовної галузі (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення).

Наприклад, спеціальні принципи роботи зі словниками:

- а) введення слів на основі чуттєвого досвіду та активної пізнавальної діяльності;
- б) розв'язання усіх завдань словникової роботи в єдності;
- в) зв'язок змісту словникової роботи з розвивальними можливостями дитини у пізнанні навколишнього світу.

Принцип однієї трудності:

- а) на занятті працювати лише над одним новим граматичним явищем;
- б) автоматизація граматичних навичок;
- в) презентація (пред'явлення) граматичних явищ з урахуванням віку та етапу навчання дітей.

Спеціальні принципи докладніше розглядатимуться під час висвітлення матеріалу кожного розділу. Виховання звукової культури мовлення підпорядковується таким спеціальним принципам, як:

- розвиток фонематичного слуху;
- оцінювання виразності мовлення;
- урахування різниці між літерою і звуком;
- заміна діалектної вимови літературною тощо.

Вважається, що у галузі зв'язного мовлення це: принцип навчання зв'язного мовлення за зразком вихователя; принцип самостійної побудови тексту та ін.

Отже, вважається, що навчання дітей розвитку зв'язного мовлення з урахуванням закономірностей, загальнодидактичних та методичних (загальних, часткових, спеціальних) принципів сприятиме оптимальному та дієвому навчанню дітей дошкільного віку, а також підвищенню результатів та покращенню їхньої ефективності в навчанні. [4, ст. 49].

2.4. **Форми і методи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору**

Природа наділила кожен народ своєю мовою. В цьому була якась вища цілеспрямованість, яку ми до сих пір не можемо зрозуміти. Феномен природної мови полягає перш за все в зберіганні скарбниці його пам'яті і творчого духу народу. Неповинно людей бути байдужих до рідної мови, рідного слова, дому, рідної землі. У спадок нащадкам, писав К.Д. Ушинський, «покоління людей переходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові» [14].

Дитячий фольклор входить в коло засобів задоволення художніх потреб і вираження ставлення людей до дійсності. Чим вище художня культура людини, тим точніше він оцінить народне мистецтво, тим тонше відчує його естетичну цінність [35].

На думку Л. Галіциної, завдання залучати малюків до невмирущого цілющого джерела духовності рідного слова – фольклору – покладено на батьків і педагогів. Адже завдяки різножанровим фольклорним текстам у дітей збагачуються знання про особливості та характер українського народу, його духовні скарби і культуру, також, активно розвивається мовлення, поповнюється словник, виховується повага і любов до рідної мови. Одним з ефективних способів розвитку зв'язної мови у дошкільнят є фольклор. Саме фольклор вчить дитину мислити, фантазувати, сприяти формуванню моральних якостей. Слово народна творчість давно використовується не тільки для виховання, але і як важливий інструмент у розвитку мови дитини. Усі види народної творчості та жанри здебільшого доступні, зрозумілі дітям за змістом та формою, із веселими моментами та легко сприймаються ними, а тому можуть широко використовуватися у корекційно - педагогічній роботі. У дошкільному закладі розвиток мовлення відбувається на всі його рівні -

фонетичний, лексичний, граматичний та текстовий, включаючи майстерність основні одиниці мови: звук, слова, фрази, речення та текст. Ефективність цього процесу забезпечує інтегровану реалізацію взаємопов'язаних завдань виховання звукової культури мовлення, формування її граматичної правильності, розвиток лексики та зв'язне діалогічне та монологічне мовлення. Загалом реалізація таких завдань спрямована на формування мовленнєвої компетентності та комунікативної культури дошкільників. Основним завданням розвитку мовлення дошкільнят є здорова культура мови, виховання якої включає в себе чітку артикуляцію звуків, фонетично правильної мови, мовне дихання, гучність, частота голосу, фонематичний слух. Зосередження уваги на його формуванні в дошкільних установах є важливою передумовою для подальшої дитячої грамотності в школі [14].

П'ятирічні діти здатні до вибіркового і усвідомленого запам'ятовування. Вони однаково успішно запам'ятовують як предметний, так і словесний матеріал. Отже, їх пам'ять набуває якісно нових рис, серед яких найважливіше - довільність процесів запам'ятовування і відтворення. З цим органічно пов'язана сила пам'яті, її досить великий обсяг, значно збільшується до кінця дошкільного віку за рахунок накопичення дитиною життєвого досвіду. Це означає, що мислення дитини відділяється від сприйняття і в той же час від практичних дій і стає відносно самостійним процесом [12].

Погоджуємося з тими дослідниками, що оцінюють усну народну творчість як невичерпне джерело розвитку мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку. Оскільки мова є універсальним засобом спілкування, накопичення й передачі інформації, навчання, виховання та формування духовного світу, вона немислима без мовлення. Відомі українські письменники Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Іван Франко, Леся Українка високо оцінили усне народне мистецтво, порадили використовувати його для освіти майбутніх поколінь. З казок, пісень, прислів'їв, приказок, забавлянок дошкільник отримує перше уявлення про культуру і життя свого народу.

Все життя дитини супроводжується різними видами діяльності, в процесі яких вона набуває певні знання, здійснюється її розумовий розвиток. Л. Виготський висунув тезу про те, що рушійною силою розумового розвитку є навчання, як спосіб «присвоєння» дитиною загальнолюдських цінностей. Але ніяке навчання не буде успішним, якщо сама дитина не виступатиме в якості суб'єкта пізнавальної діяльності [24, с. 55].

За результатами аналізу літературно-мовного матеріалу і наших спостережень до складу мовленнєвої діяльності дітей входять: образотворчо-мовленнєва, музично-мовленнєва, театральна-мовленнєва. У дошкільнят старшого віку одним з улюблених видів гри є театралізація, коли діти за власною ініціативою організовують колективну гру в театрі, а її важливим етапом є формування сюжету, в якому діти вчаться перемагати власну ідею і проявляти ініціативу в удосконаленні. Це досить складний спосіб дії уяви, який характеризується швидкістю, гнучкістю й оригінальністю. За сумісно складеним сюжетом діти готують вистави, розігрують сюжетні сцени. В ініціативній колективній творчості діти мимовільно вчаться одне в одного мовленнєвим умінням і водночас заряджаються творчим натхненням, чому сприяє особлива емоційна атмосфера (див. Додаток Н) [24, с. 92].

Процес формування мовлення дошкільнят засобами фольклору має бути комплексним, передбачати використання різноманітних видів роботи. Оскільки саме фольклор – це енциклопедія життя нашого народу, його духовної краси і сили, найважливіше джерело формування справжньої людини, її високих ідейно-моральних якостей.

Колискові, забавлянки, небилиці, пісні, дитячі віршики, байки, казочки, скоромовки і т. д., їх використання в роботі з дітьми є невідривність від освіти в передачі знань про навколишню дійсність і відіграють важливу роль у формуванні національної особистості з високими духовними, морально-естетичними якостями, особливо в розвитку рідної мови. Фольклорні жанри були вражені різноманітністю і своєю оригінальністю, граничною

концентрацією думки, широким використанням фонетичних, лексико-семантичних, словотвірних засобів мовної виразності.

Важливим завданням розвитку мови в старшому дошкільному віці є вироблення дикції. Оскільки у дошкільнят недостатньо скоординовано органи мовного апарату. Та деяким дітям притаманний надмірний поспіх, нечітка вимова слів та «ковтання» закінчень. Також спостерігається інша крайність: надмірна затримка, розширена манера вимови слів. Під час залучення дітей до співу колискових та проведення дидактичних ігор з лялькою допомагає розвинути силу голосу дітей, чистоту його звучання і мелодія мови [22].

Відомим є той факт, що дидактичні ігри це один з найефективніших методів формування граматично правильної мови. Тому вони найпоширеніші в роботі дитячих садків.

Дидактичні ігри можна використовувати майже на всіх заняттях (зокрема розвитку зв'язного мавлення, логіко-математичних занять, грамоти, музичних іт.д.) на різноманітну тематику в залежності від теми заняття.

Дидактичні ігри логіко-математичного спрямування базуються не тільки на знання дошкільнят, а й на логічному мисленні в цілому, що вкрай важливе для майбутнього життя дітей, оскільки діти самостійно не тільки вивчатимуть світ, а й будуть аналізувати та синтезувати інформацію, зіставляти предмети та явища, робити висновки та пояснювати закономірності.

Відомо, що для формування граматично правильної мови у дітей дошкільного віку доцільно використовувати дидактичні ігри та вправи з навчання грамоти на сприйняття фонематичного слуху та уваги, формування правильної звуковимови та розвитку фонематичного сприймання, також вправління дітей у складанні речень, та ін. (див. Додаток Л).

На підставі всього вищезазначеного можемо стверджувати, що дидактичні ігри являються : ігровими методами навчання, формою навчання і самостійною ігровою діяльністю. Проводячи дидактичні ігри, необхідно

враховувати вік дитини. Для дітей старшого дошкільного віку потрібно відбирати такі ігри, в яких дошкільнята вчаться послідовно висловлювати свої думки, виразно розповідати, вживати в мові складні речення, користуватись прямою і непрямою мовою. Ознайомлюючи дошкільнят з елементами грамоти, бажано, використовувати дидактичні ігри, де наочний матеріал виготовлений власноруч. В процесі гри дитина пізнає все, що недоступне їй у навколишній діяльності. В захопленні, дитина навіть не помічає, що вчиться – запам'ятовує, поглиблює набутий раніше досвід, порівнює запас уявлень і понять. До того ж, гра дає змогу легко повернути увагу і тривалий час підтримувати в дошкільнят інтерес до тих складних завдань грамоти, на яких у звичайних умовах зосередити увагу дитини практично не завжди вдається.

Видатні педагоги наголошували на величезній ролі художнього слова в навчанні дошкільників. Однією з даних форм розповіді може бути переказування дітьми того, про що розповів педагог. В першу чергу переказування розвиває мовлення дитини, збагачує його образними виразами та навчає художнього відтворювати текст. Звісно, розповідь педагога має бути повною, простою, чіткою, художньо виразною, тоді вона легко й охоче переказуватиметься дітьми, до того ж збагатить і досвід, і мовлення дошкільника... Перекази значно ускладнюються в старшій групі, також може бути переказ як вправа — хто краще переповість. Діти вже можуть сприймати критично, помічати помилки, зазначати, у кого краще, що добре, що погано, що випущено, про що забули... Переказування може бути й колективним: одна дитина починає, інша продовжує, діти вносять виправлення...

Отже, народна поезія і найкращі літературні твори й слугують джерелом для навчання.

Дитяча цікавість до мовлення спостерігається від року до трьох, цікавість до гри з двох до п'ять років, до казок – з трьох до шести років, тож, вправи з казкою – це те, що природно необхідно дітям дошкільного віку [6].

Вихователь, знайомлячи дітей з різними фольклорними жанрами, повинен враховувати необхідність залучення елементів художності і особистості при виконанні народних творів. В результаті на заняттях буде проведено яскрава атмосфера в розмові з дитиною, перед очима якого розігрується барвисте дійство: тварини говорять людськими голосами, співають, грають. Настрій винахідливості, грайливого середовища, веселощів, а іноді і жартів – ось перевага таких занять.

Розширюючи коло спілкування і зростання пізнавальних інтересів, дитина освоює контекстне мовлення. Все це вказує на засвоєння граматичних форм рідної мови. Ця форма мови характеризується тим, що його зміст розкривається в самому контексті і тим самим стає зрозуміло слухачеві.

Також невеликі фольклорні жанри, які використовуються в сценаріях, народних піснях календарного і обрядового змісту, сімейні та побутові теми мають простий текст, динамічний сюжет, вони легко і швидко запам'ятовуються дітям, тому такі твори можна використовувати без обмежень, з урахуванням тривалість свят або розваг.

Н. Гавриш зазначає: для того, щоб дізнатися та зрозуміти зміст твору, явищ життя, зображених у ньому, недостатньо просто чуттєвого сприйняття образів, картинок творів, а потрібно їх, як зрозуміти так і осмислити, завдяки цьому є певна унікальність жанрів дитячої художньої літератури та фольклору. Автор рекомендує в закладі дошкільної освіти активно використовувати комічні вірші, які сприятимуть розвитку у дошкільнят здатності розуміти гумор [17].

Далі звернемося до розгляду іншу форму фольклору, лічилку. Нині серед дітей вони у більшій шані, оскільки більшість лічилок у дитячому виконанні звучить як вірші, тільки «смішні».

Лічилки - це здавна придуманий для дітей спосіб здійснення об'єктивної справедливості. Дитина під час гри повинна бути меткою, кмітливою, пам'яткою, догадливою, спритною тощо. Всі ці якості в дитячій свідомості розвиває лічилка. Найчастіше лічилки бувають римованими з

гумористичним змістом, а саме перерахування може бути завуальованим. Назва терміну походить від самої функції перерахування учасників гри та наявності в текстах числівників. [3].

Качка з річки йшла,
гурт качок вела:
це - качатко сиве,
це - як жовта слива,
це - брудненький квачик,
це - м'якенький м'ячик,
це - як вовни жменька,
це - кривеньке,
це - сніжок побіг...
Скільки ж їх усіх?

На дидактичне й виховне значення лічилок вказував М. Стельмахович, стверджуючи, що «застосування лічилок є стимулом для розгортання словесної творчості дітей, розкриття лінгвістичних здібностей і мовних обдаровань» [39].

Дослідниця відзначає, що особливості розуміння дітьми смішного і прояви почуття гумору неможливі без участі мови. Отже, завдання виховання почуття гумору у дошкільному віці обов'язково включає в себе мовний компонент, тобто в роботі з дошкільниками важливо застосовувати різноманітні твори сміхової літератури: жарти, анекдоти, дотепні казки, жартівливі казки, образні прислів'я та приказки. [18].

Зауважимо, що важливим методом розвитку зв'язного мовлення у дітей для формування правильної дикції і відіграють такі фольклорні жанри, як: прислів'я, приказки, пісеньки, загадки, скоромовки, чистомовки.

З метою закріплення звукової вимови використовуються чистомовки. Вихователь може скласти їх сам на кожний звук, а саме:

Би-би-би- зелені боби,
Пи-пи-пи- яблука купи,

Пі-пі-пі- смітинки у крупі,

Ти-ти-ти- висока рости.

Педагогіка визначає, що використання в комплексі таких видів фольклору як скоромовки, не тільки закріплює у дітей звуковимову, а і тренує мовленнєвий апарат, удосконалює мовлення, збагачує словник дітей образними виразами, Ознайомлення дітей з жанрами фольклору відбувається на заняттях з художньої літератури.

Таким чином, вивчені на заняттях з художньої літератури твори використовуються пізніше на заняттях з розвитку мовлення. Отже, вдало дібрані вихователем методи і прийоми забезпечують успіх у вихованні звукової культури мовлення у дітей. (див. Додаток 3).

Пошук і засвоєння малих форм фольклору, що підтверджують життєву мудрість гарної поведінки, тлумачення прислів'їв, виконання творчих завдань ігрового і рольового характеру (мініатюри, драматичні гри). Грунтуючись на роботі з малими формами фольклору на прикладах минулого, ми формуємо правила життя з дітьми, які можна застосувати в сучасному житті. Правила для ознайомлення старших дошкільників:

- ▶ іди до людей з добром: добро породжує добро, а зло — зло;
- ▶ ніколи не втрачай надії на успіх;
- ▶ не бійся помилитися, не докоряй собі за недоліки: вони — крок до перемоги;
- ▶ знаходь у житті хороші сторони, не зосереджуйся на поганому;
- ▶ переключай свою увагу з труднощів на красу природи, відпочинок, приєм- не спілкування;
- ▶ не заздри успіхам інших, приймай це як належне, порадій за них;
- ▶ спробуй розповісти про свої переживання близькій людині, тварині, улю- бленій іграшці [28].

Особливо цікавою формою фольклору є загадки, завдяки яким діти вчаться бачити ознаки предметів, в особливо стислій формі. Якщо зазирнути

до «літературної скарбнички», загадка визначається як «мудрий поетичний опис якого-небудь предмета або явища, що налаштовує дітей розсудливо їх відгадувати . Загадки різноманітні не тільки за тематикою, але й за змістом. Про один і той самий предмет, явище чи тварини може бути кілька загадок, кожна з яких характеризує його з певного боку.

Наприклад, в одній загадки про зайця йдеться про зовнішній вигляд тварини - кольорі шкіри, короткому хвості, про те, що він легко стрибає: «Сірий звірок через купину скік! Легкі ніжки і хвоста трішки». Інша загадка відображає характерні особливості заячої губи: «Так сміявся, що губа тріснула»; третя - особливості звичок: «По полю плигає – вуха ховає, стане стовпом – вуха сторчком»; четверта – за захисну здатність змінювати забарвлення: «Взимку біленький, літом сіренький».

У старших групах розмова використовується значно частіше: і як засіб контакту, взаєморозуміння, організованості та взаємодопомоги, і як засіб розширення дитячого кругозору й обміну досвідом. Тому і кількісно, і якісно робота з розвитку мовленнєвих навичок інша, форми її використання і зміст значно багатші. Чого ми вимагаємо від старших дітей у формуванні навичок розмовного мовлення? Старші дошкільники повинні вміти правильно, легко й вільно володіти мовленням; з допомогою педагога домовлятися, розподіляти обов'язки і надавати допомогу в процесі роботи. В роботі з розвитку дитячого мислення й мовлення педагог повинен надавати допомогу, не перевантажувати дитину і, водночас, не применшувати її можливостей. *Бесіда* є засобом колективного спілкування. Вона виявляє досвід дітей і робить його колективним надбанням; об'єднує дітей за загальними інтересами; сприяє обліку і плануванню колективної роботи; систематизує, уточнює і розширює досвід і уявлення дітей. Початок бесіди досить відповідальний момент, оскільки його завдання — зосередити увагу дітей і спрямувати їхні думки. Отже, бесіда має починатися з образного, емоційного матеріалу, спогадів: лише на основі конкретних образів діти можуть

обмінюватися думками, аналізувати, зіставляти, робити висновки. Якщо ж початок буде сухий, інтересу до бесіди не буде. (див. Додаток М)

Одним з ефективних вирішення головоломок є навчання дітей вміння самостійно робити висновки, чітко виділяти характерні, виразні ознаки предметів, явищ, вміння чітко і коротко передавати образи предметів, виробляти у дітей поетичний погляд на реальність. Завдяки загадкам діти дізнаються про вже знайомих їм предметах, багато нових для них ознак, про те, що ще можна сказати про предмет. Сам процес розгадування загадок вчить дітей міркувати, порівнювати, знаходити поетичні описи і доводити свою думку. Бути здатним довести не тільки правильно мислити, логічно, але і правильно висловлювати свою думку, обертаючи її в точну словесну форму.

Таким чином, аналіз загадок передбачає не тільки краще розуміння і швидке вгадування, але і прищеплення уважності до слова, пробуджує інтерес до образним характеристикам, допомагає запам'ятовувати і використовувати їх у мовленні, створюючи живе чітке зображення. Загадки збагачують словниковий запас дітей завдяки неоднозначності слів, допомагають побачити вторинні значення слів, формують уявлення у переносному значенні слова. Вони допомагають дошкільникам освоїти звукову і граматичну структуру української мови, примушуючи зосередитися на мовній формі і проаналізувати її.

Загадки допомагають засвоїти звукову і граматичну структуру мови, змушуючи зосередитися на мовній формі і проаналізувати її. Щоб викликати у дітей інтерес і потребу в доказах, при відгадуванні загадок потрібно поставити перед дитиною конкретну мету: не просто відгадати загадку, а довести, що відгадка правильна. Необхідно навчити дітей сприймати предмети і явища навколишнього світу у всій повноті і глибині зв'язків і відносин.

Отже, загадка, незважаючи на нечисленність фольклорного жанру, мають низьку цінних якостей, необхідних для навчально-виховної роботи з

дітьми. Досить скористатися цим фольклорним прийомом, щоб побачити його мудру глибину і естетичну привабливість.

Прислів'ям можна починати або закінчувати бесіду з дошкільниками. Крім того, вони можуть дуже влучно вписуватися у канву розмови, і тоді досить важко помітити вжите під час бесіди прислів'я:

- Без вірного друга – велика туга.
- З ким поведешся, того й наберешся.
- Ситий голодному не товариш.

У приказці завжди знайдемо місце в спілкуванні з дитиною. Наприклад, під час вживання їжі з дітьми доцільно використати такі прислів'я:

- Каші маслом не зіпсуєш.
- Дорога ложка до обіду.
- Так їсть, аж за вухами лящить.

Якщо дитина виконує трудові доручення неохоче, на швидкоруч чи відмовляється від них, можна використати такі прислів'я:

- Поспішиш – людей насмішиш.
- Силою не хвались – краще трудись.
- Метушиться багато, а робить мало.
- Що посієш, те й пожнеш.

Під час прогулянок, спостерігаючи за різними явищами природи для збагачення словника дітей дошкільного віку слід використовувати календарний фольклор – заклички. Наприклад, сонце заховалось за хмаринку, а дорослий, звернувшись до дітей, пропонує їм «покликати його»:

Вийди, вийди, сонечко,
 На дідове полечко,
 На бабине зіллячко,
 На наше подвір'ячко і т.д.

Також на прогулянках можна використовувати народні хороводні ігри, в яких правила й слова прості й доступні. Це такі ігри як «Подоряночка», «Квочка і курчата» тощо. В дошкільному віці більш поширеною стає тематика та зміст дібраного фольклорного матеріалу у збагаченні словника дитини, поглибленою стає робота над мовними особливостями.

Старшим дошкільникам пропонують скоромовки зі звуком [p] у складному поєднанні з іншими звуками та скоромовки-діалоги. Наприклад, такі як:

«Тротуарами тритони
Тягнуть тістечок три тонни.
За тритонами пітони
Тягнуть ще чотири тонни.
А на тістечка кроти
Вже роззявили роти»

Переконані, що скоромовки стануть надійними помічниками у вихованні правильного і виразного мовлення дитини.

Кожному відомо, що саме казка і є для дітей найулюбленішим жанром усної народної творчості. Софія Русова зазначала: «Казка і дитина щось таке споріднене, і вони так одне з другом зрослися, що якби педагоги не намагалися вигонити казку з дитячої хати, вона таки там пануватиме, бо природно відповідає вимогам дитячого розуму». Розповідання казок завжди приносить малятам велику радість.

Отже, кращим зразком форми розповіді дітей є народні казки, за якими слід вчитись як техніки розповіді, так і її побудови. Доцільно також використовувати різноманітні методи, які насамперед розвивають творчу уяву дітей, вчать складати власні дитячі розповіді: розповідь-експромт, розповідь на тему, яку потрібно скласти за 10 хв, колективна розповідь, тощо.

Тому, робота над розвитком зв'язного мовлення дітей входить до складу перших трьох занять, як самостійна не планується. Здійснюється вона також у процесі ознайомлення з явищами суспільного життя, художнього читання, навчання грамоти, формування звукової та граматичної правильності мови. Програмний зміст комплексного заняття з розвитку мовлення визначається відповідно до його структури; обов'язково подаються розвивальні й виховні завдання. Ці заняття доцільно будувати, виходячи з однієї теми, тобто у другій і третій частинах використовувати матеріал першої. Подаємо для прикладу орієнтовний план-конспект до комплексного логопедичного заняття з розвитку мовлення (Додаток К 1) й інтегрованого заняття для дітей старшого дошкільного віку (Додаток К 3).

Не викликає сумніву, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, пов'язують єдиним ланцюжком острівці мислення [41]. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. Слово, що розкриває благородні ідеї, назавжди залишить зерна людства в душі дитини. Навчити дитину дивитися на світ з веселою посмішкою, за словами В. Сухомлинського, є однією з найважливіших задач виховної роботи.

Сила впливу казки залежить не лише від змісту, а й від уміння яскраво й образно її розповісти. Тому, розповідаючи казку, потрібно виразно розповідати, вживаючи характерні казкові фрази, епітети, створити теплу й задушевну обстановку [23, с.138].

За дослідженнями А.Богущ, правильний підхід дітей до казкової фантастики формується приблизно в середньому дошкільному віці під безпосереднім впливом виховання і навчання. Складнішим етапом розумової діяльності дитини-дошкільника є оволодіння вмінням самостійно складати казку.

Самі діти не можуть оволодіти потрібними прийомами складання казок, цього їх треба вчити. Найкраще робити це в процесі творчої діяльності дітей під керівництвом дорослого. Дітям старшого дошкільного віку властиве бажання не тільки створити цікавий оригінальний сюжет, а й красиво

словесно оформити його. Мова дітей набуває певного колориту залежно від теми. Придумуючи казкові сюжети, діти використовують відповідні словесні форми: «Жили-були двоє хитрих ведмедиків...»; «Він поїхав у ліс, ліс був дрімучий...»; «Давайте,— говорить гадюка, — я пролізу, я — довша». — «Ні, — говорить кіт, — я, я — пухнастіший»; «Йде-йде, а назустріч їй сова — так дивиться, а кажани літають...»; «Зайчик-побігайчик» та ін. Особливо подобаються дітям складені римовані речення, наприклад: «Вставай, ведмедику, досить спати, лапу смоктати, треба трохи нам пограти». При складанні казок діти застосовують такий прийом, як повторення. Найкраще вживати їх у момент, коли обставини наочно ілюструють прислів'я, і тоді схований у ньому зміст стає для дитини зрозумілим. Обравши певну ситуацію, у дітей запитують “Чому так кажуть?”, “Що відбулося?”, “Спробуй пояснити своїми словами.” Усі ці вправи спонукають дитину до висловлення власної думки, розвивають спостережливість, кмітливість, почуття гумору [24, с. 373].

За допомогою даних форм фольклору можна вирішувати майже всі проблеми дошкільнят, які мають мовленнєві порушення. Доцільно також використовувати зазначені методи для розвитку мови дітей старшого дошкільного віку, адже це багатий та дієвий матеріал словесної творчості дітей.

Висновки до розділу 2

У розділі розглянуто методичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору, зокрема: методичний досвід розвитку зв'язного мовлення дітей; український фольклор як засіб розвитку зв'язного мовлення, методичні закономірності і принципи, форми і методи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору

На основі аналізу наукових праць визначено, що термін «фольклор» застосовується в широкому значенні комплексу словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових, драматичних різновидів народної творчості. До неоціненних можливостей усної народної творчості належать *українські народні пісні та танці, забавлянки, прислів'я, приказки, загадки, казки, небилиці тощо*. Визначено, що найефективнішим жанром фольклору, за допомогою якого виправляються дефекти мови, є *скоромовки*.

З'ясовано *закономірності розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору*: 1) мова засвоюється, якщо дитина навчиться керувати м'язами мовленнєвого апарату (артикулювати звуки), координувати мовленнєво-рухові (промовляння звуків, слів) та слухові (сприймання на слух, розуміння мовлення) відчуття; 2) розуміння сутності мови залежить від засвоєння дитиною лексичних і граматичних значень різного ступеня узагальнення; 3) засвоєння виразності мовлення залежить від розвитку в дитини чутливості до засобів виразності мовлення, лексики, граматики, тобто вміння відчувати виразність чужого мовлення, його внутрішній світ; 4) засвоєння норми літературної мови залежить від розвитку в дитини чуття мови; 5) засвоєння писемного мовлення залежить від розвитку координації між усним і писемним мовленням; усне мовлення випереджає розвиток

писемного; б) темпи збагачення мовлення залежать від ступеня досконалості структури мовленнєвих навичок.

З'ясовано *принципи*, керуючись якими вихователь добирає засоби, методи і прийоми навчання та передбачає його ефективність.

Виокремлено й охарактеризовано загальнометодичні *принципи розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору: уваги до матерії мови; розуміння мовних значень; оцінювання виразності мовлення; розвитку чуття мови; випереджального розвитку усного мовлення; поступового прискорення темпів збагачення мовлення; комунікативної спрямованості навчання; організації спостережень над мовним матеріалом; комплексного підходу до розвитку мовлення дітей; збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей; сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини; взаємозв'язку мислення, мови і мовлення; національної спрямованості розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови тощо. Також виокремлюють *спеціальні принципи*, які стосуються конкретної мовної галузі (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення).

Основними *формами розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в сучасному ЗДО визначено групові та індивідуальні заняття. При цьому доведено, що означений процес має бути комплексним і передбачати використання різноманітних видів мовленнєвотворчої діяльності дітей, зокрема образотворчо-мовленнєвої, музично-мовленнєвої, театральномовленнєвої.

Основними *методами розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в сучасному ЗДО визначено розповідь педагога (із застосуванням народних казок, приказок і прислів'їв) та її переказування, бесіду як засіб колективного спілкування (із застосуванням народних загадок, казок,

приказок, прислів'їв), вправління (із застосуванням чистомовок, лічилок тощо), слухання та спів українських дитячих пісень, різноманітні дидактичні ігри.

Комплексне застосування зазначених принципів, форм і методів сприятиме своєчасному виправленню мовленнєвих порушень, досягненню на кінець дошкільного віку чіткої вимови усіх звуків і достатнього рівня розвиненості зв'язного мовлення.

ВИСНОВКИ

У результаті науково-дослідної роботи за темою дослідження зроблено такі висновки:

1. З'ясовано теоретичні основи розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Виявлено, що *зв'язне мовлення* – це змістовне, розгорнуте висловлення (ряд логічно побудованих речень), що відіграє провідну роль у процесі розвитку мовлення в дітей дошкільного віку. Зв'язне мовлення визначається як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично і логічно взаємопов'язаних сегментів і відображає всі істотні аспекти її об'єктивного змісту (А. Богущ, Л. Виготський, М. Жинкін).

Констатовано, що зв'язне мовлення виконує низку важливих функцій, головною з яких є комунікативна. За допомогою зв'язного мовлення дитина вчиться чітко і ясно мислити, встановлювати контакти з оточуючими, ініціювати власні ідеї і брати участь в різних видах творчості дітей.

З'ясовано, що процес розвитку зв'язного мовлення відбувається поступово, разом із розвитком мислення і пов'язаний з ускладненням дитячої діяльності та формами спілкування з людьми. Базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини в процесі опанування мови.

Визначено основні види мовленнєвих порушень у дітей старшого дошкільного віку, зокрема *загальне недорозвинення мовлення*, а саме:

недоліки звуковимови (функціональні та органічні дислалії, ринолалія, дизартрія); недоліки словотворення (алалія, афазія, тимчасові функціональні затримки мовленнєвого розвитку); недоліки темпу і ритму мовлення (брадилалія, тахилалія, заїкання); порушення писемного мовлення (дислексія і дисграфія). До основних недоліків мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку віднесено також *фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення* – порушення процесів формування звуковимовної системи внаслідок порушень сприйняття та вимови фонем.

Констатовано, що основними особливостями пізнавальної сфери у дітей з мовленнєвими порушеннями є недостатня сформованість і диференційованість мотиваційної сфери, недостатня концентрація та стійкість уваги, слабкість розвитку моторики, просторові труднощі. Отже, розвиток зв'язного мовлення в дітей з мовленнєвими порушеннями орієнтовано на широке застосування активних способів навчання, що стимулюють продукування, а не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні дошкільнят. Також одним із головних факторів, які визначають їх мовленнєвий розвиток, визначено соціальне середовище.

2. Здійснено критеріально-рівневе оцінювання розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Констатовано, що розвиток зв'язного мовлення є центральним і провідним завданням у дошкільному дитинстві, а його результатом є *розвиненість зв'язного мовлення*. З'ясовано, що якість зв'язного мовлення залежить від розвиненості всіх його аспектів (фонетичного, фонематичного, лексичного, граматичного).

Визначено три групи критеріїв з відповідними показниками: вибір жанрів усної народної творчості (показники: переказ казок, ігри-драматизації, інсценування); користування засобами інтонаційної виразності (показники: розгорнутість, логічність, зв'язність; ступінь виразності, жести, міміка), характер тексту дитячих відповідей та елементи мовлення (показники: рівень мовлення (складання творчої розповіді з елементами вводу нового героя або

предмета), опис «до» і «після», репродуктивний рівень мовлення, відчуття виразності).

Відповідно до обраних критеріїв змодельовано три рівні розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями: початковий, середній і високий.

Згідно з визначеними критеріями, дібрано зразки діагностичних завдань для діагностики рівнів розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Дослідження рівнів розвиненості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями відбувалось на базі Конотопського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 7 «Золотий ключик». За результатами констатувальної діагностики виявлено, що 35,7% (5 дітей) мають початковий, 49,98 % (7 дітей) – середній і 14,28 % (2 діти) – високий рівень розвиненості зв'язного мовлення. Здобуті дані свідчать про необхідність цілеспрямованого дослідження методичних основ розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

3. Визначено роль українського фольклору як засобу розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Виявлено, що термін «фольклор» поєднує комплекс словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових, драматичних різновидів народної творчості.

До основних різновидів усної народної творчості, що застосовуються для розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями, належать *українські народні пісні й танці, забавлянки, прислів'я, приказки, загадки, казки, небилиці тощо*. Визначено, що найефективнішим жанром фольклору, за допомогою якого виправляються дефекти мови, є *скоромовки*.

4. Теоретично обґрунтовано методичні основи (методичні закономірності і принципи, форми і методи) розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в умовах ЗДО.

Визначено такі *закономірності*: 1) мова засвоюється, якщо дитина навчиться керувати м'язами мовленнєвого апарату (артикулювати звуки), координувати мовленнєво-рухові (промовляння звуків, слів) та слухові (сприймання на слух, розуміння мовлення) відчуття; 2) розуміння сутності мови залежить від засвоєння дитиною лексичних і граматичних значень різного ступеня узагальнення; 3) засвоєння виразності мовлення залежить від розвитку в дитини чутливості до засобів виразності мовлення, лексики, граматики, тобто вміння відчувати виразність чужого мовлення, його внутрішній світ; 4) засвоєння норми літературної мови залежить від розвитку в дитини чуття мови; 5) засвоєння писемного мовлення залежить від розвитку координації між усним і писемним мовленням; усне мовлення випереджає розвиток писемного; 6) темпи збагачення мовлення залежать від ступеня досконалості структури мовленнєвих навичок.

З'ясовано основні *методичні принципи розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору: уваги до матерії мови; розуміння мовних значень; оцінювання виразності мовлення; розвитку чуття мови; випереджального розвитку усного мовлення; поступового прискорення темпів збагачення мовлення; комунікативної спрямованості навчання; організації спостережень над мовним матеріалом; комплексного підходу до розвитку мовлення дітей; збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей; сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини; взаємозв'язку мислення, мови і мовлення; національної спрямованості розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови тощо. Також виокремлено *спеціальні принципи*, які стосуються конкретної мовної галузі (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення).

Основними *формами розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору в сучасному ЗДО визначено групові та індивідуальні заняття, що мають передбачати використання різноманітних видів мовленнєвотворчої діяльності дітей, зокрема образотворчо-мовленнєвої, музично-мовленнєвої, театральнo-мовленнєвої. Важливими є також дидактичні ігри, рухливі ігри, спостереження під час прогулянок, робота з батьками тощо.

Основними *методами розвитку зв'язного мовлення* в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору визначено розповідь педагога (із застосуванням народних казок, приказок і прислів'їв) та її переказування, бесіду як засіб колективного спілкування (із застосуванням народних загадок, казок, приказок, прислів'їв), вправляння (із застосуванням чистомовок, лічилок тощо), слухання та спів українських дитячих пісень, різноманітні дидактичні ігри.

З'ясовано, що комплексне застосування зазначених принципів, форм і методів сприятиме своєчасному виправленню мовленнєвих порушень, досягненню на кінець дошкільного віку чіткої вимови усіх звуків і достатнього рівня розвиненості зв'язного мовлення.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Зокрема, потребують подальшого розгляду питання діагностики розвиненості зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобами українського фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркуша Н. Патріотичне виховання дошкільнят засобами дитячого музичного фольклору / Аркуша Н. М - Таврійський вісник освіти. – 2016. – № 1 (53).- С.71-81.
2. Антонова О., Павленко В. Реалізація педагогічних ідей К.Д. Ушинського в освіті сьогодення: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. – Житомир ФО-П Левковець Н.М., 2015. – 226 с.
3. Березюк О. Чинники етнопедагогіки : Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 205 с.
4. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови : Підручник / За ред. А. М. Богуш. — К.: Вища шк., 2007. - 542 с.
5. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Частина I та II. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2005. — 720 с.
6. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Т.М.Котик – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304с.
7. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти.-4-те вид., доопр.і доп. - Х. : Вид-во «Ранок», 2013. – 192 с. - (Сучасна дошкільна освіта)
8. Богуш А. Навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот : програма та навчально-методичний посібник / А. М. Богуш. – Тернопіль : Мандрівець , 2016. - 136 с.
9. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Одеса: Слово, 2004. – 248 с.
10. Богуш А. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, 1994. – 398 с.

11. Беленька Г., Богініч О., Вертугіна В. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» - К. : Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2016. – 352 с.
12. Білан О., Возна Л., Максименко О., Овчаренко Л., Руханська Л., Самсін В. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 264 с.
13. Богачук. Ю. Проблема використання художньої літератури в спеціальних дошкільних закладах // Науково-методичний журнал «Логопедія». – 2016. – № 9. – С. 11-15.
14. Вороніна Т. Фольклор для наймолодших: Заняття вихователя і логопеда / Упоряд. Т.Вороніна.- К. : Вид.дім «Шкіл.світ»: Вид. Л.Галіцина, 2005.- 128 с.
15. Горелова А. Формуємо звязне мовлення / А.Горелова // Дошкільне виховання. – 2004. - № 4. – С. 15-17.
16. Гавриш Н. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання / Наталія Гавриш. – К. : Профосвіта, 2003. – 243 с.
17. Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі // Дошкільне виховання. – 2006. - № 3. – С.15.
18. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення / Наталія Василівна Гавриш / - К. : Редакція загально педагогічних газет, 2005. – 128 с.
19. Дзюба І.М. Починаємо з поваги до себе / І.М. Дзюба. – К., 2002. – С. 41–42
20. Забіла Н. Вибрані твори : В 4 т. [текст] / Наталія Львівна Забіла. – К. : Веселка, 1983-1984. – 239 с.
21. Збірник наукових праць студентів факультету дошкільної освіти [випуск 4 (I)] / За ред. О. І. Курка. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2018. – 246 с.
22. Кононко О. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку / О. Л. Кононко // Збірник наукових статей студентів

- спеціальності «Дошкільна освіта». – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – 147 с.
23. Кудярска Т. Усна народна творчість як засіб розвитку мовлення дошкільників із мовленнєвими порушеннями / Т. Кудярска. – К, 2017. – С. 136-139.
24. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – [3-тє вид.]. – К. : Знання-перс, 2005. – 591 с.
25. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченій 160- річчю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. – Івано-Франківськ, 2016. – 256 с.
26. Машталер А.С. розвиток дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення / Машталер А.С. // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 4(52). – С. 242-247.
27. Навчальні матеріали онлайн (pidruchniki.website) © 2010 – 2020. Режим доступу : [info{at}pidruchniki.com](mailto:info@pidruchniki.com)
28. Піроженко Т.О. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В. Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – 112 с.
29. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
30. Рубінштейн С. Основи загальної психології / С.Л.рубінштейн. – К., 2002. – 720 с.
31. Рібцун Ю. В. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун. — Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. — 40 с. — (Інклюзивне навчання).

32. Рібцун Ю. Дошкільнятко : корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. – К., 2014. – 238 с.
33. Рібцун Ю. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К., 2012. – 258 с.
34. Садовенко С. Виховання народною казкою : методичний посібник / С.Садовенко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
35. Садовенко С. Світ фольклору : Український дитячий фольклор як засіб формування музичних здібностей дітей дошкільного віку: науково-методичний посібник / Садовенко С. М. – К. : КТ «Київська нотна фабрика», 2007. – 332 с.
36. Сбруєва А., Рисіна М. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / Сбруєва А., Рисіна М.. – Суми : СумДПУ, 2000. – 208 с.
37. Синиця І. Психологія усного мовлення 4-8 класів (монолог) / І.О.Синиця. – К. : Рад школа, 1974. – 206 с.
38. Сохин Ф. Развитие речи детей дошкольного возраста / [Под ред..Ф.А. Сохина]. – М. : Просвещение , 1984. – 223с.
39. Стельмахович М. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. — К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
40. Стрюк К. Програма розвитку українського мовлення / К. Стрюк // Дошк. виховання. – 1989. – №7. – 70 с.
41. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Вибрані твори у 5 т. / В.О. Сухомлинський – К.: Радянська школа, 1977. – С.105-301.
42. Торчинська З. Вивчення українського дитячого пісенного фольклору у ДНЗ / З. Торчинська //Методика викладання мови і літератури. Збірник наукових праць. 2015. – Випуск 18 (1–2015). – С. 197-202.

43. Терьошкіна С. Особенности пальчиковых игр и их влияние на развитие мелкой моторики рук у детей с нарушением интеллекта (из опыта работы) / Терьошкіна С. // Педагогічний журнал. – 2017. – Том 7, № 2А. – С. 152-159.
44. Ушинський К.Д. Педагогічні твори: В 6 т. – Т.2 : Методичні посібники та матеріали до «Рідного слова» / К.Д.Ушинський. – К., 1988. – 560 с.
45. Філософський енциклопедичний словник . – К. : Абрис, 2002. – 751 с.
46. Шаховская С. Н. Логопедическая работа по формированию грамматического строя речи детей, страдающих моторной алалией / С. Н. Шаховская // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. – К., 1971. – С. 40-56.
47. Metodi priyomi rozvitku movlennya ditey [Електронний ресурс] : https://pidruchniki.com/86439/pedagogika/metodi_priyomi_rozvitku_movlennya_ditey

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для батьків

1. Що таке, на Вашу думку, фольклор?
2. Якими жанрами фольклору Ви користуєтесь вдома?
3. Чи потрібно розвивати дитяче мовлення засобами народної творчості?
4. Хто, на Ваш погляд, повинен займатися розвитком зв'язного мовлення?
5. Чи цікавитесь Ви захопленнями дитини?
6. Чи є у Вашому домі дитяча література (скільки разів на тиждень Ви нею користуєтесь)?
7. Яка улюблена казка Вашої дитини?
8. Купуєте Ви дитині розвивальні ігри (які саме)?
9. Чи достатню кількість часу, на Вашу думку, Ви приділяєте розвивальним іграм і заняттям із дітьми?

Додаток Б

Питання для бесіди з дітьми

1. Які заняття в дитячому саду тобі подобаються найбільше?
2. Чи подобається тобі придумувати різні історії, казки, ?
3. Чи любиш ти складати цікаві завдання, загадки?
4. Чи любиш ти казки?
5. Яка улюблена твоя казка?
6. Чи любиш відтворювати в іграх сюжети знайомих улюблених казок?

Додаток В

Додаток В 1

**Перспективне планування взаємодії з батьками
(законними представниками)**

№ п/п	Терміни проведення	Форма проведення, тема
1	Лютий	1. Анкетування батьків 2. «Рекомендації батькам, які мають дитину старшого дошкільного віку» 3. Пам'ятка: «Мовленнєва активність як чинник ефективного мовленнєвого розвитку дітей в дошкільному віці»
2	Березень	1. Консультація для батьків «Розвиток мовлення засобами художньої літератури» 2. Пам'ятка: «Розвиваємо розвиток зв'язного мовлення засобами фольклору»

Додаток В 2

Перспективний план роботи з дітьми старшого дошкільного віку
(5-6р.) з розвитку мовлення

Місяць	Тема	Задачі
Лютий	«Одяг»	Збагачення знань дітей про одяг. Розвиток зв'язного мовлення. Продовжувати вчити складати описову розповідь з допомогою наочного матеріалу. Активізація і збагачення словника. Розвиток психічних процесів: увага, пам'ять, уява. Розвиток дрібної моторики. Виховати бережливе ставлення до одягу.
	« В гостях у зимової казки	Учити дітей приймати особисте рішення на базі власного досвіду й знань. Учити придумувати речення з ключовим словом, складати описові розповіді диких тварин з пам'яті. Закріпити знання казок; правила поведінки в лісі, знання про живе та неживе, де живуть і як харчуються лісові тварини; геометричні фігури; характерні особливості води. Вправляти в орієнтуванні на аркуші паперу. Формувати творчу уяву, фантазію. Виховувати турботливе ставлення до природи, інтерес до казок, спостережливість та допитливість.
	«Пригода у лісі» (групове). (художня л-ра)	Ознайомити дітей із фольклорними жанрами: скоромовкою, лічилкою, стимулювати промовляння їх; удосконалювати звукову культуру мовлення.
Березень	«Прогулянка в весняний ліс. Слова - антоніми (прикметники)»	Формування лексико-граматичних категорій; Узагальнити уявлення дітей про весну, весняні явища і зміни, що відбуваються в природі. Вправляти дітей в освіті слів-антонімів (прикметників), у перетворенні імен іменників в присвійні прикметники, закріплювати навик складання речень з прийменником без. Розвиток словника, мислення, загальної та дрібної моторики; Розширювати уявлення про навколишній, виховувати у дітей інтерес до змін, що відбуваються в природі навесні.
	«Лисиця та	Вчити складати казку на запропоновану тему і

	заєць».	за планом вихователя; вчити добирати слова-синоніми; ознайомити дітей з однокореневими словами, закріпити узгодження іменників з прикметниками у роді та числі. Виховувати вміння слухати товариша
	«Інтегроване заняття для дітей старшого дошкільного віку»	Учити дітей приймати особисте рішення на базі власного досвіду й знань. Учити придумувати речення з ключовим словом, складати описові розповіді диких тварин з пам'яті.

Рекомендації батькам, які мають дитину старшого дошкільного віку
 У цей період важливо заохотити дитину активно підключатися до художньої оповіді, яку вона чує з ваших уст (виконувати ролі окремих персонажів, договорювати слова та вирази, цитувати окремі уривки творів). Варто стимулювати дитину перевтілюватися (бути то зайчиком, то ведмедем, то дідом тощо) як в ігрових, так і в побутових ситуаціях, щоб вона цитувала (дослівно чи перекладуючи) відомі їй твори.

Можна рекомендувати завести так звану «Доньчину (синову) книжечку» - невеликий альбом або зошит з ілюстраціями (виконаними самими батьками або дитиною) тих творів, які любить розказувати дитина. Дивлячись на ілюстрації, вона «читатиме» твір. На сторінках цієї книжки наклеюють тексти художніх творів, які любить і знає дитина. У художньому оформленні сторінок беруть участь також інші члени родини, у тому числі старші брат чи сестра.

У бесідах про дитячий садок акцентуйте увагу на тому, що було там цікавого, веселого, нового.

Важливо завжди бути для дитини цікавим співбесідником, тим, хто багато знає, може багато пояснити, завжди готовий розповісти казку, віршика, разом почитати книжку, погратися, поспівати, потанцювати.

Добре започаткувати спільне читання в родинному колі, коли всі - батьки і старші діти - по черзі читають для малюка твір з книжки, а потім висловлюють свої враження.

Перегляд мультфільмів, фільмів для дітей, рекомендованих як цим посібником, так і вихователями не повинен тривати довше за 10-20 хвилин; після перегляду варто їх обговорити.

Слушним буде розвивати і підтримувати увагу дитини до правильного мовлення, сприяти формуванню словника гарних слів, заохочувати їх уживати.

Запитайте себе:

- Чи співаєте вдома дітям народні пісеньки?
- Як часто розігруєте казки?
- Чи читаєте своїй дитині? Що саме?
- Які фільми подобаються вашій дитині? Чому?
- Чи читаєте дітям книжки з бібліотек?

Додаток Д

Консультація для батьків
«Мовленнєва активність як чинник ефективного мовленнєвого
розвитку дітей в дошкільному віці»

Однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і, зокрема, її готовності до шкільного навчання є *мовленнєвий розвиток*. Нерідко трапляються такі ситуації, коли про рівень розвитку дитини, про її готовність до шкільного навчання судять з того, якою мірою вона в дошкільному віці опанувала елементи грамоти: які або скільки літер знає, чи вміє читати склади, слова, чи вміє впізнавати і відтворювати в словах звуки тощо. Інші види мовленнєвих умінь, які становлять справжню основу успіхів майбутньої навчальної діяльності дитини, у тому числі й мовленнєвої, інколи залишаються поза увагою тих, хто готує її до школи. Тому робота з дошкільниками, спрямованій на підготовку їх до систематичної навчальної діяльності, у галузі мовленнєвого розвитку необхідно приділити увагу насамперед цим його найістотнішим складовим. Саме від них будуть значною мірою залежати успіхи шкільного навчання, в основі яких лежать такі види мовленнєвих дій, як **слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо**. Зупинимось на основних рекомендаціях щодо цих параметрів дитячого мовлення. Специфіка занять з рідної мови полягає в тому, що активність дітей на них проявляється у сфері розумової діяльності. Дитина має слухати, думати, бути готовою дати відповідь. За таких умов важливо формувати у малюків навички організованої суспільної мовленнєвої поведінки: вміння слухати інших, висловлюватися, коли його запитують, слухати й розуміти мовлення, звернене до всіх.

Успішне збагачення, уточнення й активізація словникового запасу дошкільника можуть бути забезпечені шляхом застосування цілого ряду спеціальних, відомих у методиці початкового навчання мови, вправ, вони забезпечують не тільки в кількісному нарощенні словникового запасу дитини, а й у її загальному розумовому розвитку дитини.

(Ряд загальних порад і застережень щодо мовленнєвого розвитку дітей)

1. Уважно ставтеся до занять вашої дитини. Ваша відповідь на запитання має бути чіткою, доступною та зрозумілою для малюка.
2. Спонукайте дитину до запитань.
3. Якомога більше розмовляйте з дитиною.
4. Систематично проводьте ігри в слова «Хто більше знає слів?», «Назви який...», «Скажи, як...», «Що означає слово?», «Скажи, коли ...», «Скажи, звідки...», «А якби...», «Придумай слово».
5. Не забувайте доречно вжити прислів'я, загадати загадку

6. Стимулюйте дитину до пригадування окремих рядків віршів, пісень, скоромовок, чистомовок.
7. Обов'язково поясніть дитині кожне незрозуміле їй слово, у присутності дитини вдайтесь до словника.
8. Якщо ваша шестирічна дитина неправильно вимовляє звуки, обов'язково зверніться до логопеда.
9. Використовуйте кожну вільну хвилину для розмови з дитиною. Пам'ятайте, що основними й провідними співрозмовниками для дитини у сім'ї є мати, батько, дідусь чи бабуся.
10. Ваша мова є взірцем для наслідування дитини. Саме тому вона завжди має бути правильною
11. Придбайте словники. Вони стануть вашими порадиниками у вихованні культури мови у вашої дитини.
12. Придбайте репродукції картин, читайте дитині книжки, вчить її переказувати.
13. Привчайте дитину слухати дитячі та музичні передачі, дивитися корисні мультиплікаційні фільми.
14. Тривалість перегляду дитиною телевізійних передач не повинна перевищувати 30 хвилин на добу та 2 – 3 разів на тиждень, тривалість комп'ютерних ігор – 15 хвилин на день.

Додаток Ж

Конспект груповий консультації для батьків на тему:

«Розвиток мовлення дітей засобами українського фольклору»

Усна народна творчість - невичерпне джерело мудрості, знань, духовності, краси художнього слова для розвитку дитини дошкільного віку. Для дитини художня література й дитяча книжка є потужним засобом емоційного розвитку, тому що спостерігаючи за виразом обличчя дорослого, який читає книгу, та розглядаючи ілюстрації, дитина намагається наслідувати вираз обличчя того, хто їй читає вірш, казку чи оповідання, копіює вираз обличчя персонажів літературних творів - показує як вони радіють, сумують, як дивуються. Отже, слухаючи літературні твори, дитина вчиться радіти, співчувати та сумувати. Також вона знайомиться з різними емоційними станами людини, а й тренується відчувати та передавати свої почуття. Твори художньої літератури розширюють кругозір дитини, розкривають таємниці природи, знайомлять її з подіями давно минулих часів, відкривають невідомі країни тощо. Оповідання та вірші про дітей вчать дошкільників взаємодіяти у колективі однолітків, ділитися іграшками, не ображати новачків. А художня література та дитяча книжка є потужними засобами формування фонематичного слуху та правильної звуковимови, збагачення словника дитини, розвитку зв'язного мовлення. Також, художня література і усна народна творчість – є важливе джерело розвитку дитячого мовлення. Художня література та усна народна творчість традиційно використовувалася у вітчизняній та зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання і освіти підростаючого покоління. Виховна та художня цінність цього виду мистецтва обумовлена специфікою засобів втілення в ньому художнього образу, насамперед, мовних засобів дитячої виразності, адже мова літературного твору є найкращою, найвищою формою літературного мовлення, якому діти прагнуть наслідувати. Живодайним джерелом розвитку художньої літератури є усна народна творчість. Використання малих фольклорних форм є ефективним прийомом фонетичної компетентності. Це повторення за дорослими та самостійне чи індивідуальне відтворення малих фольклорних форм, сімейне заучування віршів виховує інтерес у дітей до мовної творчості українського народу, та прагнення у дошкільнят вчити рідну мову. Серед фольклорних жанрів чільне місце посідає казка, що слугує добрим матеріалом для театралізованої діяльності дітей, ігор-драматизацій, інсценування. Народні казки стимулюють художньо-мовленнєву діяльність

дитини, збагачують її мовлення словами, взятими із усної народної творчості, сприяють оволодінню граматично впорядкованим зв'язним мовленням, спонукають дитину до власної творчості. Ефективним методом оволодіння комунікативно-мовленнєвими діями є ігри за сюжетом літературних творів. Завдяки рольовим перевтіленням діти вправляються у веденні варіативних діалогів.

Шановні батьки! Використовуючи фольклорні діалоги з дитиною яка вчиться відтворювати сюжет, не позбавлений інтонаційних відтінків, динаміки, мімічних проявів, зміни сили голосу, темпу мовлення. У процесі ознайомлення з українським фольклором діти не лише оволодіють мовними навичками, а й матимуть шлях до взаємодії з дружнім батьківським спілкуванням.

Додаток 3

Додаток 3 1

Конспект заняття для дітей старшого дошкільного віку з розвитку мовлення «Одяг»

Мета: Навчальна і виховна робота. Збагачення знань дітей про одяг. Вміння узгоджувати іменники в зменшувально-ласкательній формі. Розвиток зв'язного мовлення. Продовжувати вчити складати описовий розповідь з допомогою наочного матеріалу. Активізація і збагачення словника. Розвиток психічних процесів: увага, пам'ять, уява. Розвиток дрібної моторики. Виховати бережливе ставлення до одягу.

Попередня робота. Бесіда на тему одяг. Розглядання тканин (джинс, синтетик, ситець, хутро, драп) з якої шиться одяг. Розглядання ілюстрацій. Розгадування загадок, заучування скоромовок. Проведено сюжетно-рольова гра «магазин «Одяг», «Ательє».

Орг. момент. Діти знаходяться в адміністратора. Вихователь запитує у дітей, для чого нам потрібні кабінки. Діти відповідають, що вони потрібні щоб складати одяг.

- Сьогодні ми з вами поговоримо про одяг. Я вас запрошую на заняття в групу.

Хід заняття.

Вихователь звертає увагу на зображення древнього людини і починає свою розповідь.

- У далекі часи люди жили в печерах і одяг шили з шкури тварин.

- Як ви думаєте, якщо б ми зараз з вами ходили в такому одязі, щоб з нами сталося?

/Замерзли/

- Чому б ми замерзли?

/Тому що на вулиці в цей час холодно. Настала пізня осінь./

Вихователь домагається логічного мислення у дітей.

- Якби ви зустріли людину одягненого в одягу з шкури тварин, що б ви порадили йому одягнути, щоб не замерзнути?

Вислуховуються передбачувані відповіді дітей.

- А тепер вгадайте, щоб я запропонувала вдягнути нашому первісній людині. Я загадаю загадки, а ви відгадайте (кожен отгадавший дитина виходить до столу знаходить отгадавшую одяг, взуття і прикріплює до людини)

1. Один вхід, три виходи. Думаєш, що вийшов, а насправді увійшов. \ кофта \
2. Вранці встав і пішов по двох дорогах. \ штани \
3. Не зшиті, не кроєні, а по ланцюжку зібрані. \ шкарпетки \
4. Довге, тепле з хутряним коміром та рукавами. \ пальто \
5. Сиджу верхи, не знаю на кого. Знайомця зустріч - соскочу, привечу \ шапка \
6. Два барила днем повні, вночі порожні. \ черевики \

7. П'ять пальців, як у людей, але пальці у неї без нігтів. \ рукавичка\
Після того, як діти відгадали загадки, вихователь звертає увагу дітей, що людині стало тепліше. Проводиться вправа на релаксацію
«Холодно - тепло».

- В кожному пору року ми одягаємо одяг відповідну сезону. Влітку - одяг річну, восени - одяг.... , взимку - одяг..... , навесні - одяг ..... (відповіді дітей).

Потім вихователь запитує у дітей назву одягу яку ми носимо влітку, восени, взимку, навесні.

- Зараз ми одягнені кожен у свій одяг. А хто мені скаже де ми її взяли чи купили?

\Одяг можна купити в магазині, на ринку\
-

Як називається магазин де продається одяг?

\магазин «Одяг»\
-

Який одяг можна купити в магазині?

Вислуховуються відповіді дітей.

- Там можна купити одне пальто і багато... \пальто \.

Вихователь показує кілька картинок із зображенням речей. Діти повинні перетворити ед.ч у мн. ч.

- Який одяг куплять для себе дорослі \відповіді дітей, а для маленької дитини?

Діти перетворюють слова в зменшувально - ласкательной формі.

Приклад: Дорослий купить для себе шапку, а для дитини шапочку.

У вигляді наочного матеріалу використовується натуральна одяг розташована на «вітрині».

Вихователь одягає одяг продавця і запрошує дітей магазин «Одяг».

- Тут багато одягу для вас. Обирай прямо зараз. Продам будь-який одяг, яку ви хочете.

Діти повинні описати одяг, яку вони хотіли б придбати в «магазині «Одяг».

Вихователь домагається повного опису тієї одягу, яку дитина вибрав для покупки.

- В моєму магазині продається не тільки одяг, а й взуття.

Пальчикова гімнастика.

Порахуємо в перший раз,

Скільки взуття у нас.

Туфлі, тапочки, чобітки

Для Наташки і Серезжки.

Та ще черевики

Для нашої Валентинки.

А ось це валянки

Для малятка Галеньки

- Якщо ви уважно слухали, то назвіть, яке взуття продається в мене у відділі «взуття».

Діти перераховують взуття, яка називалася в пальчикової гімнастики.

Вихователь запитує, яку взуття можна носити влітку, а яку взимку.

- Вчора у моєму магазині був модельєр, який намалював одяг. А ви знаєте, хто він такий?

\який моделює нову одяг\

- Але мені здається, він щось забув домалювати деякі деталі одягу.

Вихователь пропонує дітям домалювати деталі, яких не вистачає. Після того як діти закінчили домалювати деталі, вихователь пропонує відправити малюнки модельєра.

- У кожного з вас є своя одяг і взуття. А як ви за ним доглядаєте?

Вислуховуються відповіді дітей.

Наприкінці заняття підводиться підсумок.

- Що ми з вами робили на занятті. Про який одязі ми говорили, для чого вона нам потрібна. Що вам сподобалося?

Вихователь дякує дітей за активність на занятті. Всі намагалися відповідати правильно. В кінці вихователь говорить дітям, що пора закривати магазин. Одягу залишилось мало і пора їхати за новим товаром. Але раптом він знаходить конверт. Пропонує його відкрити, там вона знаходить гру «Одягни ляльку». Вона дарує дітям за хороші відповіді, за активність на занятті.

Додаток 3 2

« В гостях у зимової казки»

Мета : продовжувати дітей знайомити зі змінами у природі з приходом зими.

Учити дітей приймати особисте рішення на базі власного досвіду й знань. Учити придумувати речення з ключовим словом, складати описові розповіді диких тварин з пам'яті.

Формувати вміння бачити настрій героїв картини й створювати розповіді – діалоги за картиною. Закріпити знання казок; правила поведінки в лісі, знання про живе та неживе, де живуть і як харчуються лісові тварини; геометричні фігури; характерні особливості води.

Вправляти в орієнтуванні на аркуші паперу. Формувати творчу уяву, фантазію.

Виховувати турботливе ставлення до природи, інтерес до казок, спостережливість та допитливість.

Матеріал: три коробки різні за висотою з геометричними фігурами; геометричні фігури на всіх дітей(коло, квадрат, прямокутник); коригувальна доріжка; білі кубики; обручі, дуги, мотузка; шапочки трьох ведмедів; миски, ложки, відро; ігри «Вгадай за запахом», «Вгадай на смак», «Чарівний мішечок»; посилка; картки для гри «Дорога», «Домалюй».

Література: Н.Гавриш «Сучасне заняття в дошкільному закладі» Базова програма «Я у Світі».

Хід заняття

Вихователь пропонує подорожувати в казку, але перед тим перевірити, чи гарно діти знають казки й життя лісу:

- Діти відгадайте з якої це казки(вихователь читає уривки із різних казок 3-4, а діти відгадують)
- Чим відрізняється казковий ліс від звичайного?
- Що спільного між рослиною, твариною, людиною? (живиться, дихає, росте, розмножується)
- Як зимують звірі в лісі?
- А які правила поведінки в лісі?
- У гості до лісу треба йти з подарунками. Вихователь пропонує дітям розглянути геометричні фігури, подумати, які предмети вони їм нагадують, та подумати, що б вони хотіли подарувати трьом ведмедям.

Діти рухаються кімнатою з виконанням фізкультурних вправ (стрибки через кучугури), ходьба коригувальною доріжкою «на лижах», «їзда на санчатах»)

Інсценування «У будиночку утрюх ведмедів» (приготування вечері, розваги, загадки).

Діти радять ведмедиці, що можна приготувати з лісних сушених продуктів (грибний суп, трав'яний чай, компот, повидло з ягід, варення, салат з додаванням грибів, гриби смажені, горішки до торту та інше.)

Гра «Відгадай за запахом», «Відгадай на смак».

Вихователь пропонує дітям замалювати дорогу до будинку ведмедів та рушати додому. На зворотному шляху діти зустрічаються з героями казок і виконують їхні завдання:

- Червоній шапочці пояснити, як розпалити багаття;
- повернути тих, кого Коза-Дерева прогнала від зайчиківі хатки — описати портрет, щоб коза вгадала;
- сніг зіпсував портрети героїв казки «Лисичка-сестричка та вовк-панібрат», відновити їх, домалювати;
- здогадатись, для кого з лісових звірів предмети в чарівному мішечку, що знайшли на галявині (горішки, мед, морква, колосок, молоко, яблука). Казка «Колобок».

Наприкінці заняття діти пригадують, з героями яких казок вони зустрічались і малюють маршрутний листок.

Додаток 3 3

Тема: Пригода у лісі (групове) (художня л-ра)

Мета: ознайомити дітей із фольклорними жанрами: скоромовкою, лічилкою, стимулювати промовляння їх; удосконалювати звукову культуру мовлення.

Обладнання: скоромовка «Ліс у лісі заховався», лічилка «Йшла зозуля мимо саду». Словник: скоромовка, лічилка, аудіозаписи.

Хід заняття:

Вихователь: «Діти, сьогодні я розповім вам про пригоду, яка сталася з Ясочкою-Незнайкою та Вседізнайкою». Вирішили якось дівчатка піти до своїх знайомих друзів. Ідуть вони лісом і чують: хтось сперечається. Підійшли ближче і впізнали Зайчика-Плаксунчика і хлопчика з чарівного палацу. Вседізнайка підійшла, привіталася і запитала: «Хлопчику, як тебе звати?» «Мене звати Швидкомовко», - швидко відповів хлопчик. «А чому ви сперечаєтесь?» - запитала допитлива Вседізнайка. Швидкомовко відповів, що він і Плаксунчик знають цікаві скоромовки, але не можуть вирішити, хто перший почне їх говорити. Раптом збоку тріснула гілка. Всі злякано подивились у той бік. «Хто це може бути?» - запитала допитлива Вседізнайка. Чекати довелося недовго: із-за дерева вийшов ще один хлопчик з чарівного палацу. «Доброго дня! Мене звати Лічилко. Ворона-каркарона принесла мені звістку, що мій найменший брат і Зайчик-Плаксунчик сперечаються. Я вам зможу допомогти. Я знаю багато лічилок, ось чому мене і назвали Лічилком. За допомогою лічилок можна визначити, хто перший почне гру або прочитає віршик. Послухайте:

Йшла зозуля мимо саду,

Наступила на розсаду.

І сказала: ку-ку-мак,

Вибирай один кулак! (Лічилку промовляє тричі.)

Вихователь пропонує дітям вивчити лічилку. (Діти заучують текст.) «Ось ми і визначили, хто перший розкаже скоромовку. Починай, Швидкомовко». Швидкомовко поміркував і промовив таку скоромовку:

Лис у лісі заховався, лис лиса схопив.

«Дівчатка, чи знаєте ви, чому її називають скоромовкою?» - запитав Лічилко. «Ні», - разом відповіли дівчатка. «Вона зветься так тому, що її потрібно промовляти дуже швидко, ось так» (показує вихователь як). Коли дівчатка поверталися додому, вони були радісні, бо вивчили напам'ять скоромовку.

Психогімнастика (звучить аудіозапис вітру)

Вітер у лісі дерева гойдає,

Вправо і вліво їх нагинає,

Хилить донизу, підтримки шукає,

Низом сичить: С-С-С-С-С,

Доверху злітає,

Там пошумить: Ш-Ш-Ш-Ш-Ш-

І геть утікає.

Додаток К

Додаток К 1

Конспект комплексного логопедичного заняття

Тема: «Прогулянка в весняний ліс. Слова - антоніми (прикметники)»

Мета:Формування лексико-граматичних категорій; Узагальнити уявлення дітей про весну, весняні явища і зміни, що відбуваються в природі.

Вправляти дітей в освіті слів-антонімів (прикметників), у перетворенні імен іменників в присвійні прикметники, закріплювати навик складання речень з прийменником *без*. Розвиток словника, мислення, загальної та дрібної моторики; Розширювати уявлення про навколишній, виховувати у дітей інтерес до змін, що відбуваються в природі навесні.

Обладнання: лава, здоров'єзберігаючи доріжки, бугри, дерева, зображення сонця, пролісків, струмочка, птахів, верби; магнітна дошка, м'яч

Хід заняття:

1. Орг.момент

Кимось придумано просто і мудро

З кожним вітатися «Доброго ранку!»

Доброго ранку сонцю і птахам!

Доброго ранку усміхненим обличчям!

Давайте один одному та нашим гостям скажімо: «Доброго ранку»

2. Проблемна ситуація

Я запрошую вас на прогулянку в весняний ліс.

Раз, два, три,

По доріжці ми пройшли (марширують)

Петляти стежка почала

Серед високих трав,

По ній крокуємо ми легко,

Головоньку піднявши

(йдуть на носочках з високо піднятою головою).

Ось ми купини побачили,

Через них ми стрибати сталі (стрибати через «купини»)

Попереду тече струмок,

Підходьте мерщій

Руки в сторони розставимо,

Переходити його ми станемо.

Весняний ліс. На дереві лист.

- Як ви думаєте, від кого лист? (відповіді дітей)

- Давайте його прочитаємо. «Дорогі діти! Пропали прикмети весни.

Допоможіть, хлопці». Весна звертається до нас з проханням повернути прикмети. А для цього нам потрібно виконати завдання.

Сіли на лавку.

3. А ось і перше завдання.

Спробуйте сказати, без чого не може бути весни. Для цього використовуйте зображення, які знаходяться перед вами.

(без яскравого сонця, птахів, струмка, нирки, пролісків, верби)

Діти відповідають і клеять картинку на магнітну дошку. (Весна не може бути без яскравого сонця і т.д.).

На мультимедіа з'являються підсніжники.

- Подивіться, що це? Виконавши завдання, ми повернули одну з прикмет весни. Це підсніжники.

4. Физкультминутка «Проліски»

Ось проліски прокинулися (встають, протирають очі),

Посміхнулися (посміхаються),

Потягнулися (тягнуться),

Раз - умились росою (вмиваються),

Два - витончено покружляли (кружляють),

Три - нагнулися і присіли (нахиляються і присідають),

А чотири полетіли (бігають),

П'ять - вони зупинилися (зупиняються)

І тихенько опустилися (присідають).

5. Щоб нам легше було виконати наступне завдання, весна відправила нам свій м'ячик. (під музику)

Давайте пограємо в цікаву гру «Скажи навпаки»

Взимку лід товстий, а навесні (тонкий)

Взимку день короткий - а навесні (довгий)

Струмок широкий, а струмочок (вузький)

Взимку холодне повітря, а навесні (теплий)

Чай гарячий, а бурулька (холодна).

На мультимедіа з'являється сонечко.

- Подивіться, що це? Молодці! Ви правильно виконали завдання і з'явилася ще одна прикмета. Це яскраве сонечко.

6. Підійшли до «галявинці». Шум вітру.

В лісі вітер зачарував картинки. Давайте їх расколдуем, вам потрібно знайти картинку, протилежний за значенням

дерево високе, кущ низький

річка глибока - струмок дрібний

гілка довга - коротка гілка

пень високий - пеня низький

лист великий - лист дрібний

стовбур товстий - тонкий стовбур

зажурчал струмочок. На мультимедіа з'являється струмочок.

- Що ви почули? Яку ознаку весни ми знайшли? (відповіді дітей)

Діти сідають на стільчики.

7. Навесні пробуджується не тільки природа, але і тварини.

Подивіться уважно, що ви бачите, які тварини сховалися в лісі?

Вуха зайця - заячі вуха

Лисячий хвіст - хвіст лисиці

Морда ведмедя - ведмежа морда

На мультимедіа з'являється зелена травичка

- Що ви бачите? Яку ознаку весни ми знайшли? (відповіді дітей).

8. Молодці! Ви впоралися з усіма завданнями, ми расколдовали всі прикмети весни.

Звучить музика. Входить Весна.

- Діти, хто до нас прийшов?

- Весна!

Весна:- Молодці! Які прикмети ви повернули? (перерахувати прикмети весни).

Весна дарує дітям весняні картинки.

Діти повертаються в дитячий сад за тими ж стежками.

Додаток К 2

Використання казок для формування мовної компетенції дітей старшого дошкільного віку «Лисиця та заєць»

Мета: вчити складати казку на запропоновану тему і за планом вихователя; вчити добирати слова-синоніми; ознайомити дітей з однокореневими словами (ліс, лісовий, лісник, лісовик), закріпити узгодження іменників з прикметниками у роді та числі. Виховувати вміння слухати товариша.

Обладнання: декорації до казки.

Хід заняття:

1. Вихователь: — Діти, ми сьогодні будемо складати казку про лисицю та зайця. Подумайте і розкажіть, де жили лисиця і заєць, які вони були, як лисиця прийшла в гості до зайця, що сталося із зайцем. Викликає вихователь 4-5 дітей.

Запитання до інших: — Чия казка вам найбільше сподобалась і чому? У кого був кращий початок казки? Пригадайте перші речення. У кого кращий кінець казки? Якими словами діти говорили про лисицю та зайця у своїх казках?

2. А як іще можна сказати про зайця? Заєць який? (Сміливий, полохливий, сірий, білий, хоробрий, добрий). Якими словами можна сказати про лисицю? (Хитра, руда, підлеслива, хижа). Тепер послухайте загадку: «Я маленький, я вухатий, попелястий, волохатий. Я стрибаю, я тікаю, дуже куций хвостик маю». Хто це? (- Заєць). Якими словами описано зайця в загадці? (Маленький, вухатий, попелястий, волохатий)

3. Ще одна загадка: «Узимку в білому, як сніг, а влітку в сірому гуляв, вловить його ніхто не міг тому, що ноги довгі мав. Довгі вуха, косий зір, як називається цей звір?» У зайця довгі вуха. Як про це сказати одним словом? (Довговухий). У зайця куций хвіст. Як сказати про це одним словом? (Куцохвостий). У зайця косі очі. Як сказати про це одним словом? (Косоокий). От бачите, діти, скільки різних слів можна використати, говорячи про зайця. Давайте повторимо їх. Відгадайте ще одну загадку: «В темнім лісі проживає, довгий хвіст пухнастий має, їй на місці не сидиться. Як зовуть її?» (Лисиця). У лисиці довгий хвіст. Як сказати одним словом? (Довгохвоста). Де живуть лисиця і заєць? Якими словами можна розповісти про ліс? Ліс який? (Великий, темний, густий, рідкий, старий).

4. Фізкультхвилинка

5.- Ліс великий. А як можна назвати маленький ліс? (- Лісок, лісочок). Як називають стежку в лісі? (Лісова). Яким словом називають людину, яка охороняє і доглядає ліс? (Лісник). Як називають казкову істоту, яка живе в лісі? (Лісовик, лісовичок). В усіх цих словах є однакова частина — ліс. Давайте повторимо їх усі, частину ліс виділяйте наголосом. Тепер послухайте уважно і відгадайте, про що я буду говорити. Густий, темний, вогкий, осінній...що?(Ліс). Зелене, розлоге, високе, гіллясте... що?(Дерево). Струнка, пухнаста, зелена, колюча... що?(Ялинка). Високі, безлисті, рипливі, похмурі, осінні... що? (Дерева). Вихователь пропонує дітям за цим зразком скласти такі-от загадки.

6. **Підсумок заняття.** Діти, що нового ви сьогодні дізналися на занятті?

Додаток К 3

Конспект інтегрованого заняття для дітей старшого дошкільного віку

Мета: Учити дітей приймати особисте рішення на базі власного досвіду й знань. Учити придумувати речення з ключовим словом, складати описові розповіді диких тварин з пам'яті.

Формувати вміння бачити настрій героїв картини й створювати розповіді – діалоги за картиною. Закріпити знання казок; правила поведінки в лісі, знання про живе та неживе, де живуть і як харчуються лісові тварини; геометричні фігури; характерні особливості води.

Вправляти в орієнтуванні на аркуші паперу. Формувати творчу уяву, фантазію.

Виховувати турботливе ставлення до природи, інтерес до казок, спостережливість та допитливість.

Матеріал: три коробки різні за висотою з геометричними фігурами; геометричні фігури на всіх дітей(коло, квадрат, прямокутник); коригувальна доріжка; білі кубики; обручі, дуги, мотузка; шапочки трьох ведмедів; миски, ложки, відро; ігри «Вгадай за запахом», «Вгадай на смак», «Чарівний мішечок»; посилка; картки для гри «Дорога», «Домалюй».

Хід заняття

Вихователь пропонує подорожувати в казку, але перед тим перевірити, чи гарно діти знають казки й життя лісу:

- Діти відгадайте з якої це казки(вихователь читає уривки із різних казок 3-4, а діти відгадують)
- Чим відрізняється казковий ліс від звичайного?
- Що спільного між рослиною, твариною, людиною? (живиться, дихає, росте, розмножується)
- Як зимують звірі в лісі?
- А які правила поведінки в лісі?
- У гості до лісу треба йти з подарунками. Вихователь пропонує дітям розглянути геометричні фігури, подумати, які предмети вони їм нагадують, та подумати, що б вони хотіли подарувати трьом ведмедям.

Діти рухаються кімнатою з виконанням фізкультурних вправ (стрибки через кучугури), ходьба коригувальною доріжкою «на лижах», «їзда на санчатах»)

Інсценування «У будиночку у трьох ведмедів» (приготування вечері, розваги, загадки).

Діти радять ведмедиці, що можна приготувати з лісних сушених продуктів (грибний суп, трав'яний чай, компот, повидло з ягід, варення, салат з додаванням грибів, гриби смажені, горішки до торту та інше.)

Гра «Відгадай за запахом», «Відгадай на смак».

Вихователь пропонує дітям замалювати дорогу до будинку ведмедів та рушати додому. На зворотному шляху діти зустрічаються з героями казок і виконують їхні завдання:

- Червоній шапочці пояснити, як розпалити багаття;
- повернути тих, кого Коза-Дерева прогнала від зайчикові хатки — описати портрет, щоб коза вгадала;
- сніг зіпсував портрети героїв казки «Лисичка-сестричка та вовк-панібрат», відновити їх, домалювати;
- здогадатись, для кого з лісових звірів предмети в чарівному мішечку, що знайшли на галявині (горішки, мед, морква, колосок, молоко, яблука). Казка «Колобок».

Підсумок заняття: діти пригадують, з героями яких казок вони зустрічались і малюють маршрутний листок.

Додаток Л

Дидактичні ігри з розвитку мовлення у старшій групі

«Збери у кошик»

Мета: вправляти у рахунку до п'яти; вчити порівнювати дві групи предметів, додаючи до меншої групи відсутній предмет або прибираючи з більшою групи зайвий; вчити орієнтуватися в просторі.

Обладнання: площинні зображення овочів і фруктів, кошики.

Хід гри: ведучий пропонує дітям зібрати овочі і фрукти в кошик. Діти розкладають в ряд огірки і помідори. Порівнюємо їх за кількістю. Чого більше? (менше). На скільки огірків більше, ніж помідор? Що потрібно зробити, щоб помідор стало стільки, скільки огірків? При цьому уточнюємо, як вийшло 3 помідора? Як вийшло число 3?

Дидактична гра «Чого на світі не буває?»

Мета: розвивати креативне мислення, збагачувати творчу уяву, формувати вміння помічати нісенітниці, розповідати як буває насправді, коли і чому; вміння доводити свою правоту обґрунтовувати думку. Виховувати увагу, зосередженість, позитивні емоції.

Обладнання: картинки з зображеннями різних нісенітниць.

Хід гри 1. Мотиваційна настанова. Художник намалював картини і приніс їх діткам, щоб вони оцінили його роботу. 2. Розгляд картин. 3. Проблемні питання. Чи подобаються його картини? Чому? Чи буває так насправді? А як буває? Що було б, якби так було насправді? 4. Оцінювання картин, обґрунтування своєї думки.

Дидактична Гра «Чого не стало?».

Мета: вчити дітей запам'ятовувати предмети і їх зображення, розташування предметів і картинок в просторі, розвивати зв'язне мовлення, вчити відповідати на запитання повним пропозицією, розвивати увагу.

Матеріал для гри: предмети, іграшки, картинки, складальне полотно.

Хід гри:

На столі вихователя стоять чотири предмети (для ускладнення-можна використовувати предметів більше за кількістю, в залежності від того, як дитина справляється із завданням) - наприклад: лялька, машина, м'ячик, олівці. Вихователь просить дітей (можна гру проводити індивідуально, або з підгрупою дітей) уважно розглянути дані предмети на столі, потім педагог закриває їх (предмети) серветкою і відраховує до 10 (відлік можна вести разом з дітьми, педагог непомітно для дітей забирає і ховає один з

предметів, потім знімає серветку і питає: "Вгадайте хлопці, чого не стало?". Діти (або дитина) вгадують якого предмета не стало, кажучи відповідь повним пропозицією (в разі утруднення скласти повне пропозиційно-вихователь просить допомогти інших дітей або допомагає сам, в разі неправильної відповіді вихователь допомагає дітям, а якщо відповідь була правильною гра ускладнюється з додаванням предметів, тобто на один предмет більше.

Гра «Чарівний гномик».

Мета. Формування правильної артикуляції звука [с], [с'], [з], [з'].

Хід гри

До дітей приходять гномик, якого зачарувала чарівниця і він не може правильно вимовляти слова. Щоб його розчарувати діти повинні правильно повторити все, що він каже: са, сі, зу, су, се, зі, зо, си, су, за. На артикуляцію звуків [дж], [дз].

Гра 1. «Бджілки і джмелі».

До дітей в гості прийшли казкові бджілка і джміль. Вихователь пропонує звернутися до них їх мовою, промовляти: дж-дж-дж.

Гра 2. «Чарівні картинки».

Вихователь пропонує дитині розглянути картинки, де зображено бджілку, дзеркало, джерельце, джмеля і голосно назвати їх. Та інші.

Гра «Осінній хоровод»

Мета: закріплювати вміння виділяти звук у слові, добирати слова на певний звук, забезпечувати фізичний розвиток дітей.

Обладнання: предметні картинки, наклеєні на аркуші паперу у вигляді листочків з різних дерев.

Хід гри. Діти ведуть хоровод і промовляють:

Хоровод поведемо, жовте листя зберемо.

Швидко, Олю, вибігай, листочок зі звуком [в] вибирай.

Дитина шукає на підлозі картинку, назва якої починається на звук [в] (або на будь-який інший звук). Якщо гравець помиляється, вибуває з гри.

Гра «Звуки по колу»

Мета: розвиток фонематичного слуху, розпізнавання звуків у контексті слова й визначення їхнього місця в назві предмета.

Обладнання: коробка з маленькими предметами або картками із зображеними на них предметами, які розташовані так, щоб при називанні в них чувся звук, що відпрацьовується; килимок, 6 коробок: 3 — зелені, 3 — сині.

Хід гри: У грі беруть участь кілька дітей. Діти сидять по колу. У центрі кола на килимі лежить коробка з предметами й 6 коробок (зелені — для м'яких звуків, сині — для твердих). На коробках наклеєні букви: п — початок слова, с — середина слова, к — кінець слова.

Діти по черзі входять у коло й вибирають у коробці одну з іграшок (карток). Потім, на прохання ведучого, кожний із дітей підводиться, чітко вимовляє назву своєї іграшки (картки із зображенням предмета) і визначає, де він чує звук, який назвав ведучий: наприкінці, у середині, на початку слова. Після цього визначає його м'якість або твердість і кладе іграшку (картку) до відповідної коробки.

Діти схвалюють або коректують почутий варіант.

Гра «Початок, середина, кінець»

Мета: розвиток фонематичного слуху — навчити дітей розпізнавати звуки й виділяти їх, визначати місце звука в назві предмета.

Обладнання: коробка з різними маленькими предметами, у назві яких чується один зі звуків (наприклад, «м» — і тоді в коробці лежать замок, гном, марка тощо). Коробка розділена на три частини (п — початок слова, с — середина, к — кінець). У міру засвоєння гри предмети замінюються картинками.

Хід гри: Дитина бере з коробки один із предметів, називає його вголос і визначає, де вона чує звук «м»: на початку, у середині або наприкінці слова. Потім кладе цей предмет до відповідного відділення коробки. При цьому дитина може й не знати букв, що символізують звуки.

Гра «Водичка»

Мета: розвиток мовного подиху (проголошення звука на одному видиху, протяжно), формування правильної вимови звука «с».

Обладнання: кран із водою, картинка із зображенням дітей, що вмиваються.

Хід гри: Дорослий відкриває кран із водою та звертає увагу дитини на те, як «співає» вода, щотече(с-с-с). Потім показує картинку із зображенням дітей, що вмиваються, і читає забавку:

Водичко, водичко,

Умий моє личко,

Щоб блищали вічка,

Червоніли щічки,

Щоб сміявся роток,

Щоб кусався зубок!

Дорослий разом із дитиною повторює забавку три-чотири рази й на закінчення гри пропонує малюкові «проспівати» пісеньку водички. Дитина співає «довгу пісеньку», тобто вимовляє звук «с» протяжно.

Додаток М

Бесіда про дружбу в старшій групі

Мета: Уточнити уявлення дітей про те, що значить «вміти дружити», навчити осмислювати і оцінювати ситуацію, самостійно розуміти мотиви поведінки і співвідносити ці мотиви існуючим нормам поведінки, познайомити з прислів'ями та приказками про дружбу.

Матеріали: Іграшка Буратіно, записи пісень Ст. Шаїнського «Якщо з одним вийшов в шлях», «Справжній друг», клубок ниток, телевізор, мультфільм «Світ схожий на кольоровий луг» на DVD

Попередня робота: Оформлення книги про дружбу, заучування віршів, пісень про дружбу. Читання та обговорення оповідань про дружбу, розучування комунікативної гри «Клубочок».

Хід бесіди:

1. Рішення проблеми.

Діти стоять у колі з вихователем.

Вихователь: Хлопці, уявляєте. Приходжу я сьогодні на роботу, раптом чую, як під дверима хтось пищить. Вгадайте, кого я побачила?

У батька був хлопчик дивний,
Незвичайний, дерев'яний.

Всюди ніс встромляє він довгий.

Хто ж це? (Буратіно).

Відгадали! Молодці! Буратіно розповів мені таку історію. Він з Мальвіною сидів на галявині. Буратіно малював, а Мальвіна сматывала нитки в клубок. Буратіно так старався. Що весь перемазати в фарбі. Мальвіна - відома чистюля. Попросила Буратіно піти вмитися. А він уперся, розсердився на неї, відібрав у неї ось цей клубок ниток і втік шукати собі нових друзів. Ось так він потрапив у наш дитячий садок.

Вихователь: Буратіно, навіщо ти відібрав у Мальвіни клубок?

Буратіно: Не знаю, просто так.

Вихователь: А давай ми з хлопцями покажемо тобі, як можна пограти з цим клубочком.

Буратіно: Ой, як цікаво!

Проводиться гра «Клубочок» (по колу)

Подивіться. Хлопці, на клубочок. Зараз я візьму його в ліву руку, обмотаю навколо великого пальця, потім передам Юлі, яка стоїть праворуч від мене. (Діти по черзі дублюють дії вихователя, а вихователь спрямовує дітей).

Вихователь: І знову клубочок повернувся до мене. Ниточка не порвалася, вона складається з безлічі тонких ниток, які переплелися разом і стали міцними і міцними. Так і у нас: ниточка зв'язала нас, і наша дружба стала міцнішою.

Зібралися всі діти в коло

Ти мій друг і я твій друг.

Разом за руки візьмемося
І посміхнемося один одному.
(Вихователь змотує нитки, діти сідають на килимок).

2. Бесіда.

Вихователь: Хлопці, а як ви думаєте, чи правильно вчинив Буратіно, відібравши у Мальвіни клубок?

Діти: Ні, не правильно. Він образив Мальвіну.

Вихователь: Так, так справжні друзі не роблять ніколи. Я сподіваюся, що Буратіно вибачиться і помириться з Мальвіною. А зараз, нехай Буратіно залишиться у нас і послухає що ж таке «дружба» і хто такий «справжній друг».

Буратіно: Звичайно, я залишуся, мені дуже-дуже все це хочеться дізнатися.

Вихователь: Женя, а у тебе є друг?

Женя: Так. У мене є друг, його звать...

(запитати кілька дітей)

Вихователь: Чому ви вважаєте їх хорошими друзями?

Діти: (відповіді дітей) Мій друг хороший. Він ділиться іграшками. Мій друг ніколи мене не ображає, допомагає мені. Він веселий і добрий...

Вихователь: А як ти лагідно називаєш одного?

(Відповіді дітей).

Вихователь: А чи може бути твоїм другом доросла людина? (бабуся, тато, мама, дідусь)

Діти: Так, адже вони нас люблять, піклуються про нас, читають нам книги. Вчать нас, купують нам іграшки, цукерки...

Вихователь: Як ви думаєте. Може собака бути вашим другом?

Діти: Так, може. Вона захищає нас від злих людей, грає з нами. Другом може бути будь-яке домашнє тварина, яка живе в будинку.

Вихователь: Що потрібно робити, щоб була міцна дружба?

Діти: Треба не сваритися, ділитися іграшками. Допомогати один одному, піклуватися про друзів...

Вихователь: Молодці, ви добре розповіли, як треба дружити. Той, хто добре дружить - не свариться, ділитися іграшками, піклується про товаришів, а якщо друг не знає, як вчинити правильно, допоможе йому, навчить. Якщо друг раптом засумував - придумав, як його розвеселити.

Один

Друг - це той, хто тебе розуміє.

Друг - це той, хто з тобою страждає.

Друг не покине тебе ніколи

Один залишається з тобою назавжди.

Друг ніколи тебе не скривдить,

Друг - це той, хто тебе наскрізь бачить.

І якщо з тобою трапиться біда,

Тільки від одного чекай допомогу тоді...

Друг і радою мудрим допоможе,
Якщо тебе зсередини щось гложит.
І якщо раптом тобі стало "гаряче",
Ти обіприся на одного плече.

Лише одному ти можеш довірити секрет,
Адже між друзями зради немає.
І той, у кого мільйони друзів,
Набагато багатше всіх королів.

І навіть коли нікого немає навколо
Незримо з тобою твій найкращий друг...
Не думайте, що якщо ви зміните одного, новий буде краще. У прислів'ї
говориться: «Старий друг краще нових двох».
Буратіно, ти зрозумів, про що говорили хлопці?

Буратіно: Зрозумів. Треба берегти друзів, не ображати їх.

3. Фізкультхвилинка.

Підійдіть до свого друга, візьміть його за руку і ми разом зі своїми друзями
вирушимо в дорогу (інсценізація пісні «Якщо з одним вийшов в шлях»).

4. Моделювання ситуацій.

(Діти сідають на стільчики).

Вихователь: А зараз ми з вами разом обговоримо деякі ситуації.

1. Читання вірша:

Подарунок

Олена Благинина

Прийшла до мене подружка,

І ми грали з нею.

І ось одна іграшка

Раптом сподобалася їй:

Жаба заводна,

Весела, смішна.

Мені нудно без іграшки -

Кохана була, -

А все-таки подружці

Жабу віддала.

Чи Правильно вчинила дівчинки? Як ти будеш себе вести в цьому випадку?

2. Твой один захворів. Що ти будеш робити?

3. Як поведе себе ваш друг, якщо ви потрапите в біду?

5. Традиція групи.

Давайте станемо в коло, покладемо один одному руки на плечі і скажемо
наше щоденне привітання:

Тільки сміливий і завзятий

Добереться до мети бадьоро.

А ще в дорозі потрібно:
Знати секрети міцної дружби.
Один за всіх, всі за одного.

6. Домашнє завдання. Висновок.

Вихователь: Хлопці, було б дуже добре, якби ви з татами і мамами вивчили нові прислів'я та приказки про дружбу. Домовилися? Це ваше домашнє завдання. Буратіно, ти дізнався щось нове і цікаве для себе? А тепер я пропоную вам подивитися фрагмент мультфільму «Світ схожий на кольоровий луг».

DVD мультфільм «Світ схожий на кольоровий луг».

Буратіно: Мені так у вас сподобалося. Я зрозумів, що даремно образив Мальвіну. Мені так хочеться швидше все виправити, вибачитися.

Вихователь: Хлопці, давайте віддамо Буратіно клубочок. Він віддасть його Мальвіні, помиритися з нею, навчить своїх друзів нашим чудовим ігор. До побачення, Буратіно! Приходь до нас, ми будемо раді бачити тебе і твоїх друзів.

Буратіно: До побачення. Прийду обов'язково.

Додаток Н

«ЗДРАСТУЙ КАЗКО!»

(Заняття-театралізація для старшої групи)

Сьогодні у нас незвичайний деньок:
У казку сьогодні ми робимо крок.
Із казкою ми вже стрічались не раз,
І знову вона завітає до нас.
В казках є завжди перешкоди, та ЗНАЄМ:
Для творчих дітей їх ніколи немає.
Існує книг багато на землі.
Вони цікаві, мудрі, гарні.
Та кожен з нас, дорослий чи малий,
Всяк казочку читати полюбляє.
Казка – це світ чарівний та незвичний,
Казка – це диво, сповнене краси.
Поринуть в казку, це ж бо так цікаво,
Це справді свято, радість для душі.
У казці звірі мову мають,
Дерева розмовляють, мов живі.
Добро і правда завжди зло долають.
Тому і люблять казку діти всі.
Казочко, казочко, ти приходи до нас,
Завітай любесенько в дитсадочок наш!
Всі готові до казкових пригод?
Котилася торба з великого горба.
Прикотилась в дитсадок.
До слухняних діточок.
Ту торбину я знайшла, вам, малята, принесла.
В ній...сюрприз для хлопчиків й дівчат –
Казочка на новий лад!
Книжка наша відкривається –
Дивна казка починається!!!